

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΙΗ • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 137 • ΜΑΤΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1995 • ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5755

ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΤΟΥ Κ. Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

«Το Ελληνικόν Έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύτατον και απαράδειγματον ζυγόν της τυραννίας και αποσεισάν αυτόν με μεγάλας θυσίας, ζηρῶνται σημερον διά των νομίμων Παραστατών του, εις Εθνικήν συνηγμένην Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και ανθρώπων, "την Πολιτικήν αυτού Ύπαρξιν και Ανεξαρτησίαν"».

Με αυτή τη λαοκονική διακήρυξη, η οποία προτάσσεται στο «Προσωρινόν Πολίτευμα» που ψηφίστηκε στην Επιδάυρο την 1η Ιανουαρίου 1822, κήρυντε η Α' Εθνική Συνέλευση την Ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Ο εορτασμός όμως της επετείου της Εθνεγερσίας στις 25 Μαρτίου κάθε έτους καταντά τελικώς χωρίς νόημα, αν δεν αξιοποιούνται τα όποια θετικά στοιχεία του μηνύματος της Επανάστασης του 1821 στη σύγχρονη πραγματικότητα, ιδίως σήμερα, όπου το ελληνικό έθνος βρίσκεται και πάλι, κατά γενική ομολογία, σε μια αποφασιστική καμπή της ιστορικής του πορείας.

Ήδη στο πρώτο άρθρο του «Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος» που επαναλαμβάνεται κατά λέξη και στον «Νόμο της Επιδάυρου», δηλαδή στο Σύνταγμα που ψηφίστηκε στη Β' Εθνική Συνέλευση στο Άστρος της Κυνουρίας το 1823, ορίζεται ότι «η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας ανέχεται όμως η Διοίκησης της Ελλάδος πάσαν άλλη θρησκείαν, και αι τελεταί και ιεροπραγίαι εκάστης αυτών εκτελούνται ακωλύτως».

Εναργέστερα, το Πολιτικό Σύνταγμα που κατήρτισε και ψήφισε η Γ' Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας το 1827, στο πρώτο του άρθρο διαλαμβάνει: «Καθεὶς εις την Ελλάδα επαγγέλλεται την θρησκείαν του ελευθέρως και διά την λατρείαν αυτής έχει ἴσην υπεράσπισιν. Η δε της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι θρησκεία της Επικρατείας».

Απλή ανάγνωση των διατάξεων αυτών των Συνταγμάτων της επαναστατικής περιόδου πείθει ότι επιθυμία των συντακτών τους

ήταν, χωρίς καθόλου να παραβλέψουν την επικρατούσα θρησκεία, να κατοχυρώσουν στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος όχι απλώς μια έννοια θρησκευτικής ανοχής, ένα είδος ανεξιθρησκίας, αλλά ένα δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας.

Ήδη η πρώτη από τις διατάξεις που παρατέθηκαν, εκείνη του Συντάγματος της Επιδάυρου, κάνει λόγο όχι μόνο για «ανοχή» κάθε άλλης θρησκείας, συνεπώς, αφού στο μείζον περιέχεται και το έλασσον, και δόγματος, αλλά και για ακώλυτη άσκηση της λατρείας. Ακόμη σαφέστερη είναι η δεύτερη διάταξη, εκείνη του Συντάγματος της Τροιζήνας, στο οποίο άλλωστε γενικώς κατά αριότερο τρόπο κατοχυρώνονται τα ατομικά δικαιώματα, η οποία προτάσσει την καθιέρωση της ελευθερίας κάθε θρησκείας και στη συνέχεια διασφαλίζει ἴση υπεράσπιση στην άσκηση της λατρείας μεταξύ όλων των θρησκειών, άρα ἴσα δικαιώματα στην άσκηση της λατρείας με την επικρατούσα θρησκεία!

Όσο και αν φαίνεται παράξενο, οι διατάξεις των Συνταγμάτων αυτών της Επανάστασης, προφανώς επηρεασμένων από τις ιδέες της γαλλικής και της αμερικανικής επανάστασης, είναι περισσότερο φιλελεύθερες από ζήτημα της διασφάλισης της θρησκευτικής ελευθερίας από εκείνες που καθιερώθηκαν στη συνέχεια, στην πορεία της συνταγματικής μας ιστορίας.

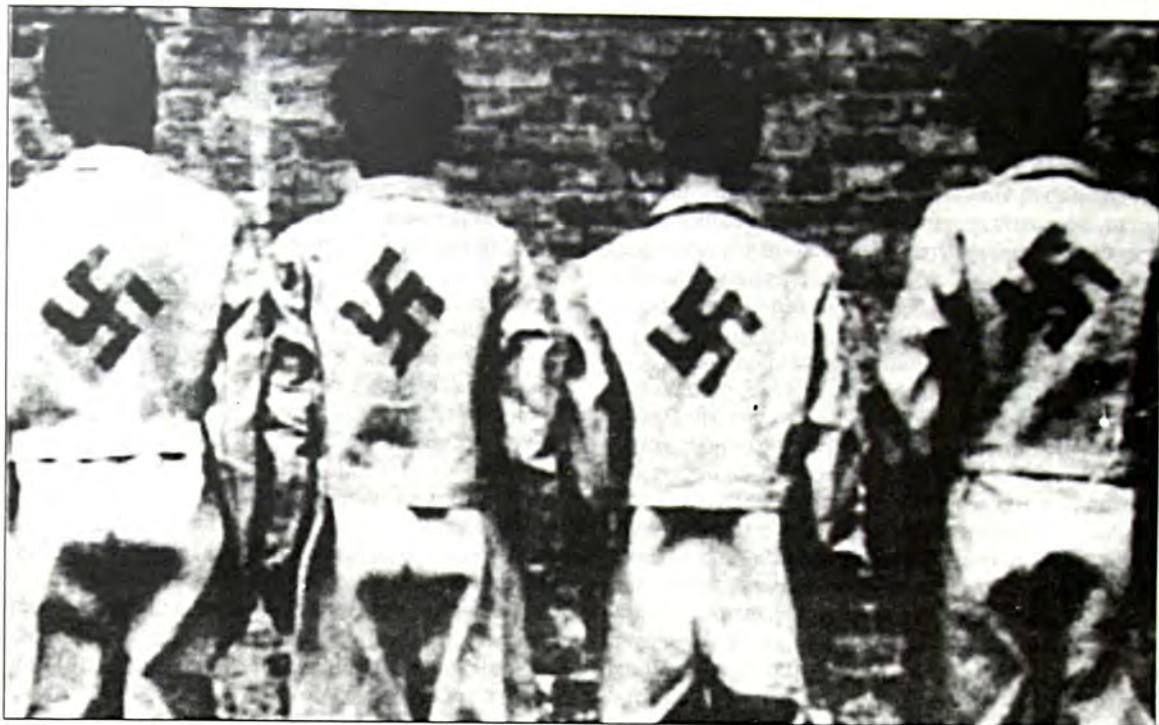
Η κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας σε όλο της το εύρος είναι μια πελώρια, ακόμη ανοιχτή, οφειλή του νεότερου ελληνικού κράτους στους πρωτεργάτες της Επανάστασης του 1821.

Στις κρίσιμες ώρες που διερχόμαστε, ως έθνος και ως κράτος, είναι προϋπόθεση εκ των ουκ

Συνέχεια στη σελ. 34

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Εικόνα από εικονογράφηση της Βίβλου που έγινε στο μοναστήρι των Βενεδικτίνων του St. Martin στην Tours (Ελβετία) περίπου το 840 μ.Χ. (Από το βιβλίο «Switzerland 700 years»).

Εβραίοι κρατούμενοι σε στρατόπεδο συγκέντρωσης των ναζί στον τοίχο της εκτέλεσης

«Ποτέ πια»(;)

Μνήμη ολοκαυτωμάτων

Του κ. ΜΑΡΙΟΥ ΠΛΩΡΙΤΗ

«**Π**οτέ πια πόλεμος!» ήταν το σύνθημα μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο - ιδιαίτερα στη Γερμανία, τη συντριμμένη, στρατιωτικά και οικονομικά («Nie wieder Krieg!»¹).

«Ποτέ μην ξεχνάτε τι έγινε - για να μην ξαναγίνει ποτέ!», φώναζαν την περασμένη Κυριακή οι ελληνοεβραίοι, που επέζησαν και τιμούσαν τη μνήμη των εκατομμυρίων θυμάτων του Ολοκαυτώματος, των στρατοπέδων συγκέντρωσης, των φούρνων, των θαλάμων αερίων και των άλλων νατσιαστικών επινοήσεων, για την «τελική λύση» του «εβραϊκού προβλήματος».

«Ποτέ μην ξεχνάτε...». Αλλά είναι οι νεότεροι σε θέση να «μην ξεχάσουν» το μέγεθος εκείνης της εγκληματικής υστερίας, μια και δεν την έζησαν; Άσκοπο, λοιπόν, δεν θα ήταν ν' ανασκαλέψουμε το αιματηρότατο μητρώο της - που δεν έχει «κλείσει» ακόμα...

Όχι βέβαια πως ο Χίτλερ στάθηκε ο εφευρέτης του φυλετικού (και ειδικά, του αντιεβραϊκού) μίσους. Πασίγνωστο είναι πως είχε προγόνους παλαιότερους - από

καταβολής, σχεδόν, του ιουδαϊκού έθνους. Και πολλοί (όχι, αναγκαστικά, αντισημίτες) υποστηρίζουν πως πηγή αυτής της έχθρητας ήταν η «αίσθηση φυλετικής υπεροχής, η αλαζονεία, η μισαλλοδοξία» των Εβραίων, που αυτοχρίστηκαν «περιούσιος λαός, εκλεκτός του μόνου αληθινού Θεού, του Ιεχωβά, που επαργυρώνει στο λαό και εξολοθρεύει τους εχθρούς του».

Έτσι ή αλλιώς οι Εβραίοι στάθηκαν πάντα οι «άλλοι» - θρησκευτικά, κοινωνικά, οικονομικά. «Άλλοι» - μονοθεϊστές - για τους ειδωλολάτρες που τους περιστοίχιζαν, τα χρόνια της ακμής τους. «Άλλοι» - αλλόθρησκοι και «θεοκτόνοι» - για τους Χριστιανούς, στους αιώνες της ιουδαϊκής διασποράς.

Φινικά, οι αιτίες των κατατρογμών, των σφαγών, της κοινωνικο-πολιτικής περιθωριοποίησης των Εβραίων πέραν πολύ πέρα απ' τις θρησκευτικές «αλλοτιότητες». Προπάντων, μετά την οικουμενική σύνοδο του Λατερανού (1215), που απαγόρευσε στους Χριστιανούς να δανείζουν με τόκο (το επέτρεπε άρα στους μη χριστιανούς) ενώ, παράλληλα, απαγορεύθηκε στους Εβραίους να

έχουν ακίνητη περιουσία, βιοτεχνίες κ.λπ. και να υπηρετούν στο Δημόσιο. Συνακόλουθα, οι Ιουδαίοι επιδόθηκαν στο μόνο μέσο που τους απόβλεπε για να επιβιώσουν: στο χρήμα και την εκμετάλλευσή του... έγιναν, μονοπωλιακά, δανειστής, τοκοιστές, τραπέζιτες, πλούτισαν και τράναιψαν... προκαλώντας τον γέθνο και την αποστορά ή την Χριστιανών - που, γρήγορα, τους αντιμετώπισαν σαν χρηματοπλάγους, «τσιφούηδες», τοκογλύφους άπληστους και ανελέητους.

Κι όταν, απ' τον ΙΔ' αιώνα, άρχισε να επιτρέπεται και στους Χριστιανούς ο δανεισμός με τόκο, οι τελευταίοι δεν έβλεπαν πια τους Εβραίους μόνο όαν «βδέλλες» - (αφού βδέλλες ήταν τότε κι οι ίδιοι) - αλλά σαν επιζήν-δυνους, επιδέξιους ανταγωνιστές, που η οικονομική δύναμη τους είχε και πολιτικό αντίρροπο.

«Λύση», λύπηση, το πυρ το εξώτερον και - πραγματικά και γήινα - ο αποζλλεισμός και ο εξολοθρευμός των αντιπάλων. Οι Εβραίοι έιναν οι αποδοιοποιμπάιοι τρέγοι, τα εξιλαστήρια θύματα, οι «αίτιοι» κάθε συμφοράς, κάθε καταστροφής, κάθε ήττας, κάθε επιδημίας (ακόμα και πως πίνουν το αίμα των χριστιανόπαιδων το Πάσχα τους, κατηγορήθηκαν!). Πονή; θάνατος; και ακόμα χορησιώτερο, δήμηση των πειονισιών τους...

Πρωτότυπη, άλλωστε, δεν είναι ούτε η «θεωρητική» θεμελίωση του αντισημιτισμού, που επιχείρησε ο Χίτλερ. Στη Γερμανία, ειδικά, δεκάξι χιλιάδες πόιν απ' τη γέννηση

του «Φύρερ», ένας άσημος δημοσιογράφος, ο Βίλχελμ Μπαρ (Bahr) έγινε ονομαστός με το βιβλίο του «Η νίκη του Ιουδαϊσμού επί του Γερμανισμού» («Der Sieg des Judentums über Germanentums», 1873), οιστριολατιμένο απ' τον πιο αχαϊό εθνικιστή, που υπονομευτική του ήταν - ποιος άλλος; - ο Ιουδαϊσμός. Και, φυσικά, βόηξε «ευήκοον ους» σε πολιτικούς, στρατιωτικούς, οικονομικούς υπερχαλιωτές, που ήθελαν να θέσουν εκποδών το εβραϊκό «μίasma». (Θυμηθείτε και την υπόθεση Ντρέιφους που συγκλόνισε τη Γαλλία - και όχι μόνο - για 12 ολόκληρα χρόνια, 1894-1906). Μιαν αζόμια ευκαιρία τους πρόσφερε η επιζήτηση των κομμουνιστών στη Ρωσία, οπότε - τι ευκολότερο; - οι εθνικοφρονες ταύτισαν, στο άψευδο, τον εβραϊσμό με τον μπολσεβιζισμό...

Αλλά αυτά ήταν παίγνια μπρος στο αντιβρογχικό μένος του νατσισμού και τις φοιταλές συνέπειές τους.

Στο δυσόνημο βιβλίο του «Ο Αγών μου» (1925-27), ο Χίτλερ συνόψιζε και όξυνε τον αντιεβραϊσμό και τον γερμανικό εθνικισμό, σε βαθμό παραληρηματικής παρά-
ζοησης:

«Οι Εβραίοι είναι λαός ληστών... Είναι οι χειρότεροι
 βράζιλλοι που εδηλητηρίασαν ποτέ την ανθρώπινη ψυχή...
 είναι μια πανούκλα, που μαστίζει τον λαό μας και μού-
 νει την φυλή μας»... «Σκοπός τους είναι η πλήρης κατα-
 στροφή της Γεωμανίας... η καταστροφή του πολιτικού
 και η μεταμόρφωση του κόσμου σε έρημο»... «Υπερασπί-

Ξυλοδαρμός εβραϊόπουλου στους δρόμους

ζοντας τον εαυτό μου κατά των Εβραίων, αγωνίζομαι να υπερασπισθώ το έργο του Θεού» (Πανταχού παρών ο Θεός, σαν αρωγός κάθε αγρολίταρου απατεώνα!).

Αν οι Εβραίοι είναι το ναδίρ της ανθρωπότητας, το ξενιθί της αποτελούν οι άριοι λαμπρόνες της:

«Η Αγία φυλή είναι η ανωτέρα και ισχυρότερα όλων... Είναι ο μοναδικός δημιουργός μιας ανώτερης ανθρωπότητας... Υπήρξε πάντοτε ο μεγαλύτερος θεματοφύλαξ του ανθρωπίνου πολιτισμού... Ο Άριος είναι ο Προμηθεύς της ανθρωπότητας»...

«Η Ιστορία έχει αποδείξει ότι, όταν ο Άριος αναμίξει το αίμα του με κατώτερους λαούς, το αποτέλεσμα αυτής της επιμίσχιας είναι η καταστροφή του ανώτερου εκπολιτιστικού λαού»...

«Ο ανώτερος σκοπός του ρατσιστικού κράτους είναι η φροντίς να διατηρηθεί και προστατευθεί η καθαρότης της αρίας φυλής, ώστε να μη μολυνθεί το έργο του Θεού» (Ο Θεός, συνεταιρίζεται καθαριστήριο...)...

Αυτονόητα, το ξενιθί του ανθρώπινου ξενιθί είναι οι Γερμανοί, οι άριοι των αρίων, οι άριστοι των αρίστων:

«Οι Γερμανοί είναι το μοναδικόν είδος ανθρώπων, το οποίον επέλεξε το Πετρωμένον για να φέρει εις πέρας το μεγάλο του έργο»... «Οι Γερμανοί είναι απολύτως ανώτεροι από κάθε άλλο λαό... Είναι λαός οδηγής και αφέντης, είναι λαός ο οποίος ουδέποτε ημιτορεί να νικηθεί» (Το είδαμε!)... «Πρέπει να φέρομε προς εμάς το διακριτικό σήμα των πράξεων, τις οποίες ο Θεός προσδοκά να πραγματοποιήσουμε» (Δεν γινόταν να μην τριτώσει η θεο-λογία!)²... «Ένα κράτος, το οποίον, σε μιαν εποχή τελείας μολύνσεως των φυλών, προφυλάσσει με κάθε μέσον τα καλύτερα στοιχεία της δικής του φυλής, πρέπει μια ημέρα να κυριαρχήσει επί της γης»³.

Αυτές οι θαυματουργές συνταγές βρήκαν - όπως γίνεται συχνότατα - τεράστια απήχηση στους απογοητευμένους και τους αποτυχημένους, στους άνεργους και τους άπορους, στους ξενόφοβους και τους μισαλλόδοξους, στους μεγαλομανείς και τους εραστές της βίας. Και εξασφάλισαν την αμέριστη υποστήριξη του μεγάλου κεφαλαίου, που είδε στάδιον πλούτου λαμπρόν στους επανεξοπλισμούς και στην απολάκτιση των εβραίων ανταγωνιστών του.

Πάμπολλοι, βέβαια, έχουν αντικρούσει τον ρατσιστικό σεληνιασμό. Θα θυμίσω, μόνο, την απάντηση που του έχει δώσει, πριν από τέσσερις αιώνες, ο Σαίξπηρ στον Έμπορο της Βενετίας. Μ' όλο που εκεί, δεν εικονίζει με ρόδινα χρώματα τον Σάνλοζ (το όνομά του από το εβραϊκό shalach, νυχτοκόρακας, άπληστος), βάζει στο στόμα του «Οβριού» τούτη την περιλάλητη «απολογία» της φυλής του και της στάσης του απέναντι στους Χριστιανούς:

«Με ντρόπιασε (ο χριστιανός έμπορος Αντόνιο), με ζημίωσε μισό μιλιούνη - χαίρουνταν με τις ζημιές μου, περιγέλαε τα κέρδη μου, το έθνος μου καταφρονούσε,

χαλούσε τις δουλειές μου, κρύωνε τους φίλους μου, άναβε τους σχτρούς μου, κι όλα αυτά γιατί; Γιατί είμαι Οβριός. Κι ο Οβριός μάτια δεν έχει; δεν έχει ο Οβριός χέρια, όργανα, μάζρος, φάρδος, μυρουδιά, χαρά, λιπη, πάθος; τρώει ή όχι το ίδιο ψωμί; λαβώνεται ή όχι με τα ίδια τ' άρματα; παθαίνει τις ίδιες αρρώστιες, γιατρέυεται με τα ίδια γιατρικά, κρινώνει, ξεσταίνεται απ' τον ίδιο χειμώνα κι απ' το ίδιο καλοκαίρι όπως ο Χριστιανός ή όχι; Σα μας τρυπάτε, δεν ματώνουμε; σα μας γαργαλάτε, δε γελούνε; σα μας φαρμακώνετε, δεν πεθαίνουμε; και σα μας αδικάτε, να μην γδικιωθούμε; Σαν μοιάζουμε στα άλλα, να σας μοιάσουμε κι αυτού. Σαν αδικάει ο Οβριός Χριστιανό, πώς δείχνει την ταπεινοσύνη του; με γδικιωμό - σαν αδικείται Οβριός από Χριστιανό, τι πρέπει να 'ναι η ανοχή του κατά το παράδειγμά σας; τι άλλο; γδικιωμός. Την κακουργία που με μαθαίνετε θα την κάνω κι ο διάβολος θα σπάσει, μα θα την καλύτερέρω εγώ τη διδασχί»⁴...

Το «Ποτέ μην ξεχνάτε» είναι, σήμερα, πιο επίκαιρο παρά ποτέ. Όσα πάθαμε όλοι απ' τον ρατσιστικό νατοισμό κι όσα μάθαμε γι' αυτόν, δεν σταθήσαν, φαίνεται, αρετό μάθημα για τους επιγενόμενους. Η αναβίωση του νατοισμού στη Γερμανία και τον φασισμού στην Ιταλία, η έξαρση του ρατσισμού στη Γαλλία, στις ΗΠΑ και άλλων, μαρτυρούν πως είναι «ακόμα γόνιμη η κοιλία» απ' όπου βγήκαν αυτοί οι ανθρωποφόροι βοές.

Και κανένας μας δεν πρέπει να ξεχνάει πως κανένας μας δεν είναι απυρόβλητος. Κανένας δεν πρέπει να ξεχνάει την «εξομολόγηση» του Γερμανού προτεστάντη ιερέα Μαρτίν Νιμάλερ, που είχε φυλακιστεί απ' τους χιτλερικούς:

«Πρώτα, ήρθαν και συλλάβανε τους κομμουνιστές. Δε μίλησα, επειδή δεν ήμουν κομμουνιστής... Επειτα, ήρθαν για τους Εβραίους. Δε μίλησα, επειδή δεν ήμουν Εβραίος... Μετά, συλλάβανε τους εργάτες, μέλη των συνδικάτων. Δε μίλησα, επειδή δεν ήμουν συνδικαλιστής... Ύστερα, ήρθαν για τους καθολικούς. Πάλι δε μίλησα, επειδή ήμουν προτεστάντης... Αλλά, στο τέλος, όταν ήρθαν να πιάσουν εμένα, δεν είχε απομείνει κανένας για να μιλήσει...».

Λόγος, λοιπόν, και πράξη και αντίπραξη στη ρατσιστική χολέρα - έστω και από στοιχειώδη αυτοάμυνα πριν είναι πάλι αργά...

1. Εξαιρετική, παραστατική εικόνα αυτού του πνεύματος δίνει η ομότιτλη αντιπολεμική έκθεση στο Μέγαρο Μουσικής.

2. Κατά «σημπτώση», ο πρόεδρος Τρούμαν, σε λόγο του το 1952, επέχαιρε (με τα ίδια σχεδόν λόγια) επειδή η Αμερική «δὲ χόθηε επιτελους να παίξει τον ρόλο του ηγέτη, που ο Παντοδύναμος Θεός μάς ζητούσε εδώ και μία γενιά, να αναλάβουμε»...

3. Ο Αγών μου, τομ. Α', κεφ. 2-5, 11, τομ. Β', κεφ. 1, 2, 10 13-15. Επίλογος, Μετάφρ. Α. Παγκαλιού - Δ. Κωστέλλου Δαρεμάς.

4. Τρίτη Πράξη, σκηνή 1, Μετάφρ. Αλ. Πάλλη, Τεαρος 1955. (Από το Βήμα, 7 Μαΐου 1995)

Σύντομη ιστορία των Εβραίων της Καστοριάς

Τα σχετικά κείμενα δυο παλαιότερων ερευνητών

Γράφει και παρουσιάζει ο κ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Η Ιστορία της Καστοριάς, όπως ακριβώς και κάθε άλλης πόλης και χώρας, καταγράφει, ως γνωστόν τη ζωή, τις πράξεις και τα έργα των ανθρώπων και των λαών, που κατοίκησαν μόνιμα σ' αυτήν, ή που διήλθαν για διάφορους λόγους απ' το έδαφός της, κατά τη διάρκεια των τελευταίων χιλιετιών. Οι άνθρωποι που υπήρξαν μόνιμοι κάτοικοι της Καστοριάς και κυριότεροι δημιουργοί της ιστορίας της, ήταν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους, απ' το 2000 π. Χ. περίπου και μέχρι τα τελευταία χρόνια, Έλληνες και κατά ένα μικρό μέρος τους Ιουδαίοι (έως το 1944), καθώς και Τούρκοι (από το 1385 μέχρι το 1922). Η κάθε μία απ' αυτές τις φυλετικές ομάδες των Καστοριανών δημιούργησε τη δική της επιμέρους ιστορία, που εντάσσεται και συναποτελεί με την ιστορία των δυο άλλων

ανάλογων ομάδων τη γενικότερη ιστορία της εν λόγω πόλης.

Η Ιστορία των Ελλήνων της Καστοριάς, που είναι η πλέον ένδοξη και ενδιαφέρουσα, έχει ερευνηθεί ικανοποιητικά από πολλούς μελετητές κατά το παρελθόν κι έτσι είναι σήμερα αρκετά γνωστή. Αντίθετα των άλλων κατοίκων της, Ιουδαίων και Οθωμανών, που θεωρείται εξίσου ενδιαφέρουσα, έχει μελετηθεί μόνον περιστασιακά από λίγους ερευνητές και γι' αυτό δυστυχώς δεν την γνωρίζουμε επαρκώς. Στους υπόψη ερευνητές συμπεριλαμβάνονται και δύο Καστοριανοί του Μεσοπολέμου, ο δικηγόρος Ιωάννης Μπαζάλης και ο Ισραηλίτης διδάσκαλος της Μωσαϊκής Α. Βαβοράς, οι οποίοι δημοσίευσαν σε φύλλα της εφημερίδας «Καστοριά» τον έτους 1938, διάφορα ιστορικά κείμενα περί των Εβραίων

Το ανατολικό τμήμα της εβραϊκής συνοικίας που αποτελούσε την ενορία της Εβραϊδας (ταχυδρ. δελτάριο, 1923). Διακρίνονται στο ψηλότερο σημείο το μεγάλο σπίτι του Τσίνο Ελιάου (παλιά δικαστήρια) και προς τα αριστερά η Ελληνοϊσραηλική Σχολή (α) και η συναγωγή (β). (Από το βιβλίο «Η εβραϊκή συνοικία της Καστοριάς», του Πάνου Τσολάκη).

συμπατριωτών τους. Τα σχετικά με τις υπόψη δημοσιεύσεις, καθώς και τα πιο σημαντικά αποσπάσματά τους έχουν ως ακολούθως:

Κατά το προσημειωμένο έτος 1938, ο αείμνηστος Καστοριανολάτρης Ιω. Μπαζάλης δημοσίευσε σε συνέχειες, στην τότε εκδιδόμενη τοπική εφημερίδα «Καστοριά» της ομώνυμης πόλης, μια εκτενή μελέτη του με τίτλο «Τα θρησκευτικά στοιχεία της Καστοριάς». Μέρος αυτής της μελέτης είναι και το αμέσως παρακάτω παρατιθέμενο κείμενο που αναφέρεται στην ιστορία των Καστοριανοεβραίων το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε στο υπ' αριθμ. 765/31-8-1938 φύλλο, της εν λόγω εφημερίδας.

«Η Καστοριά την προπολεμικήν εποχήν είχε κατοίκους ανήκοντας εις τρία θρησκευτικά δόγματα, τον Χριστιανισμόν, τον Ιουδαϊσμόν και τον Μωαμεθανισμόν, δηλαδή οι κάτοικοι της Καστοριάς ήσαν Χριστιανοί Έλληνες, Εβραίοι και Τούρκοι. Είναι δε γνωστόν ότι οι Χριστιανοί κάτοικοι αυτής ήσαν ανέκαθεν κάτοικοι της Καστοριάς, από της κτίσεώς της, που κατά την αρχήν ήσαν πολυθίεσταί, κατά δε το τέταρτον ή πέμπτον μετά Χριστόν αιώνα, έγιναν επισήμως Χριστιανοί, απασθέντες τον Χριστιανισμόν. Πώς όμως εις την Χριστιανικήν πόλιν της Καστοριάς ευρέθησαν και Τούρκοι και Εβραίοι εις τους μετέπειτα χρόνους; Αυτό το ερώτημα ετραβήξε την προσοχήν μου και την μελέτην μου, θέλοντας δε να ξεκαθαρίσω την εποχήν της εγκαταστάσεως ενταύθα και των άλλων θρησκευτικών στοιχείων έκαμα σχετικές έρευνες. Τα πορίσματα είναι αυτά...

Μένει το σκοτεινόν σημείο τότε οι Εβραίοι παρουσιάστηκαν και κατοίκησαν στην Καστοριά. Ο κ. Θ. Παπακωνσταντίνου στο σύγγραμμά του «Καστοριά» δέχεται, αλλά μη υποστηριζόμενον ουδαμώθεν ότι αυτοί ήλθαν τον δωδέκατον αιώνα. Νομίζω αυτό δεν είναι αλήθεια. Από ενεπιγράφους πλάκας ή βιβλία δεν φαίνεται τότε ήλθαν. Ούτε και στα εβραϊκά μνημάτα ευρίσκεται χρονολογία που να μπορεί κανείς να μας διαφωτίσει. Από όσα όμως θα παραθέσω, βγαίνει συμπεράσμα λογικό και αποδεκτό ότι αυτοί ήλθαν εις την Καστορίαν κατά το 1500 μ.Χ.

Οι Εβραίοι ως λαός υπέστησαν εις όλον τον κόσμο κατά καιρούς διωγμούς μεγάλους που τους ανάγκασαν να φύγουν από χώρες κατά χιλιάδας.

Στα 1290 εξεδιώχθησαν από διατάγματος από την Αγγλίαν επί Εδουάρδου του Α'.

Από την Γαλλίαν εξεδιώχθησαν στα 1320 επί Στανφοφόρων και στα 1394.

Επίσης διωγμούς υπέστησαν και εις την Γερμανίαν. Όλοι όμως οι εκδιωχθέντες δεν εγκαταστάθηκαν εις την Μακεδονίαν αλλά εις άλλα μέρη κατέφυγαν. Προς τα μέρη της Ιταλίας και αργότερα Ιωάννινα και εκείθεν εις Ήπειρον και Μακεδονίαν εγκαταστάθησαν οι Εβραίοι, οι εκδιωχθέντες από την Ισπανία στα 1492, οι οποίοι ομίλουν και τα ισπανικά (και τα εβραϊκά της Καστοριάς είναι ισπανική γλώσσα).

Μόνον από τους Εβραίους αυτούς είναι και οι ευρισκόμενοι εις την Καστορίαν, που ήλθαν εδώ μετά το 1492, κατά το 1500. Όταν δε ήλθαν εδώ, βρήκαν την Καστοριά κατοικημένη από τους Τούρκους ίσα με τα κάστρα (Γυμνασίον) και τους Χριστιανούς προς το βουνό, μεταξύ δε αυτών και έξω από τα κάστρα λωρίδα γης με αμπέλια¹. Εκεί έκτισαν τα σπίτια τους χρησιμοποιώντας για υλικό τις πέτρες που έβγαλαν από τα κάστρα, το τμήμα των οποίων δεν σώζεται σήμεραν και ούτε ίχνος υπάρχει² και έτσι με το χάλασμα των κάστρων και την ένωση της πόλεως εις μίαν συνεχόμενην μορφήν σπιτιών δημιουργήθηκε η Καστορία ολόκληρος, με τον τουρκομαχαλά μέσα στα κάστρα, αμέσως κατόπιν τον εβραϊομαχαλά κι έπειτα τον Χριστιανικό μαχαλά.

Συνεπώς οι Χριστιανοί εδώ ευρίσκονται από πρώτης αρχής της πόλεως, οι Τούρκοι από τα 1385 και οι Εβραίοι από τα 1492...».

Το περιεχόμενο του εν λόγω ιστορικού κειμένου φαίνεται ότι δεν βρήκε απόλυτα σύμφωνους τους άμεσα ενδιαφερόμενους τότε Ισραηλίτες της Καστοριάς. Έτσι ένας σπουδαίος λόγιος της εβραϊκής κοινότητάς τους, ο διδάσκαλος της Μωσαϊκής Α. Βαβουράχ, έστειλε μία ανοιχτή απαντητική επιστολή, με τη δική του αποψη, στον Ιωάννη Μπαζάλη, που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «Μία παρατήρησις» στο υπ' αριθμ. 766/7-8-1938 φύλλο της ίδιας εφημερίδας. Τα πλέον ενδιαφέροντα αποσπάσματα αυτής της επιστολής, με το ιστορικό περιεχόμενο της οποίας συμφωνεί και ο γράφων, είναι τα εξής:

«... Όλοι οι ιστορικοί που γράψαμε σχετικώς με τα βυζαντινά και ιδιαιτέρως διά την Καστορίαν παρουσιάζουν Ισραηλιτικήν κοινότητα υπολογισμών εις τον 12ον αι. (όρα Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια). Ο Κραυς (εν σελίδι 82 και 98) λέγει περί των επαρχιών Βιθυνίας, Κιλικίας Πόντου και διά την Καστορίαν της Αυτ. Μακεδονίας, ότι: «Εν όλας ταις επαρχίαις ταύταις εγεννήθησαν Εβραίοι διατρέφαντες ως λόγιοι εις τον 12ον αιώνα». Ο Ibh Daud εις βιβλίον του (τόμ. Α' σελίς 19) εκδοθέν υπό του Neu Bauer λέγει: ότι ευρίσκοντο Ιουδαίοι εις όλας τας νήσους των Ελληνικών θαλασσών και εν τη στερεά από της Νέας Ρώμης μέχρι των συνόρων του Βυζαντινού Κράτους. Επίσης ο συγγραφέης Μωυσης Δανιδ Κασντο εκ της Ιταλίας, εις το σύγγραμμά του «Οι Εβραίοι της Βυζαντινής Ιστορίας» (Die Juden in Byzandini) γράφει ότι: «Υπήρχον μεταξύ των Ισραηλιτών της Βυζαντινής αυτοκρατορίας πολύ μεγάλοι γνώσται του Ταλμούδ». Αλλά αυτοί που αψήσαν εποχή εις την εβραϊκήν φιλολογίαν είναι ο ραββίνος Τουφλεχά Μπεν Ελιέξερ, του 11ου αι³, με το σύγγραμμά του «Λέαχ Τοβ» (εξεδόθη υπό του Σολομώντος Μπουμπας) και ο μαθητής του ραββίνος Μαΐρ με το σύγγραμμα «Μαορ Εναμί» και οι δύο εκ Καστοριάς, ως και άλλοι από άλλας πόλεις των Βυζαντινών.

Ομοίως γράφει και η εβραϊκή εγκυκλοπαίδεια (λέξεις

Συγκέντρωση Εβραίων στο εβραϊκό νεκροταφείο της Καστοριάς, για την εθιμική απόδοση τιμών στη μνήμη των νεκρών τους (φωτογραφία του 1935). (Από το βιβλίο «Η εβραϊκή συνοικία της Καστοριάς», του Π. Τσολάκη)

Τουβιγιά Μπεν Ελιέζερ) ότι ήτο εκ Καστοριάς ραβίνος της Ισραηλιτικής κοινότητας του 11ου αιώνας. Επίσης ο Ραβίνος Ιουδά Μασκόνι εκ Καστοριάς, Ραβίνος της Οχρίδας, όπου επί Βυζαντινής Αυτοκρατορίας υπήρχεν Ισραηλιτική κοινότητα, αναφέρει εις τας ερμηνείας της Ιεράς Βίβλου, τα του Καστοριανού ραβίνου Τουβιγιά.

Κατόπιν του διωγμού της Ισπανίας αρίχθησαν εκ των λιμένων Αιγώνος και Θεσσαλονίκης οι Ισπανοεβραίοι, οι οποίοι αποκαλούσαν τους παλαιούς κατοίκους Ρωμανιώτας, δηλαδή που νοιώθουν τα Ρωμαϊκά. Αλλά οι Ρωμανιώται ήσαν ελάχιστοι, διότι οι Τούρκοι κατά τον 15ον αιώνα ξεσήκωσαν τμήμα Εβραίων με επικεφαλής τον Ραβίνον Μεναχέμ Ταμάρ, ακουσίως αυτών, διά την Κωνσταντινούπολιν, όπου εγκαταστάθησαν εις ιδιαίτερον συνοικισμόν που τον ονόμασαν Καστοριά και νυν Μπαλάτ, ως διερχομένης μεταξύ Τουρκικού Κράτους και Ελλήνων κατοίκων Κων/πόλεως (Σολομών Ροζάνες, Ιστορία των Εβραίων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο οποίος ισχυρίζεται ότι οι Εβραίοι της Καστοριάς ευρίσκονται από τον 7ο αι.).

Όλα όσα λοιπόν ελπίζομεν ότι θα πείσουν τον κ. Ι.

Μπαζάλη να παραδεχθή ότι ο Εβραϊκός συνοικισμός δεν ήταν κάμπος και αμπέλια, παρά μέρος όπου κατοικούσαν εκατοντάδες Ισραηλίται και η Καστοριά ήτο σημαντική πόλις, που γύρω σ' αυτήν επολέμησαν οι Νορμανδοί, οι Πετιογένοι, οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι και κατοικούσαν εις αυτήν πολύ περισσότεροι πληθυσμός, απ' ότι ισχυρίζεται ο κ. Μπαζάλης. Και αναμένομεν απ' αυτών που πλούτισε την Ιστορία της Καστοριάς να σύρη τα βλέμματά του και εις το μέρος τούτο της ιστορίας».

Στην παραπάνω απαντητική επιστολή του Α. Βαφοράχ, με τα πολύ αξιόλογα ιστορικά στοιχεία της, ανταπάντησε με ανάλογη επιστολή του, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Καστοριά» (αριθμ. φύλλ.: 768/21-8-1938),⁴ ο Ιωάννης Μπαζάλης.

Σε αυτήν ο Καστοριανός δικηγόρος εξακολουθεί να υποστηρίζει τις γνωστές - λανθασμένες κατ' εμέ - απόψεις του, περί της πρωτεγκατάστασης των Ισραηλιτών στην Καστοριά κατά τη χρονική περίοδο 1492-1500.

Την εν λόγω ιστορική «διένεξη» των υπόψη δύο Καστοριανών μελετητών έλλειψε ο Α. Βαφοράχ, ο οποίος στο υπ' αριθμ. 774/2-10-1938 φύλλο της προαναφερόμε-

νης εβδομαδιαίας εφημερίδας δημοσίευσε κι άλλο αξιόλογο άρθρο με τίτλο «Οι Εβραίοι της Ελλάδος εις την αρχαιότητα», όπου παρουσιάζει συνοπτικά την ιστορία των Ιουδαίων της πατρίδας μας από την ελληνιστική εποχή και μέχρι τις ημέρες του. Στο άρθρο αυτό εμπεριέχονται και τα παρακάτω αξιοπρόσεχτα αποσπάσματα που αναφέρονται στον Εβραϊσμό της μεσαιωνικής Καστοριάς.

«Ο Ιουστινιανός απηγόρευσε την μετάφρασιν εν ταις συναγωγαίς εις άλλας γλώσσας εκτός από την Ελληνικήν και την Λατινικήν. Τοιαύτα βιβλία με μετάφρασιν των Εβδομήκοντα εις την Ελληνικήν με εβραϊκά στοιχεία ήρθε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Λάζαρος Βελέλης μόνον εις την Καστορίαν...⁵. Ο Ηλίας ο Νισηβινός εις βιβλίον (Απόδειξις της αληθείας της πίστεως) γράφει: Οι Έλληνες ανέχονται πολλούς Εβραίους, τους προστατεύουν, τους επιτρέπουν να τελούν ιεροτελεστίαις, να κτίζωσι συναγωγάς και να δηλώνουν ελεύθερα «Εβραίος είμαι», χωρίς να γίνεται λόγος περί τούτου, και εκ τούτων των Εβραίων ήσαν εις την Καστορίαν».

Σημειώσεις:

1. Ως παράδοσις ελέγχο από γριές Εβραίες ότι τα σπύτια τους είναι κτισμένα εκεί που ήταν αμπέλια πρώτα και ότι εδώ ήλθαν από τα Γιάννενα (Σημείωση Ιω. Μπαζάλη).

2. Την εποχήν εκείνην καταστράφησαν τα κάστρα της Καστοριάς ολοκληρωτικά. Οι Τούρκοι στην μανίαν των επάνω έκαμαν αρχήν της κατεδάφισης αυτών, όταν δε κατέλαβαν την πόλιν αυτή είχε τα κάστρα της και ήτο οχυρωτάτη. Εάν προ της καταλήψεως ήρχοντο οι Εβραίοι τα σπύτια θα ήσαν κτισμένα κατ' αυτήν και θα εσώζοντο και τώρα ερείπια κάστρων. Οι Χριστιανοί δεν ήθελαν αυτά γιατί και μαζράν των κτιζόμενων σπιτιών των ήσαν, αλλά και υλικό όσο ήθελαν είχαν στο βουνό που ευρίσκετο κοντά.

Συνεπώς μετά την κατάληψιν ήλθαν οι Εβραίοι και κατά την ανοικοδόμησιν των σπιτιών των κατεστράφησαν εκ θεμελίων τα κάστρα, το υλικό των οποίων εχρησιμοποιήθη εις αυτά. (Σημ. Ιω. Μπαζάλη).

3. Για τον Tobia Ben Eliezer, βλ. Γεωργίου Αλεξίου: Η Παδεία στην Καστοριά κατά τον ΙΘ' αι. έκδοση του ίδιου, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 23-26.

4. Τόμοι φύλλων της εφημερίδας «Καστοριά» υπάρχουν στη Δημοτική βιβλιοθήκη της ομώνυμης πόλης.

5. Δεν γνωρίζω αν και πού σώζονται τα βιβλία αυτά, με το πολύτιμο για τη θεολογία, την ιστορία και τη γλωσσολογική επιστήμη, περιεχόμενό τους.

(Αναδημοσίευση από την Καστοριανή Εστία, 7.4.1995).

24 Μαρτίου 1944: Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Καστοριάς

Απόσπασμα από το άρθρο «Πονεμένα χρόνια» της Αθηνάς Κανδύλη-Κοτσιά (Εφημερίδα «Το Βογάτσικο», Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1993. Το άρθρο αναφέρεται

στα παιδικά της χρόνια, όταν ζούσε ως οικότροφος στο Ορφανοτροφείο Καστοριάς).

Μια συγκίνηση που άγγιξε βαθιά την ψυχή μου ένωσα ένα βροχερό απόγευμα. Πολύ σιγνά, δεν ξέρω αν ήταν κάθε μέρα, ερχόταν στο ιδρύμα ένας σεβασμός γέρος με άσπρα μαλλιά, άσπρο γένι και μαύρο καπέλο και έκανε μαθήματα, γαλλικά νομίζω, στην διευθυντρία. Πρέπει να ήταν κάποιο σημαίνον πρόσωπο, γιατί είδα μια μέρα το γιατρό μας να τον χαιρετάει με πολύ σεβασμό.

Εκείνο το απόγευμα λοιπόν, μου είχε ανατεθεί με άλλα τρία κορίτσια η καθαρσιότητα του προαυλίου που ήταν η Αγία Βαρθάρα. Από την είσοδο πρόβαλε ο σεβασμός γέροντας, ακολουθούμενος από τη διευθυντρία. Μ' ένα νόημα με φώναξε η διευθυντρία και μου είπε να φέρω από το γραφείο της την ομπρέλα του δασκάλου, την οποία είχε ξεχάσει. Όταν τους κοίταξα είδα τα μάτια της κόκκινα και πλησμένα από το κλάμα και το πηρούνι του γέροντα να τρέμει από την προσπάθεια που έκανε να μην ξεσπάσει σε αναφυλλητά.

- Ευχαριστώ παιδί μου, άκουσα το γέροντα να μου λέει όταν τον έδινε την ομπρέλα, βάζοντας το χέρι του στο κεφάλι μου. Αυθόρμητα έπιασα το χέρι και το φίλησα και δύο σταγόνες βροχής κύλησαν στα μάγουλά μου. Όμως η βροχή είχε προ πολλού σταματήσει και κατάλαβα πως οι σταγόνες έβγαιναν από τα μάτια μου. Ύστερα ο δάσκαλος πήρε το χέρι της διευθυντριάς και το φίλησε με ευλάβεια.

- Θα σας θυμάμαι με ατέραντο σεβασμό, της είπε.

Είχα καθήλωθεί δίπλα τους σαν μαγνητισμένη από τη σχεδόν ιερή αυτή σκηνή που παρακολούθησα και κανένας δεν σκέφτηκε να με διώξει. Τα βήματα του δασκάλου απομακρύνονταν και τα δάκρυα της διευθυντριάς μου σκευαν τη σιδερένια είσοδο που είχε σταθεί. Ύστερα, γυρνώντας σε μένα, σαν να μιλούσε σε κάποιο αγχατημένο πρόσωπο, μου είπε: Οι Γερμανοί μαζεύουν όλους τους Εβραίους και ο δάσκαλός μου είναι ο πρώτος που κάλεσαν, σε τρεις ώρες πρέπει να παρουσιαστούν όλοι στο Γερμανό Διοικητή και ποιος ξέρει πού θα τους στείλουν.

Η συγκέντρωση των 1.000 σχεδόν Εβραίων της Καστοριάς έγινε στις 24 Μαρτίου 1944. Μετά δύο μερες ξεκίνησαν για το Άουσβιτς, απ' όπου γλίτωσαν ελάχιστοι. Ο δάσκαλος που αναφέρεται στο κείμενο είναι ίσως ο λόγιος Αβραάμ Μεθοράς, που τραβήχτηκε λίγο μετά την απελευθέρωση των επιζώντων Εβραίων από το στρατόπεδο συγκεντρώσεως (βλ. Μπέρνυ Ναχμία, Κραγή για το αύριο, εκδόσεις «Κάκτος», 1989, σ. 177). (Σημ. Γ. Γκ.).

Ύστερα με κοίταξε περίεργα και με ανυπόφερτη φωνή μου είπε: Εσύ τι ζητάς εδώ; Καθαρίζουμε το προαύλιο κυρία, της είπα, είναι η σειρά μας σήμερα. Σίγουρα δεν άκουσε την απάντησή μου, γιατί το μυαλό της είχε ήδη γυρίσει στην σκηνή του αποχαιρετισμού.

ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Η ανεξαρτησία της Παλαιστίνης

Μια εορτή εν Καστοριά

Δημοσίευμα της εβδομαδιαίας εφημερίδας «Καστοριά», αριθ. φύλλον 10/5 (:) Μαΐου 1920:

«Μεγαλοπρεπέστατα εωρτάσθη πρότινων ημερών εν Καστοριά υπό των συμπολιτών Ισραηλιτών η ανεξαρτη-

των Ισραηλιτών από των παλαιωτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Ο κόσμος εξητωκραύγασεν πολλάκις.

*

Μετά την τελετήν ο κόσμος ωδηγήθη εις την εβραϊκήν σχολήν καταλλήλως εστολισμένην διά σημαίων και εικόνων, όπου μετά την προσφοράν γλυκισμάτων ο διευθυντής της Σχολής κ. Καζές απήγγειλε ωραίον λόγον Ελληνιστί. Κατόπιν ωμίλησε Γαλλιστί ο νεωστή εγκαταστάς εν τη πόλει μας εύελπις οδοντοίατρος και δημοσιογράφος κ. Μποτόν, ο λόγος του οποίου δύναται να θεωρηθή φιλολογικόν αριστούργημα υπό έποψιν ιδεών και γλαφυρότητος.

Εις όλους τους απαγγελθέντας λόγους εξεφράζετο η ευγνωμοσύνη του Εβραϊκού Λαού τους μεγάλους της Γης, *ιδιαίτατα δε τον Πρωθυπουργόν κ. Βενιζέλον εκ των ενθερμωτέρων υποστηρικτών της Ισραηλιτικής υποθέσεως.*

Προσεφέρθησαν μετέπειτα αναψυκτικά και επεσφράγισε την τελετήν ο καθηγητής του Γυμνασίου μας κ. Θ. Παπαθωμάς απαγγέλλας ωραίον ποιημάτιόν του Ισραηλιτικού θέματος, μεθό η τελετή έληξε δια ζητωκραυγών υπέρ της Ελλάδος και των Συμμάχων Δυνάμεων.

*

Μετά μεσημβριάν ο εορτασμός της ημέρας μετεφέρθη εις την εξοχήν των Μύλων, όπου μετεφέρθη ολόκληρος η Ισραηλιτική Κοινότης μετά μουσικών και σημαιών και διεσχέδασεν εκεί μέχρι εσπέρας εν αδιαπτώτῳ ευθυμία και πρωτοφανεί τάξει».

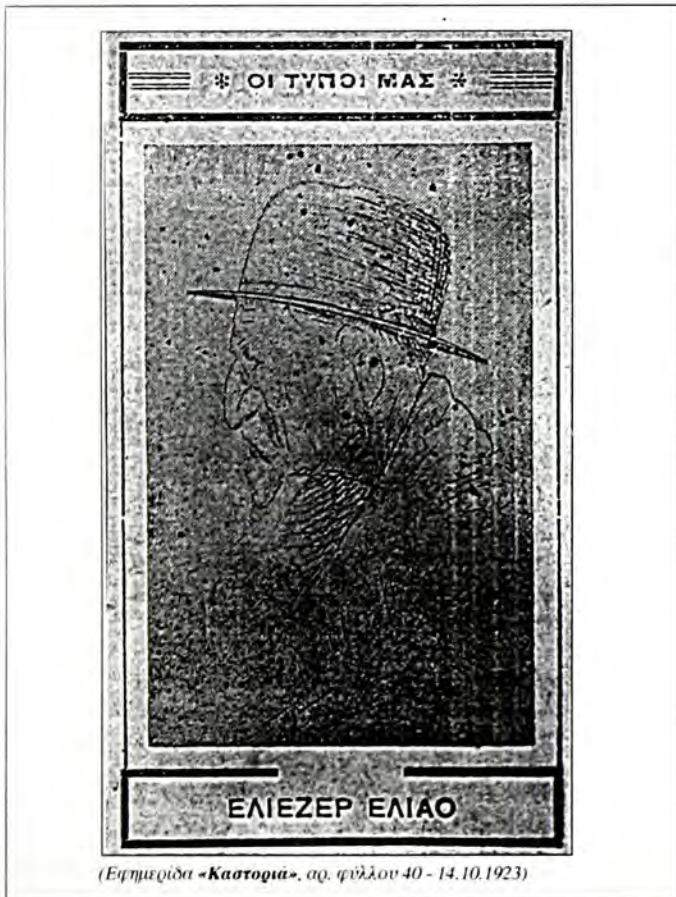
Από τα στοιχεία της απογραφής του 1928

Στο βιβλίο «Η Καστοριά και τα μνημεία της» αναφέρεται ότι σύμφωνα με την απογραφή του 1928, στην Καστοριά λειτουργούσαν τα παρακάτω Ισραηλιτικά Σχολεία:

1) Νηπιαγωγείο σε 43 μαθητές (19 άρρενες και 24 θήλειες).

2) δτάξιο με 110 μαθητές (55 άρρενες και 55 θήλειες).

(Η συλλογή των στοιχείων έγινε από τον κ. Γεώργιο Αλεξίου)

σία της Παλαιστίνης. Κατόπιν προσκλήσεων συνεκντρώθησαν αι Αρχαί της πόλεως και κόσμος άπειρος εις την Συναγωγήν όπου ετελέσθη δοξολογία υπέρ μακροημερεύσεως του Βασιλέως Αλεξάνδρου και ευοδώσεως του Νέου Ισραηλιτικού Κράτους.

Εν τη Συναγωγή προσεφώνησεν Ελληνιστί ο Ραββίνος της Κοινότητος, ευχαριστήσας τον Θεόν διά το δώρον όπερ επεφύλασεν εις τον Ισραηλιτικόν λαόν, και ο κ. Ρούσο ωμίλησεν Ισπανιστί εξιστορήσας την ιστορίαν

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Του κ. ΓΙΑΝΝΗ Δ. ΤΣΟΜΠΙΑΝΟΥ

Συμπληρώθηκαν πεντακόσια χρόνια από την 15η Φεβρουαρίου 1492 όταν οι βασιλείς της Αραγωνίας και της Καστίλλης Φερδινάνδος και Ισαβέλλα, με τις προτροπές του αμειβομένου ιεροεξεταστή Τουρνονιμάδα, εξανάγκασαν χιλιάδες Εβραίους να εγκαταλείψουν την Ισπανία. Πολλοί απ' αυτούς εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και κυρίως στη Θεσσαλονίκη (Salonico την ονόμασαν και «νέα Ιερουσαλήμ»). Άλλοι σκόρπισαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Μερικές εκατοντάδες πλάνητες ήρθαν και στη Φλώρινα όπου και έζησαν μέχρι το 1941...

Εν τούτοις σήμερα φαίνεται πως η μνήμη των Εβραίων αυτών Φλωρινιωτών έχει απωλεσθεί. Οι νεότεροι μάλιστα κάτοικοι της πόλης μας δεν γνωρίζουν καν ότι στη Φλώρινα ζούσε μέχρι πριν από πενήντα χρόνια μια ανθηρή ισραηλιτική κοινότητα. Οι Φλωρινιώτες μοιάζει να έχουν ξεγράψει το κεφάλαιο της ιστορίας τους που αφορά στους Ιουδαίους συμπολίτες τους.

Οι Εβραίοι της Φλώρινας ήταν «Σεφαραδίμ» παρωνύμιο που πήραν από το βιβλικό όνομα της Ισπανίας «Σεφαράδ». Μιλούσαν το Ισπανόφωνο γλωσσικό ιδίωμα (Ισπανικά ανάμικτα με εβραϊκά). Ο εβραϊκός μαχαλάς της Φλώρινας βρισκόταν στην παραποτάμια περιοχή της πόλης μας, από το ύψος των Δικαστηρίων μέχρι την Πλατεία Ηρώων. Συγκροτημένα εκτεινόταν σ' ολόκληρη την οδό Ηλείου και νότια αυτής στις οδούς Χρυσόστομου Σμύρνης και Αβέρωφ (στις δύο παράχθιες πλευρές του Σακουλέβα), αλλά και στα στενά σοκάκια της γειτονιάς. Η συναγωγή τους (Χάβρα) ήταν στην άκρη του ποταμού απέναντι από το μουσουλμανικό τζαμί της πλατείας Ηρώων, πλησίον της οικίας Αναστασίου Καρανίκα (οδός Αβέρωφ 50, περίπου). Το νεκροταφείο τους βρισκόταν στο πρόποδες του βουνού (Παλιόχωρι) αντίκρυ από τη Βόρεια πύλη του ζωολογικού Κήπου, μπροστά στο δημόσιο δρόμο για τη Βίγλα και δίπλα στα καπνοχώραφα.

Οι Φλωρινιώτες Εβραίοι ήταν κυρίως έμποροι υφασμάτων και παπουτσιών αλλά και χασάπηδες. Τα μεγάλα καταστήματά τους βρισκόταν στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου καθώς και στη στοά Σπυράκη. Γνωστά ήταν τα υφασματοπωλεία του **Σονάς** (στεγάζονταν στο ίδιο παλιό κατάστημα που είναι σήμερα τα «είδη υγιεινής», του Αντώνη Σαπαλίδη) και του **Βιτάλ Ναχμιά** (σήμερα τυπογραφείο Παπακοσμά). Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 υπήρχε απέναντι από την Εθνική Τράπεζα Ελλάδας το εμπορικό του **Ιάκωβου Κοέν**. Υπήρχε επίσης και ένας άλλος Ναχμιάς, ο **Μωσέ Ναχμιάς** που ήταν καλός αθλητής.

Μνημονεύουμε ενδεικτικά και τους Εβραίους χασάπηδες **Πάρδο** και **Τέστο Μόρδο** που είχε το χασάπικι του στην οδό Ταγματάρχου Ναούμ παραδίπλα στο καφέ νεύο του Κοΐδη, καθώς και τον γιγαντώσωμο Εβραίο χαμιάλη Φουντούκ (έμενε πίσω απ' τα Δικαστήρια). Γι' αυτόν λέγεται ότι μπορούσε να μεταφέρει στους ώμων του ένα σακί με 50 οκάδες σιτάρι από τη Φλώρινα μέχρι το Πισοδέρι χωρίς να κάνει καμία στάση! Υπήρχε ακόμη και ο **Ριρίκας**, ένας γραφικός Εβραίος με σαλεμένα τα μαυλά του, που έμενε εκεί που είναι το σπίτι του δικηγόρου Αθ. Κωνσταντινίδη στην οδό Ηλείου. Φορούσι μόνιμα ένα μακρύ άσπρο φόρεμα και κνηνηρούσε τα μικρά παιδιά που τον κορόιδευαν. Τα παιδιά πίστευαν ότι αν ο Ριρίκας έβλεπε τα δόντια τους, τότε αυτά θα επήφταν...

Η εβραϊκή κοινότητα της Φλώρινας αριθμούσε περίπου 1000 άτομα (ίσως το νούμερο δεν είναι ακριβές). Πάντως φαίνεται πως ζούσαν αρμονικά με τους υπόλοιπους Έλληνες χριστιανούς και η προαιώνια διαμάχη μεταξύ των δύο θρησκειών δεν φαίνεται να δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα συμβίωσης. Οι Ισραηλίτες άλλοτε υπηρετούσαν κανονικά στον Ελληνικό Στρατό. Στις Μνημείο Πεσόντων, μάλιστα, της περιόδου 1940-41, που υπάρχει στην κεντρική πλατεία Γ. Μόδη της πόλης μας μεταξύ των φονευθέντων στις πολεμικές επιχειρήσεις Φλωρινιωτών μνημονεύονται και τέσσερις (4) Εβραίοι (**Μεναχέμ Ααρών, Τέστος Πονσιών, Μενασάφ Ιωσήφ και Ιουτάχ Ραχαμή**).

Όλα αυτά κράτησαν μέχρι το 1941. Οι Γερμανοί κατακτητές συμπεριφέρθηκαν στους Εβραίους της Φλώρινας με τον ίδιο τρόπο που συμπεριφέρθηκαν και στους υπόλοιπους Εβραίους της Ευρώπης. Τους εξολόθρευσαν μαζί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα κρεματόρια της Πολωνίας και της Γερμανίας.

Τους Φλωρινιώτες, αφού τους πέρασαν το χίτρινο αστέρι του Δαβίδ στον βραχίονα, τους συγκέντρωσαν στις αυλές των σχολείων (κυρίως στην αυλή του 1ου και 2ου Δημοτικού). Κατόπιν, με τα τρένα, τους μετέφεραν στο θάνατο. Όσοι κατάλαβαν τον κίνδυνο και φύγαν στο βουνό γλύτωσαν. Οι άλλοι, νέες κοπέλες, παλικάρια, ώριμοι άνδρες, γέροντες και γυναίκοι, «πλούσιοι έμποροι και χαμιάληδες της αγοράς» δέχονταν προς το θάνατο μέσα σ' ένα κλίμα παθητικής θλίψης και μοναξιάς από τους συμπατριώτες τους. Έφηναν όπως ήρθαν τον 15ο αιώνα, ξένοι και πλάνητες, με την αιώνια προσδοκία της επιστροφής στη «γη της επαγγελίας». Φλωρινιώτισσα χριστιανή που υπήρξε αντάπτης μάρτυρας της τραγωδίας θυμάται έναν Εβραίο που έλεγε «αντίο,

φρένω, γυναίκα, τα παιδιά τα πήραν με το ζόρι...».

Όλες οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν από τους Γερμανούς. Τα σπίτια και τα μαγαζιά τους λεηλατήθηκαν. Κάποιοι Φλωρινιώτες έγιναν «μεσεγγυούχοι» της κινητής περιουσίας τους... Οι ελάχιστοι που επέζησαν από το ολοκαύτωμα μετανάστευσαν στην Αμερική (Μόρδος), στο Ισραήλ και στο Μπουνένος Άιρες. Ο μόνος που παρέμεινε στη Φλώρινα ήταν ο Κοέν, ο οποίος στο τέλος μετακόμισε και αυτός στο Βόλο όπου και πέθανε. Μετά τον πόλεμο ολοκληρώη η ακίνητη περιουσία τους πουλήθηκε, όσο-όσο, από την Ισραηλική Κοι-

νότητα Ελλάδας. (Στο αρχείο της τοπικής εφημερίδας «Έθνος» υπάρχει η δημοσίευση του σχετικού πλειστηριασμού).

Στη σημερινή Φλώρινα τίποτα δεν έχει μείνει να θυμίζει το πέρασμά τους από την πόλη μας. Ούτε καν η μνήμη τους στην ονομασία κάποιας οδού, έστω...

(Από το περιοδικό Εταιρία, περιοδική έκδοση της Εταιρείας Γραμμάτων-Τεχνών Φλώρινας, τεύχος 10-Μαίος 1992. Για τον απαγχονισμό Εβραίων, μαζί με Χριστιανούς πατριώτες στην Κλαδοράχη Φλωρίνης, βλ. δημοσίευμα στα Χρονικά, τεύχος 104 (Ιαν.-Φεβρ. 1989).

Γεννηθέντες το 1918, εν Φλωρίνη

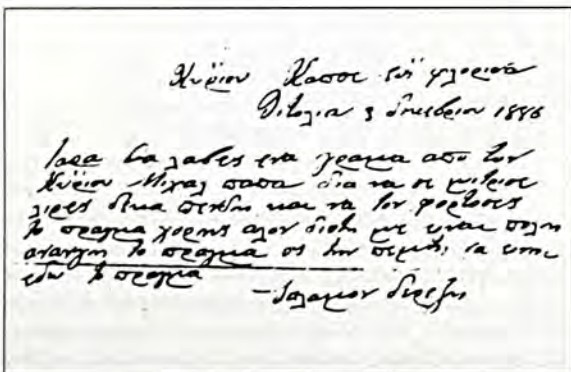
Με διαταγή της Νομαρχίας Φλώρινας (1 Νοεμβρίου 1924) εγγράφονται στο Μητρώο Αρρένων του Δήμου Φλώρινας 47 Φλωρινίοι.

Το έτος 1918 επιλέχθηκε με κριτήριο την ποιικιλία των ονοματεπωνύμων - και ιδίως, τη συχνότητα των εβραϊκών τοιούτων. Είναι γνωστό ότι η Εβραϊκή Κοινότητα άκμασε αρχικώς στα Βιτώλια και στη συνέχεια προσφύγει στη Φλώρινα, απ' όπου ξεκληρίστηκε κατά τη Γερμανική κατοχή.

- Σύμφωνα με ανεξακριβωτή πληροφορία, το 1940 η Εβραϊκή Κοινότητα της Φλώρινας αριθμούσε 400 περίπου μέλη.

- 1) Παπουτζής Αχιλλεύς του Αναστασίου
- 2) Μουμιζής Γιοβάντζη Χρήστος του Γρηγορίου
- 3) Τζουζάρη Γιαχαέλ του Σαμουήλ
- 4) Λεβή Τοτορός του Δαυίδ
- 5) Πέσο Μπενιαμίν του Μεσιουλά
- 6) Καμχή Μωυσής του Ιακώβ
- 7) Κοϊδής Ηλίας του Νικολάου
- 8) Παπαδόπουλος Αλέξανδρος του Γεωργίου
- 9) Ζαπέρτζη Ενάγγελος του Φιλίππου

- 10) Π' Κων/τίνου Σταύρος του Στεφάνου
  - 11) Μάνη Αθανάσιος του Αναστασίου
  - 12) Κεραμιτζής Μιλτιάδης του Ναούμ
  - 13) Ιωάννου Γαβριήλ του Χρήστου
  - 14) Φράγκο Βίκτωρ ή Χαΐμ του Γιουδά
  - 15) Καλδερών Ισαάκ του Σαλώμ
  - 16) Μεναχέμ Σαλώμ του Λέων
  - 17) Σαρφαντή Αβραάμ του Ιακώβ
  - 18) Ασαέλ Ιακώβ του Αβραάμ
  - 19) Σαμαρά Σταύρος του Μιχαήλ
  - 20) Πέιου Παύλος του Λαζάρου
  - 21) Βόικου Αλέξανδρος του Λαζάρου
  - 22) Σέμπη Κων/τίνος του Ιωάννου
  - 23) Γκρούγιο Παντελή του Αντωνίου
  - 24) Σαμαρά Δημήτριος του Γεωργίου
  - 25) Μέλιου Ιωάννης του Γεωργίου
  - 26) Φιλίππου Στέφανος του Συμεώνος
  - 27) Μούσιου Ελευθέριος του Δημητρίου
  - 28) Δανούσης Δημήτρης του Ιωάννου
  - 29) Δανιήλ Χαραλάμπης του Κων/τίνου
  - 30) Μυλωνάς Χριστόφορος του Χρήστου
  - 31) Χρήστου Χρήστος του Κωνσταντίνου
  - 32) Μπίσα Λάζαρος του Πέτρου
  - 33) Γεωργίου Σταύρος του Χρήστου
  - 34) Κόιε Χρήστος του Γεωργίου
  - 35) Μικρασιάτης Βασίλειος του Στεργίου
  - 36) Ευαγγέλου Ενάγγελος του Σωτηρίου
  - 37) Σωτηρίου Βασίλειος του Δημητρίου
  - 38) Ζώτα Γεώργιος του Μιχαήλ
  - 39) Π' Ιωάννου Θεμιστοκλής του Θωμά
  - 40) Κετσετζής Σπυριδών του Γρηγορίου
  - 41) Διβράνου Ενάγγελος του Σταύρου
  - 42) Μαλανδράκου Μιχαήλ του Αθανασίου
  - 43) Μυλώση Ναούμ του Πέτρου
  - 44) Τσαρτσάκη Μιλτιάδης του Ιωάννου
  - 45) Π' Σωτηρίου Ιωάννης του Σωτηρίου
  - 46) Χρήστου Παντελής του Νοάτσε
  - 47) Χρήστου Μιχαήλ του Νικολάου
- (Περιοδικό Εταιρία, τεύχος 11 - Οκτώβριος 1992).

1886. Δεκεμβρίου 3. Βιτώλια, Εμπορική επιστολή. Ο ομόθησκος Σαλαμόν Λεφτέρ στον «Κύριον Κάπσε, εις Φλώριναν». [Η οικογένεια Κάπση (Κάπσε ή Καπιτζή ή Τερπέν) είναι μία από τις υπεραιωνόβιες και ιστορικά μαρτυρημένες στην πόλη της Φλώρινας].

Οι Ισραηλιτικές Κοινότητες Φλώρινας και Καστοριάς μετά το Ολοκαύτωμα

- Έκθεση του Κανάρη Κωνσταντίνου

Με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου 1949, ο αείμνηστος Κανάρης Κωνσταντίνος, υπέβαλε προς το Δ.Σ. του Οργανισμού Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος (ΟΠΑΙΕ) την παρακάτω έκθεση κατόπιν επιτοπίου επισκέψεώς του στην Φλώρινα και την Καστορία.

«Επί υπ' αριθ. 929 Ε.Ε. εγγράφου σας έχω την τιμή να σας ανακοινώσω ότι κατά την μετάβασίν μου εις **Φλώρινα** την 12ην εις **Καστοριάν** την 15 λήγοντος εξήτασα την εν γένει εκεί κατάστασιν από απόψεως εγκαταλελειμμένων ισραηλιτικών περιουσιών. Ούτω εις Φλώριναν επιζήτησα να έλθω εις επαφήν μετά του κ. **Μ. Καμχή** συμφώνως προς το ως άνω έγγραφόν σας ατυχώς όμως απουσίαζε ως δε, μοι ανεκοίνωσεν ο αδελφός του **Βαρούχ Ιακώβ Καμχής** όστις αντ' αυτού ήλθεν εις συνάντησίν μου αναμένετο από ημερών να επιστρέψη εις Φλώριναν αλλά προφανώς λόγω των καιρικών συνθηκών είχε αναβάλει την επιστροφήν του.

Ως ούτος μου ανεκοίνωσεν ο αδελφός του έχει ετοιμάσει κατάλογον των εγκαταλελειμμένων περιουσιών Φλωρίνης τον οποίον άμα τη επιστροφή του προτίθεται να αποστείλῃ.

Τον παρακάλεσα όπως συστήσῃ εις τον αδελφόν του να κάμῃ τούτο το ταχύτερον. Ο αρμόδιος υπάλληλος της Εφορίας μου ανεκοίνωσεν ότι η Εφορία δεν έχει γνώσιν ουδενός εγκαταλελειμμένου Ισραηλιτικού ακινήτου ως τούτο είχε προ πολλού αναφέρει εις την προϊσταμένην αρχήν εις απάντησιν σχετικού εγγράφου της.

Κατά ανακοινώσεις γενομένων εις Κατάστημα **Ιακώβ Α. Κοέν** εμπόρου - οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου - όπου συγκεντρώθηκαν ολίγοι εκ των δέκς διαμενόντων ήδη Ισραηλιτών τα εν τη πόλει εγκαταλελειμμένα ακίνητα είναι: 1) Οικία Μονώροφος οδός Ηπείρου 4 **Ιωσήφ Τσελεμπόν Φράγκο** διαμένει εις ιερεύς Ευδόκιμος, 2) εντός αυλής 700 περίπου τετραγωνικών μέτρων τρεις πεπαλαιωμένα οικίαι Ισραηλιτών εκ Θεσσαλονίκης, 3) Οικία ετοιμόρροπος **Μυριάμ Χαϊμ Χαλδερών** (οδός Φούφου Παπαδιά), 4) Οικία μονώροφος εις την οποίαν διαμένουν πρόσφυγες **Χαϊμ Μωύς Πάρδο**, 5) οικόπεδον Συναγωγής οδός Γεντισών προπολεμικώς 500 περίπου πήχεων. Το ήμισυ τούτου παρέσχε ο ποταμός αλλά δύναται να αποχωματισθῇ, 6) και περιτοιχισμένον νεκροταφείον εκτάσεως 500 περίπου μέτρων. Εκ των εν λόγω Ισραηλιτών ουδείς εδέχθη ν' αναλάβῃ την ίδρυσιν Τοπικού Γραφείου επί τω ότι προτίθενται να αναχωρήσουν εντός ολίγου χρονικού διαστήματος εκείθεν.

Πάντως ο εκ τούτων **Ιακώβ Α. Κοέν** κατόπιν επιμόνων παρακλήσεών μου εδέχθη να προσφέρῃ τας υπηρε-

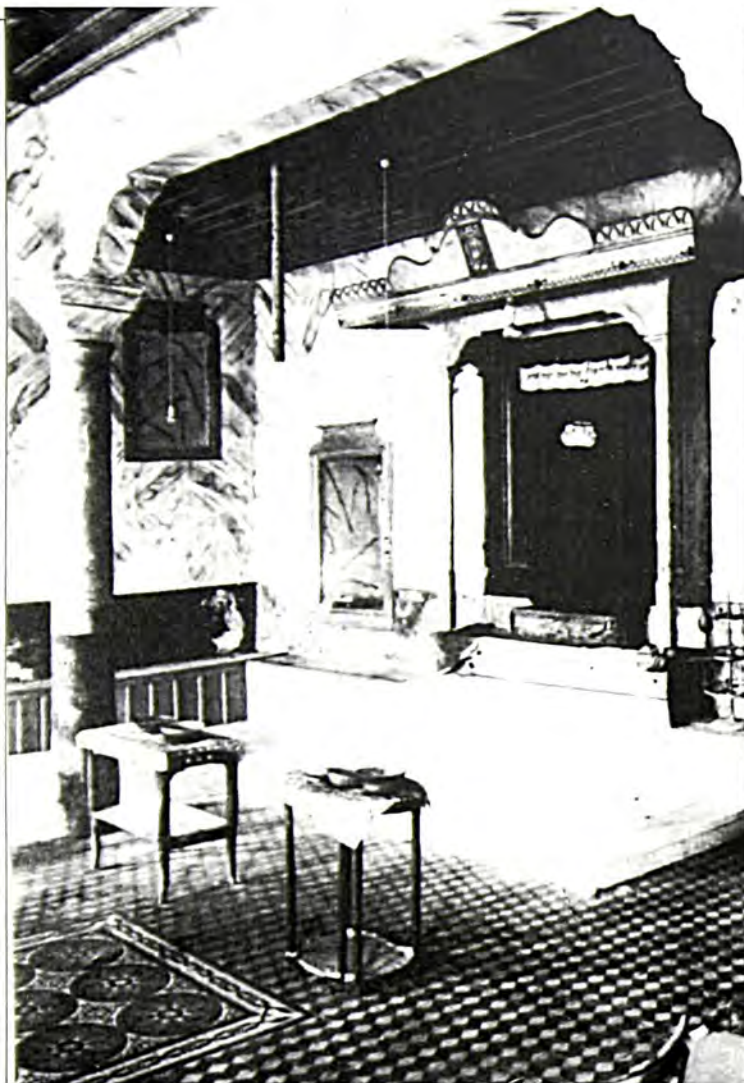
σίας του εις τον Οργανισμόν και παρακαλῶ όπως προέλθῃτε εις σχετικὰς μετ' αυτού συνεννοήσεις δοθέντος ότι είναι ως φρονῶ ο μόνος κατάλληλος να αναλάβῃ την υπηρεσίαν τούτην. Πλην των εγκαταλελειμμένων περιουσιών ετονίσθη ιδιαίτερος και το ζήτημα εγκαταλείψεως πολλῶν ακινήτων Ισραηλιτών οίτινες μετά τον διωγμόν αναχωρήσαντες εκ Φλωρίνης δεν επιμελήθησαν της διαχειρίσεως τούτων.

Εν Καστοριά ήλθον εις επαφήν μετά του κ. **Μωύση Ζαχαρία**, νφασματεμπόρου όστις ως μου είχαν γνωρίσει εν Φλωρίνῃ είναι Πρόεδρος της εκεί Κοινότητος μου εδήλωσεν όμως ότι παρατήθη της Προεδρείας προ ολίγων ημερῶν και ότι ο ήδη Πρόεδρος **Πέπο Κοέν** απουσιάζει εις Θεσσαλονίκην. Μου προσέθεσε ότι ο μόνος όστις ήτο δυνατόν να με ενημερώσῃ επί του ζητήματος, των εν τη πόλει εγκαταλελειμμένων εβραϊκῶν περιουσιῶν είναι ο κ. **Μωνσής Μάτσας** Γραμματεὺς της Κοινότητος και ότι θα προσελάθῃ να τον φέρῃ εις επαφήν μαζί μου καθόσον είχαν επιστρατευσθῇ. Ως προς τα ιερά σκεύη της Συναγωγῆς μου ανεκοίνωσεν ότι είχαν ταῦτα εξαφανισθῇ είχαν όμως πληροφορίας ότι μέρος τούτων διεφύλασσε ο **Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καστορίας**.

Του ανεκοίνωσα ότι θα επισκεπτόμουν να τον Σεβασμιώτατον και θα του έθην και το ζήτημα τούτο τον παρακάλεσα δε να επανέλθῃ και του ανακοινώσω το αποτέλεσμα των ενεργειῶν μου. Οντως ο Σεβασμιώτατος μου ανεκοίνωσε ότι ελυτήθη πολὺ διότι απουσιάζων κατά την εποχὴν εκείνην δεν ήδυνήθη να διασώσῃ πολλά πράγματα πλην των πολυτελῶν καθισμάτων εις αρίστην κατάστασιν άτινα μου επέδειξε εν τῷ ιδιαιτέρῳ γραφείῳ του, ενός πολυελαίου και δύο ιερῶν κυλίνδρων άτινα και λίαν προθύμως ευαρεστήθη να θέσῃ εις διαθέσιν μου. Συνήντησα τον εν λόγω **Μωύση Ζαχαρία** εις τον οποίον ανακοίνωσα την απάντησιν του Σεβασμιωτάτου. Μου γνωρίσεν ότι δεν κατόρθωσε να συναντήσῃ τον κ. Μωύση Μάτσα και ότι θα επιδιώξῃ τούτο και θα ενεργήσῃ ώστε να σας αποσταλῇ ο κατάλογος των εγκαταλελειμμένων περιουσιῶν τον οποίον έχει εις χεῖρας του.

Εἰς παρακλήσιν μου απεδέχθη να βοηθήσῃ τον Οργανισμόν και εφ' όσον θα ήθέλατε αποταθεῖτε σχετικῶς εις τούτον».

Αποψη της Συναγωγής της Βέροιας (18ος αιώνας) όπως διατηρείται σήμερα. (Από το βιβλίο «The Jews of Greece» του Ν. Σταυρουλάκη)

Το δράμα των Ελλήνων Εβραίων κατά τη Γερμανική Κατοχή

Σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Κυβερνήσεως του Καΐρου

Το 1943, μάλλον επί Κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου, δημοσιεύθηκε στο Κάιρο, στα γαλλικά, η παρακάτω έκθεση που αναφέρεται στο δράμα των Εβραίων της Ελλάδος κατά τη Γερμανική Κατοχή της πατρίδος μας. Η έκθεση αυτή κυκλοφόρησε τότε σε τεύχος από την Société Orientale de Publicité του Καΐρου.

Την πολύ ενδιαφέρουσα αυτή έκδοση, η οποία αποτελεί πολύτιμο ντοκουμέντο, δημοσιεύουμε παρακάτω. Η μετάφραση στα ελληνικά έγινε από την κα Μπέλλα Ααρών.

Πρόλογος

Η Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών δημοσίευσε πρόσφατως μια έκθεση πάνω στη τωρινή κατάσταση του ελληνικού εβραϊσμού.

Θεωρήσαμε ενδιαφέρον να αναδημοσιεύσουμε ολόκληρη αυτή την έκθεση, γιατί αποτελεί ένα πλήρες στοι-

χείο επί των διαδικασιών εξόντωσης που εφήρμοσαν οι Γερμανοί εναντίον των Εβραίων αλλά συγχρόνως και μια συγκινητική απόδειξη της ηρωϊκής αλληλεγγύης που εκδήλωσε ο ελληνικός λαός προς τους Ισραηλίτες συμπολίτες του σε καιρό κινδύνου.

Ο εκδότης

Το εβραϊκό πρόβλημα δεν παρουσιάζεται παντού το ίδιο. Αν, παραδείγματος χάριν, τίθεται στην Ελλάδα, δεν λαμβάνει ποτέ τον σοβαρό και οξύ χαρακτήρα που ρυθμίζει και ανατρέπει, σε ορισμένες άλλες χώρες, το σύνολο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων.

Οι λόγοι αυτής της εξαιρέσης βρίσκονται τόσο στην σημαντική φιλελευθέρη και ανεξίτηλη ιδιοσυγκρασία του ελληνικού λαού όσο και στην ιδιαίτερη διάπλαση του ελληνικού εβραϊσμού.

Ας σημειωθεί κατ' αρχήν ότι όταν σε ορισμένες χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης υπάρχουν πολύ σαφείς φυλετικές διαφορές μεταξύ του αυτόχθονος πληθυσμού και των Εβραίων, στην Ελλάδα, αντιθέτως, οι διαφορές αυτές είναι ελάχιστες εμφανείς, για να μην πούμε ανύπαρκτες. Ισπανικής καταγωγής οι Ισραηλίτες της Ελλάδος ανήκουν, όπως και οι ίδιοι οι Έλληνες, στην ομάδα των μεσογειακών λαών. Και οι μεν και οι δε υφίστανται εδώ και αιώνες τις ίδιες κλιματολογικές επιδράσεις. Οι συνθήκες της κοινωνικής τους ζωής υπηρξαν αισθητά ταυτόσημες. Τέλος, έζησαν σχεδόν μισή χιλιετία κάτω από το ίδιο πολιτικό καθεστώς - εκείνο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - το οποίο λίγο ως πολύ τους διέπλεσε κοινωνικά.

Τα ανωτέρω είναι τα αίτια των κοινών σημείων του εβραϊκού και του ελληνικού στοιχείου. Από φυσικής απόψεως βρίσκονται τόσο κοντά που είναι αρκετά δύσκολο να τους διακρίνεις, ιδιαίτερα στις παλιές επαρχίες, όπου η γλωσσική και πολιτική αφομοίωση ήρθε να συμπληρώσει τη βασική ταυτότητα των δύο μεσογειακών φυλών.

Ίδιο ανάστημα, ίδιο χρώμα δέρματος, ίδιο βάδισμα, ίδιες αντιδράσεις. Πώς, κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, θα μπορούσε να ξεχωρίσει κανείς διαφορετικά, παρά από τα ονόματά τους, τους πιστούς στο μωσαϊκό νόμο από το μεγάλο χριστιανικό πλήθος; Αυτά τα ονόματα από μόνα τους λίγο βοηθούσαν στην Αθήνα, σ' ολόκληρη την Αττική και την Πελοπόννησο όπου η πλειοψηφία των Εβραίων έφεραν πατρώνυμα που ηχούν ελληνικά: Κωνσταντίνης, Κοφινάς, Μωυσάκος, Σαμουηλίδης, Καλομύτης, Πολυμέρης, Καλώνυμος κ.ά.

Σε ένα από τα προπολεμικά κοινοβούλια δύο ομώνυμα ονόματα ακούγονταν

κατά τη διάρκεια των ονομαστικών κλήσεων: ενός χριστιανού βουλευτού κι ενός εκπροσώπου Ισραηλίτη. Ας θυμηθούμε ότι κατά τη διάρκεια των επαναστασιακών ελθόνων στη Θεσπία το 1932 ο επικεφαλής της βενεζελικής λίστας έφερε το όνομα - που εβραϊκότερό του δεν μπορεί να υπάρξει - Πιερ Λεβί. Αυτό δεν τον εμπόδιζε κατά τα άλλα να είναι ένας πολύ καλός χριστιανός.

Ι. Ένας Ιουδαϊσμός χωρίς ανωμαλίες

Η οικονομικο-κοινωνική διαμόρφωση του ελληνικού Ιουδαϊσμού συνέβαλε επίσης στην γρήγορη επίλυση του εβραϊκού προβλήματος στην Ελλάδα.

Κατ' αρχήν το φαινόμενο συσσώρευσης Εβραίων σε ορισμένα εξέχοντα επαγγελματικά ήταν άγνωστο. Υπήρχαν βεβαίως Εβραίοι παντού: ελεύθεροι επαγγελματίες, στο πεδίο της δικαιοσύνης, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, στην πολιτική, στον Τύπο και στο στρατό, αλλά ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τα όρια της αριθμητικής τους αναλογίας.

Επίσης, ακόμη λιγότερο μπορούμε να επιρρίψουμε στους Εβραίους της Ελλάδας την κατηγορία, τόσο διαδεδομένη αλλού, ότι ασκούν, με τα κεφάλαιά τους, μια μονοπωλιακή επιδραση στην οικονομική ζωή του έθνους.

Υπάρχουν τράπεζες που τις κατέχουν Εβραίοι, όπως επίσης και εργοστάσια που τα διευθύνουν Ισραηλίτες. Αλλά η ακτίνα δράσεώς τους είναι περιορισμένη και η δραστηριότητά τους τόσο στενά συνδεδεμένη και μάλιστα εντεταγμένη μέσα στην εθνική οικονομία που και μόνοι οι όροι «εβραϊκή οικονομία» ή «εβραϊκή βιομηχανία» στην Ελλάδα πραγματικά δεν έχουν νόημα.

Είναι αλήθεια ότι οι Ισραηλίτες είναι αρκετά πολυάριθμοι στο μέσο εμπόριο. Αλλά ενώ το γεγονός αυτό αλλού θα αποτελούσε μια ιδιαιτερότητα, δεν συμβαίνει το ίδιο σε μια χώρα όπου η κλίση για το εμπόριο είναι πολύ διαδεδομένη σε όλο τον αστικό πληθυσμό.

Για να δείξουμε με ένα μόνο χαρακτηριστικό την εντελώς ειδική οικονομική όψη του ελληνικού Ιουδαϊσμού δεν έχουμε παρά να αναφέρουμε ότι η συμμετοχή του εβραϊκού κεφαλαίου είναι από τις μετριότερες σε δύο από τους κυριότερους κλάδους της εθνικής οικονομίας - οι οποίοι

**ΤΟ ΔΡΑΜΑ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ
ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ
ΚΑΤΟΧΗ**

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

από την ίδια τους τη φύση περισσότερο απ' όλους τους άλλους επιδέχονται την ανάπτυξη μονοπωλίου. Η συμμετοχή των Εβραίων στο εμπόριο ξηρών σταφίδων καθώς και στον εμπορικό εξοπλισμό είναι τόσο μικρή που δεν υπάρχει λόγος να την σημειώσουμε.

Αντιθέτως, υπάρχουν πολυάριθμοι Ισραηλίτες στην βιομηχανία και το εμπόριο των καπνών. Αλλά η στάση τους δεν έδωσε ποτέ αφορμή για κριτική γιατί εργαζόμενοι σε στενή συνεργασία με τους ορθόδοξους συναδέλφους τους είχαν πάντοτε την ευσυνειδησία να ενεργούν μέσα στα πλαίσια των οικονομικών συμφερόντων του Έθνους που συμπλίνουν άλλωστε με τα δικά τους συμφέροντα.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ελληνικού εβραϊσμού είναι η ύπαρξη μιας πολυάριθμης τάξης τεχνιτών και εργατών.

Λόγω του ότι έζησαν σε υλικές και ηθικές συνθήκες αισθητά καλύτερες από εκείνες των ομοθρήσκων τους της Δύσης και της ανατολικής Ευρώπης, οι Εβραίοι των Βαλκανίων μπόρεσαν εν μέρει να ξεφύγουν από την ιστορική μοίρα που απειμάζονε τους αδερφούς τους των άλλων χωρών από επαγγέλματα κατώτερα, αλλά υγιεινά και παραγωγικά.

Η Θεσσαλονίκη, π.χ. αριθμούσε χιλιάδες Εβραίους εργάτες, τόσο σε εξειδικευμένους κλάδους όσο και σε κλάδους που απαιτούν μεγάλη φυσική δύναμη. Μόνη η βιομηχανία καπνών απασχολούσε πριν από τον πόλεμο περισσότερους από 5.000 Εβραίους εργάτες και εργάτριες. Αποτελούσαν εξάλλου, μαζί με τους Έλληνες πρόσφυγες της Θράκης και της Μικράς Ασίας, την αριστοκρατία του σωματείου.

Η αναλογία του εβραϊκού στοιχείου στις χειροτεχνικές εργασίες δεν ήταν μικρότερη απ' ό,τι στις άλλες δραστηριότητες της τέχνης και της βιομηχανίας: υφαντουργία, έτοιμα ενδύματα, υπόδηση, συγκοινωνίες κ.λπ.

Ας σημειωθεί, παρεπιπτόντως, ότι οι Εβραίοι τεχνίτες και εργάτες συνεργάζονταν στενά, στον επαγγελματικό και κοινωνικό τομέα, με τους Έλληνες συναδέλφους τους. Οι Ισραηλίτες κάτοχοι εργαστηρίων και τεχνίτες είχαν ιδιαίτερα σωματεία αλλά αποτελούσαν τμήμα της Εθνικής Ομοσπονδίας Επαγγελματιών. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης αποτελείτο κατά το 25% από Εβραίους. Ο αντιπρόεδρος του ήταν Ισραηλίτης.

Όσον αφορά στους εργάτες, ανήκαν

στα ίδια συνδικάτα και μπορούσε κανείς να απαριθμήσει έναν μεγάλο αριθμό εβραϊκών ονομάτων μεταξύ των μαχητικών εργατών και των συνδικαλιστών δημοσίων υπαλλήλων.

Τέλος, ας σημειώσουμε ότι δεν υπάρχουν τεράστιες εβραϊκές περιουσίες στην Ελλάδα. Στη Θεσσαλονίκη τα εβραϊκά κεφάλαια ήταν της τάξεως των 500.000 δρχ. μέχρι 5.000.000 δρχ. (από 1000 έως 10.000 λίρες στεργλίνες προπολεμικά). Μόνο 5 ή 6 Εβραίοι μπορούσαν να κανηθουν ότι είναι κάτοχοι περιουσιών που ξεπερνούν τις 100.000 λίρες.

Αυτά είναι σε γενικές γραμμές τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εβραϊσμού. Δεν ήταν αρκετά παρὰ ταύτα για να εξηγήσουν τη μη ύπαρξη ενός αληθινού και καθαρού αντισημιτικού κινήματος στην Ελλάδα αν δεν είχε κανείς υπόψη, επιπλέον, το γεγονός ότι ο ελληνικός λαός απεχθάνεται, εκ παραδόσεως και ιδιοσυγκρασίας, το φυλετικό μίσος και ακόμη και τον απλό σωβινισμό. Το υπόβαθρο της ανθρωπιστικής του κουλτούρας τον κάνει να είναι αντίθετος σε κάθε εκδήλωση ενός υπερβολικού εθνικισμού.

Να λοιπόν γιατί το αντιεβραϊκό μικρόβιο δεν βρήκε πρόσφορο έδαφος στην Ελλάδα, ακόμη και στις πιο ταραγμένες εποχές και ακόμη και κάτω από καθεστώτα παρωδίας η φιλοσοφία των οποίων φαινόταν ωστόσο να προσομοιάζει μ' εκείνη του ναζισμού!

II. Η δύναμη της αφομοίωσης του Ελληνισμού

Η μελέτη αυτή θα ήταν ελλειπής αν δεν αναφερόμασταν στη μεγάλη δύναμη αφομοίωσης του Ελληνισμού η οποία συνέβαλε τα μέγιστα στην εξάλειψη των αιτιών των ηθικών και ψυχολογικών προστριβών.

Η Θεσσαλία, πριν από τη Μακεδονία, απετέλεσε ένα καταπληκτικό παράδειγμα αυτής της δύναμης αφομοίωσης. Παρ' ότι ενσωματώθηκε στην Ελλάδα το 1881, ο εβραϊκός πληθυσμός της είχε πλήρως εξελληνισθεί από τις αρχές αυτού του αιώνα. Συμμετέσχε με ασυγκράτητο ενθουσιασμό στο κίνημα προσπάθειας απελευθέρωσης των άλλων ελληνικών εδαφών από τον ξένο ζυγό και τον καιρό των βαλκανικών πολέμων, τα τέκνα της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλίας πολέμησαν με την ίδια γενναιότητα και το ίδιο θάρρος με των άλλων Ελλήνων.

Οι Εβραίοι της Θεσ/νίκης και της Μακεδονίας απέδειξαν εξάλλου, τον καιρό του ιταλοελληνικού πολέμου, την ίδια συγκινητική προσήλωση στην καινούρια τους πατρίδα.

Αυτό αποτελεί σίγουρα ένα φαινόμενο που πρέπει να καταγραφεί στο ενεργητικό των Ισραηλιτών γιατί καταδεικνύει, για μια ακόμη φορά, ότι ξέρουν να αφοσιώνονται και να θυσιάζονται για τα Έθνη που τους δέχονται με βάση την ισότητα.

Πρέπει επίσης να το συμπεριλάβουμε στο ενεργητικό της Ελλάδος γιατί δεν αφιερώνουν τη ζωή τους και δεν θυσιάζονται παρά εκείνοι που ξέρουν να υπερασπίζονται ένα αγαθό το οποίο έχουν. Είναι προφανές ότι αν το ελληνικό κράτος δεν είχε εκδηλώσει προς τους καινούριους του υπηκόους αυτό το ευρύ πνεύμα κατανόησης και γενναιοδωρίας, που υπήρξε πάντοτε ιδιον της ελληνικής διοίκησης, δεν θα μπορούσε κανείς να υπολογίσει από την πλευρά τους παρά σε μία πίστη λίγο ως πολύ χλιαρή. Αλλά, ας το επαναλάβουμε, η συμπεριφορά των Ελληνοεβραίων κατά τις μεγάλες εθνικές κρίσεις καταδεικνύει όχι απλή πίστη αλλά τον πιο ένθερμο πατριωτισμό².

Αυτό το σπάνιο παράδειγμα εθνικής αφομοίωσης αξίζει να υπογραμμιστεί. Αποτελεί την καλύτερη απάντηση σ' αυτούς που προφασίζονται ότι ο Εβραϊσμός είναι ένα στοιχείο μη αφομοιώσιμο. Ο Εβραϊσμός Έλληνας απέδειξε το αντίθετο. Αλλά αυτό συνέβη γιατί η ελληνική διοίκηση ήξερε πώς να τον φερθεί. Είχε κατανόηση, ήταν ανεκτική και τον κατέκτησε με το πνεύμα της δικαιοσύνης και της ισότητας.

Αυτό αποτελεί ένα ακόμη μάθημα, για το οποίο η Ελλάδα μπορεί να υπερηφανεύεται ότι έδωσε στα περισσότερα από τα μεγαλύτερα, χωρίς αμφιβολία, κράτη, σε έκταση και πλούτο, τα οποία έχουν πολλά ακόμη να διδαχθούν από την Ελλάδα σε πολιτισμό και ακόμη σε διοικητική εμπειρία.

III. Οι Εβραίοι κατά τη διάρκεια του Πολέμου

Έχοντας υπόψη την κοινωνική κατάσταση του Ελληνικού Εβραϊσμού, όπως την εκθέσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεν εκπλήσσεται κανείς για το ότι οι Έλληνες Εβραίοι κατά τη διάρκεια του πολέμου επέδειξαν θάρρος, αποφασιστικότητα και πνεύμα αυταπάρνησης καθόλα ίσα με εκείνα των χριστιανών

συμπατριωτών τους.

Στα μετόπισθεν, όπως και στο μέτωπο, οι Εβραίοι επέδειξαν συμπεριφορά πλήρη πατριωτισμού. Αισθάνονταν ότι μαχόμενοι για την Ελλάδα υπερασπίζονταν τα πιο πολύτιμα αγαθά τους: την ελευθερία τους, την ασφάλεια και την ευημερία των οικογενειών τους καθώς και την εθνική πολιτιστική κληρονομιά που είναι από εδώ και στο εξής και δική τους.

Μεταξύ των συνταγμάτων του πεζικού που ήταν τα πρώτα που υπέστησαν τα πυρά του εχθρού περιλαμβανόταν το 50ό τάγμα της Θεσσαλονίκης, στο οποίο η αναλογία των Ισραηλιτών ήταν σημαντική. Όπως ξέρουμε δοξάστηκε.

Αξιωματικοί και στρατιώτες Εβραίοι αμιλλώντο σε ηρωισμό τους χριστιανούς συναδέλφους τους. Σπάνια στο μέτωπο μεταξύ των ζητούμενων εθελοντών για επικίνδυνες και λεπτές αποστολές να μην παρουσιάζονται ένας ή περισσότεροι Ισραηλίτες. Εβραϊκά ονόματα εμφανίζονταν συχνά, όπως συνέβαινε επίσης και στις ημερήσιες αναφορές όπου καταχωρούνταν ευαρέσκειες προς τους στρατιωτικούς, στις αφηγήσεις ατομικών ανδραγαθημάτων που δημοσίευαν οι εφημερίδες.

Ας θυμηθούμε, συμβολικά, την περίπτωση του διοικητή Μαρδοχαίου, Φριζή: Οδηγώντας το τάγμα του σε έφοδο εναντίον μιας θέσεως που κρατούσαν οι κατά πολύ ανώτερες ιταλικές δυνάμεις, κατόρθωσε, παρά ταύτα, να τις ανατρέψει, πραγματοποιώντας ένα από τα πρώτα ανδραγαθήματα της εκστρατείας. Το πνεύμα της ανεξίτηλης ανδρείας ήταν τόσο διαδεδομένο και ριζωμένο από τότε τόσο μεταξύ των Εβραίων όσο και μεταξύ των Ελλήνων ώστε για να θερμάνει ακόμη πιο πολύ το ζήλο των ανδρών του ο Ισραηλίτης διοικητής δεν δίστασε, καθώς οδηγούσε το τάγμα του για την επίθεση να φωνάξει: «Εμπρός, σύντροφοι, για την Πατρίδα, η Παναγία είναι μαζί μας!». Έπεσε μ' αυτές τις λέξεις, χτυπημένος θανάσιμα από τις φασιστικές σφαίρες.

Η Ελλάδα δεν εφείσθη εκδηλώσεων αναγνώρισης προς τα τέκνα της τους Ισραηλίτες. Όπως είπαμε προηγουμένως δεν περνούσε εβδομάδα που να μην υπήρχαν Εβραίοι στρατιώτες στην ημερήσια αναφορά ευαρέσκειας ή να μην παρασημοφορούνταν. Πολλοί έπαιρναν προαγωγές στο πεδίο της μάχης. Επίσης, όταν έπρεπε να επιλεγούν, μεταξύ των γενναίω-

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

τέρων ανδρών, οι πιο εξυπνοί και οι πιο εκπαιδευμένοι, στελέχη που θα αντικαθιστούσαν τους βαθμοφόρους που δεν σταματούσαν να πέφτουν, η επιλογή γινόταν χωρίς διάκριση φυλής ή θρησκείας. Δεκάδες Ισραηλιτών έλαβαν έτσι, στην πρώτη γραμμή, το πρώτο τους γαλόνι.

Παραθέτουμε κατωτέρω τον φόρο τιμής που ανεπιφύλακτα απέτισε με δημοσίευσμά του το «Congress Weekly», επίσημο όργανο του Αμερικανικού Εβραϊκού Κογκρέσου, εδώ κι ένα χρόνο στην Ελλάδα, σε ένα πρωτοσέλιδο με τον τίτλο «Σκιές και φώτα στα Βαλκάνια»:

«Καμία χώρα, χωρίς αμφιβολία, δεν διακρίθηκε, τόσο όσο η Ελλάς, λόγω του τραγικού ηρωϊσμού που της επέτρεψε να αντισταθεί νικηφόρα σε μια μεγάλη δύναμη όπως η Ιταλία. Ο υπογράφων αυτό το άρθρο συμμετέχε, ως στρατιωτικός ανταποκριτής, στον πόλεμο της Αλβανίας. Οι έξι μήνες που πέρασε στο μέτωπο τού έδωσαν την ευκαιρία να διαπιστώσει ότι οι Έλληνες διαθέτουν τη μεγαλύτερη στοργή και εκτίμηση για τους Εβραίους συμπατριώτες τους που τόσο γενναία έχυσαν το αίμα τους για την υπεράσπιση της Ελλάδας. Δεν υπάρχει σήμερα Έλληνας που να μην μοιράζεται αυτά τα συναισθήματα!».

Όσο για μας δεν έχουμε παρά να προσθέσουμε την περιφνημη φράση «Κάθε χώρα έχει τους Εβραίους που της αξίζουν».

Ο ελληνικός εβραϊσμός δεν μπορεί παρά να εξυμνεί την πατρίδα του. Η Ελλάδα δεν μπορεί παρά να εξυμνεί τους Εβραίους της. Το σέβας είναι ίσο και αμοιβαίο.

IV. Οι Εβραίοι κατά την Κατοχή

Ηκατάκτηση της Ελλάδας από τον Γερμό άνοιξε ένα τραγικό κεφάλαιο στην ιστορία του εβραϊκού ελληνισμού.

Υποφέροντας, όσο και οι Έλληνες, από όλα τα δεινά της Κατοχής του Άξονα οι Εβραίοι έπρεπε να υποστούν επιπλέον όλες τις φρικαλεότητες που είχε επινοήσει εναντίον της φυλής τους η αντισημιτική μαγία των Γερμανών και των οπαδών τους.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών της Κατοχής οι ναζιστικές αρχές δεν υιοθέτησαν κανένα ειδικό μέτρο ως προς τον ισραηλτικό πληθυσμό. Οι νόμοι της διάκρισης δεν εφαρμόστηκαν και γενικά, οι Εβραίοι ετύγχαναν της ίδιας μεταχείρισης όπως όλοι οι άλλοι συμπολίτες τους,

δηλ. υφίσταντο όλες τις καταπίεσεις και τις άδικες φορολογίες, αλλά τίποτε άλλο.

Μόνο εικασίες μπορεί να κάνει κανείς για τους λόγους αυτής της στάσης. Παρόλα αυτά δεν άργησε να γίνει αντιληπτό ότι αν οι Χιτλερικοί δεν εστράφησαν αμέσως εναντίον των Εβραίων το έκαναν μόνο με την ελπίδα να επιφορτίσουν με το έργο αυτό ορισμένους εγχώριους φορείς. Πράγμα για το οποίο, όπως θα δούμε, γελάστηκαν οικτρά.

Μία από τις πρώτες αποστολές που κλητεύθηκε στις υπηρεσίες της προπαγάνδας του Άξονα ήταν η υποκίνηση μιας αντισημιτικής κίνησης μεταξύ των μαζών του ελληνικού λαού. Σε στενή «συμπαιγνία» με ορισμένες μικρές ομάδες φασιστών που δεν είχαν καμία επιρροή στον λαό, εξαιτίας της συμπάθειάς τους υπέρ των Γερμανών ή των Ιταλών, οι άνθρωποι του Γκαίμπελς άρχισαν μια δόλια προπαγάνδα που απέβλεπε στο να επιρρίψει στους Ισραηλίτες την ευθύνη για όλες τις συμφορές της Ελλάδας και της Ευρώπης και να τους καταστήσει μεταξύ των άλλων υπεύθυνους για το λιμό. Η γέννηση της μαύρης αγοράς κατ'εξοχήν αποδόθηκε σ' εκείνους.

Οι εφημερίδες οι οποίες, όπως γνωρίζουμε, πέρασαν όλες υπό τον έλεγχο του Άξονα, υπήρξαν το αντικείμενο ισχυρών πιέσεων με σκοπό να τις κάνουν να συμμετάσχουν στην εκστρατεία που εξαστολήθηκε εναντίον του εβραϊκού στοιχείου. Αλλά το σύνολο σχεδόν των Ελλήνων δημοσιογράφων αρνήθηκε.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι εκτός από μερικά σχόλια από επίσημη προφανώς παρακίνηση ποτέ δεν εμφανίστηκαν στον ελληνικό τύπο άρθρα αντισημιτικού χαρακτήρα. Μοναδική εξαίρεση απετέλεσε η καθημερινή εφημερίδα «Νέα Ευρώπη» που ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη μετά την Κατοχή, αποκλειστικά με γερμανικά κεφάλαια και διευθυντή γνωστό πράκτορα της Γκεστάπο, ονόματι Παταστρατηγάκη.

Οπωσδήποτε η εκστρατεία εναντίον των Εβραίων είχε ένα αποτέλεσμα εκ διαμέτρου αντίθετο από εκείνο που είχαν υπολογίσει οι Γερμανοί. Έπρεπε να ξεσηκώσει τον ελληνικό πληθυσμό εναντίον των Ισραηλιτών. Αντιθέτως ξεσήκωσε ένα μεγάλο κίνημα συμπάθειας προς αυτούς.

Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση οι Γερμανοί αποφάσισαν να επέμβουν με αμεσότερο τρόπο. Ενώ η αντισημιτική καμπάνια ξεθώριαζε, λόγω του ότι δεν

μπορούσε να βρει την παραμικρή απήχηση στην κοινή γνώμη, οι αρχές της Κατοχής επεχείρησαν με τον quisling της εποχής, Μ. Τσολάκογλου, να τον αναγκάσουν να υιοθετήσει την αρεία παράγραφο. Αλλά γνωρίζοντας πόσο μια τέτοια πρωτοβουλία θα είχε ως αποτέλεσμα να τον καταστήσει μη δημοφιλή, ο πρωθυπουργός αργήθηκε υπό διάφορα προσχήματα. Έτσι η Ελλάδα μπορεί να υπερηφανεύεται ότι είναι μία από τις σπάνιες κατακτηθείσες χώρες όπου η φυλετική διάκριση δεν περιβλήθηκε με επίσημο χαρακτήρα.

Κατάκοποι από τον πόλεμο οι Χιτλερικοί αποφάσισαν στα μέσα του έτους 1942 να παρακάμψουν τους μεσολαβητές και να αναλάβουν άμεσα την εξόντωση του ελληνικού εβραϊσμού.

Στις 12 Ιουλίου του ίδιου έτους όλοι οι Εβραίοι ηλικίας 18-45 ετών κλήθηκαν από την Κομμαντατούρ να συγκεντρωθούν στην πλατεία Ελευθερίας στη Θεσσαλονίκη, με σκοπό την απογραφή τους. Οι Ιταλοί και Ισπανοί υπήκοοι εξαιρέθηκαν απ' αυτό το μέτρο. Περίπου 15.000 Εβραίοι υποχρεώθηκαν να μείνουν στημένοι από τις 7 έως τις 15.00, κάτω από έναν μολυβένιο ουρανό. Εκείνοι οι οποίοι καταβάλλονταν, εξαιτίας ζάλης, σηκώνονταν αμέσως από τους πράκτορες της Γκεστάπο και «υποβάλλονταν σε γυμναστικές ασκήσεις για να τους μάθουν να αυτοσυγκρατούνται» (δημοσίευμα από τη χιτλερική εφημερίδα «Νέα Ευρώπη». Επτά Ισραηλίτες πέθαναν από ήλιαση).

Μόνο ένα μέρος των απογραφέντων Εβραίων εστάλησαν στη Βουλγαρία για καταναγκαστικά έργα γιατί η αντίδραση του ελληνικού πληθυσμού ήταν τόσο βίαιη ώστε οι Γερμανοί έκριναν συνετό να κατευνάσουν την κατάσταση. Δέχτηκαν από την Κοινότητα ένα συλλογικό φόρο απαλλαγής ύψους 3 δισ. 500 εκατ. δραχμών και έναντι αυτού του ποσού φάνηκαν προς στιγμήν να υποχωρούν από κάθε περαιτέρω καταδίωξη.

Η έκταση και το βάθος της λαϊκής κίνησης αποκαλύφθηκε από το γεγονός ότι εκφράστηκε εξίσου από επίσημες διαμαρτυρίες. Μεταξύ άλλων, ο Σύνδεσμος Δημοσιογράφων Μακεδονίας και Θράκης και η Ένωση εφέδρων αξιωματικών συνέταξαν και υπέβαλαν στις αρχές ψηφίσματα συμπαθείας προς τους Εβραίους. Τέλος, ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Σεβ. Γεννάδιος, διαμαρτυρήθηκε με

τέτοιο σθένος που οι Γερμανοί υποχώρησαν προσωρινά από το σχέδιό τους.

V. Η εκτόπιση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης

Λόγω της άρνησης των Ελλήνων στο σύνολό τους να αποτελέσουν τα όργανα της αντιεβραϊκής καταδίωξης και της εκδήλωσης, αντίθετα της αλληλεγγύης τους προς τους Ισραηλίτες συμπατριώτες τους, δεν έμεινε στους Γερμανούς τίποτε άλλο παρά να αναλάβουν οι ίδιοι το ασχρό έργο.

Μια αντιπροσωπεία της Επιτροπής Rosenberg - η ίδια στην οποία ο Χίτλερ εμπιστεύθηκε το καθήκον να εξοντώσει τον εβραϊσμό της Ευρώπης - έφτασε στη Θεσσαλονίκη στις 28 Φεβρουαρίου. Συνεδεύονταν από ένα απόσπασμα των S.S., το περίφημο σώμα των μισθωμένων δολοφόνων που ειδικευόταν στην εκτέλεση των ποτατών έργων του ναζιστικού καθεστώτος.

Η αντιπροσωπεία ζήτησε αμέσως από το Συμβούλιο της Ισραηλιτικής Κοινότητας τον πλήρη κατάλογο των μελών της κοινότητας. Το Συμβούλιο ανταποκρίθηκε χωρίς καθυστέρηση. Επιζεφάλης του ήταν κάποιος Βιτάλ Χασσών, γνωστός πράκτορας των Γερμανών. Ο αρχιραββίνος Σεβή Κόρετς, Πολωνοεβραίος, ο οποίος είχε πολιτογραφηθεί Έλληνας πριν από μερικά χρόνια, δεν αντιτάχθηκε, από ανανδρία, στην παραδοση του καταλόγου. Αυτό, κατά γενική ομολογία, ήταν ένα πολύ μεγάλο λάθος. Οποσδήποτε υπήρξε η ρίζα των κακών που έμελλαν να χτυπήσουν το σύνολο των Εβραίων.

Η αντιπροσωπεία της Επιτροπής Rosenberg καλόπιασε με χίλιους τρόπους τους προδότες της. Εγιναν τα τυφλά όργανα της πολιτικής της αντί της υποσχέσης - η οποία δεν τηρήθηκε - ότι θα εξαφούνταν της εκτόπισης.

Τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου, το Κοινοτικό Συμβούλιο κάλεσε τους ελληνικής υπηκοότητας Ισραηλίτες να παρουσιαστούν στα Γραφεία της Κοινότητας όπου θα έβαζαν στον καθένα μια κίτρινη κονγκάρδα με το άστρο του Δαβίδ και έναν αριθμό. Το να φέρει κανείς αυτή την κονγκάρδα κηρύχθηκε υποχρεωτικό για όλους τους Ισραηλίτες ηλικίας άνω των τριών ετών, ανεξαρτήτως φύλου. Ήταν ορατή από μακριά με καθορισμένες διαστάσεις 10X10 εκατοστά.

Συμμορφούμενο στις οδηγίες της Επι-

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

τροπής Rose nberg το Κοινοτικό Συμβούλιο αναγκάστηκε τον ίδιο καιρό να οργανώσει μία εβραϊκή πολιτοφυλακή. Στρατολόγησε άνδρες μεταξύ των Ισραηλιτών προσφύγων της Γερμανίας και της Πολωνίας οι οποίοι είχαν καταλήξει στη Θεσσαλονίκη μεταξύ των ετών 1938-1940. Ένας μικρός αριθμός Ελλήνων Ισραηλιτών εγγράφηκε σ' αυτή την πολιτοφυλακή. Ανήκαν όλοι στα χαμηλά στρώματα του πληθυσμού της πόλης.

Στις 10 Μαρτίου οι Γερμανικές αρχές διέταξαν τη συγκέντρωση των Ισραηλιτών, με διαλείμματα τριών ημερών, σε πέντε σημεία που υπέδειξε το Κοινοτικό Συμβούλιο: τρία προάστια αποκλειστικά εβραϊκά - το «Βαρώνου Χιρς», το «151» και το «6» - και δύο συνοικίες στο κέντρο της πόλης, στις οποίες κατοικούσαν επίσης και χριστιανικές οικογένειες.

Η μετατόπιση ήταν η πρώτη σοβαρή δοκιμασία που επιβλήθηκε στους Ισραηλίτες. Ο μήνας Μάρτιος στη Θεσσαλονίκη είναι πολύ υγρός και βροχερός. Μ' ένα τέτοιο παγερό κρύο οι Εβραίοι έπρεπε να εγκαταλείψουν τις κατοικίες τους για να πάνε να εγκατασταθούν όπου και όπως μπορούσαν, η πλειοψηφία σε φρικτά υπόγεια. Ας σημειωθεί ότι Επιτροπή Rosemberg δεν είχε συμφωνήσει, στις καθορισμένες περιοχές, παρά για ένα δωμάτιο ανά πέντε άτομα.

Οι αρχές κατοχής έδιναν συγχρόνως στη δημοσιότητα μία διαταγή που απαγόρευε επίσημα στους Έλληνες να ενεργούν οποιαδήποτε πράξη αγοραπωλησίας με τους Εβραίους ή να αναλαμβάνουν με οποιοδήποτε τρόπο τη φύλαξη αγαθών που ανήκαν σε Ισραηλίτες.

Μετά από μερικές ημέρες απαγορεύτηκε στους Ισραηλίτες να απομακρύνονται από τη ζώνη των περιοχών όπου τους είχαν περιορίσει. Η επίβλεψη των δρόμων που οδηγούσαν στις συνοικίες αυτές ανατέθηκε σε Έλληνες χωροφύλακες και σε άνδρες της Ισραηλιτικής Πολιτοφυλακής. Στους Έλληνες, πάντως, επιτρεπόταν να μπαίνουν ελεύθερα σε όλα τα «γκέτο». Επωφελούνταν απ' αυτό για να επισιτίσουν και να βοηθήσουν με κάθε τρόπο τους συμπολίτες τους στη δυστυχία τους.

Εν τω μεταξύ αποσπάσματα της Ισραηλιτικής Πολιτοφυλακής εστάλησαν από τους Γερμανούς σε διάφορες τοποθεσίες της Μακεδονίας και της Θράκης καθώς και σε ορισμένα νησιά για να καταγράψουν τους Εβραίους που είχαν καταφύγει εκεί και να τους καταδώσουν στη Γκεστά-

πο. Εκατοντάδες Ισραηλίτες επανήλθαν έτσι στη Θεσσαλονίκη και εγκλείστηκαν στα γκέτο.

Στην πολιτοφυλακή ανετίθετο εξίσου συχνά μια άλλη αποστολή: η συνοδεία των Εβραίων εμπορών μέχρι την περιοχή των εμπορικών συναλλαγών με σκοπό να παραδώσουν στις στρατιωτικές αρχές τα κλειδιά των μαγαζιών τους. Οι Γερμανοί αξιωματικοί διάτασσαν αμέσως να αδειάσουν τα ισραηλιτικά καταστήματα από οτιδήποτε είχε κάποια αξία. Έβλεπε κανείς φορτηγά, σε ατέλειωτες σειρές, να μεταφέρουν τα εμπορεύματα στις αποθήκες των ναζί.

Από τις πέντε συνοικίες όπου είχαν περιοριστεί οι Εβραίοι η μία, του Βαρώνου Χιρς, που βρισκόταν κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό, μετατράπηκε σε ένα πραγματικό στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ευθύς εξ αρχής περιφράχθηκε με διπλό αγκυρωτό συρματόπλεγμα. Οι ομάδες του Genie εγκατέστησαν εκεί πολύ ισχυρούς προβολείς. Τέλος φυλασσόταν από άντρες της Γκεστάπο. Σύντομα θα γίνει αντιληπτό ότι η συνοικία αυτή θα χρησιμεύει ως σταθμός διαλογής για τις εκτοπίσεις.

Η πρώτη αμαξοστοιχία εκτοπιζόμενων φεύγει από τη Θεσσαλονίκη γύρω στις 15 Μαρτίου. Περιλαμβάνει 3.000 Εβραίους κάθε ηλικίας, φύλου και κοινωνικής τάξης που τους πήραν ανάμεσα από τους κατοίκους του προάστιου Βαρώνου Χιρς. Η επιχείρηση λαμβάνει χώρα υπό την άμεση επίβλεψη της Ισραηλιτικής Πολιτοφυλακής οι άντρες της οποίας συμπεριφέρονται σαν πραγματικά κτήνη. Κακοποιούν απάνθρωπα τους φτωχούς εκτοπιζόμενους. Φτάνουν μέχρι το σημείο να μαστιγώνουν αρρωστούς άνδρες ή γέρους γιατί οι τελευταίοι είναι ανίκανοι να ανέβουν χωρίς βοήθεια στο τρένο. Οι Εβραίοι εγκλείνονται σε βαγόνια εμπορευμάτων σε αναλογία 70 ατόμων ανά βαγόνι. Μεταξύ τους υπάρχουν ασθενείς και γυναίκες ετοιμόγεννες. Οι Γερμανοί, δεν ανέχονταν πραγματικά καμία εξαίρεση. Οι εκτοπιζόμενοι που αποστερήθηκαν απ' ό,τι είχαν στην κατοχή τους, χρήματα, κοσμήματα κ.λπ. δεν επιτρεπόταν να πάρουν μαζί τους τίποτα άλλο παρά μόνο μια οκτά ψωμί και μια στάμνα νερό.

Η αντιπροσωπεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού θέλει να τους βοηθήσει. Οι Γερμανοί την εμποδίζουν. Τελικά τα βαγόνια σφραγίζονται για αναχώρηση.

Από την επομένη αυτής της πρώτης

αναχώρησης οι εγκατεστημένοι στα άλλα τέσσερα γκέτο Ισραηλίτες μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο Βαρώνων Χιρς. Οι Εβραίοι, μέτριας κατάστασης, θα περιμένουν εκεί, σε μια σχετική ηρεμία, τον σχηματισμό της δεύτερης αποστολής. Αλλά οι ομόθησοί τους λίγο ως πολύ εύποροι θα υποβάλλονταν, από πλευράς Πολιτοφυλακής σε ακατανόμαστα βασανιστήρια για να ομολογήσουν πού κρατούν κρυμμένο το χρυσάφι τους. Ένας μεγάλος αριθμός προσωπικοτήτων χάθηκαν από τα βασανιστήρια. Οι δήμοι τους έφταναν μέχρι το σημείο να τους ξεριζώνουν τα δόντια και τα νύχια τους, ένα-ένα, για να αποσπάσουν ομολογίες απίθανες αφού οι ανακρινόμενοι είχαν ήδη παραδώσει στους Γερμανούς όλα τους τα υπάρχοντα.

Κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάιο οι αποστολές αμαξοστοιχιών εξακολούθησαν αδιάκοπα και κάτω από τις ίδιες συνθήκες που περιγράψαμε πιο πάνω. Στις 10 Ιουνίου πενήντα από τις εξήντα χιλιάδες Εβραίους που αριθμούσε η Θεσσαλονίκη είχαν εκτοπισθεί.

Ο ελληνικός πληθυσμός παρακολούθησε με οργή τους φρικτούς αυτούς διωγμούς. Συντάχθηκαν επίσημες διαμαρτυρίες με την ελπίδα ότι θα είχαν ως αποτέλεσμα τουλάχιστον την ελάφυνση των αντιεβραϊκών μέτρων. Ο Μητροπολίτης Θεσ/νίκης, ο αοίδιμος Γεννάδιος, υπήρξε ο ερμηνευτής της γενικής αγανάκτησης. Υπέβαλε ένα επείγον διάβημα στον Γερμανό Στρατιωτικό Διοικητή της περιοχής της Θεσσαλονίκης δίνοντάς του να καταλάβει πόσο η υιοθετηθείσα στάση κατά των Ισραηλιτών ήταν αντίθετη προς τις ανθρωπιστικές και χριστιανικές αρχές. Ο Γερμανός αξιωματικός απάντησε ξερά ότι του ήταν αδύνατον να επέμβει, γιατί τα σχετικά μέτρα είχαν υπαγορευθεί από υψηλά ιστάμενους. Αναμφίβολα υπαινισσόταν τον Χίτλερ.

Την ίδια εποχή στην Αθήνα οι επαγγελματικές και λαοφιλείς οργανώσεις υιοθέτησαν τις αποφάσεις διαμαρτυρίας που οι πολυάριθμες επιτροπές υπέβαλαν στον Κουίνλινγκ Πρωθυπουργό.

Παράλληλα οι αρχηγοί των κομμάτων εκπροσωπούσαν στον πρωθυπουργό με τρεις από τους πιο επιφανείς πολιτικούς άντρες τους κ.κ. Καφαντάρη, Παπανδρέου και Μυλωνά, για να ασκούν μια δραστήρια και έντονη παρέμβαση στις αρχές της κατοχής υπέρ των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Η εκκλησία συμμαχούσε επίσημα σ' αυτό το διάβημα που υποστηριζό-

ταν επιπλέον από ένα μεγάλο κίνημα της κοινής γνώμης.

Ο Κουίνλινγκ, εντυπωσιασθείς, υποσχέθηκε να μεταβεί στη Θεσσαλονίκη για να αποκτήσει ιδία αντίληψη του προβλήματος.

Δεν κράτησε το λόγο του. Διαβεβαιώνουν ότι οι Γερμανοί του επέβαλαν, βία, να καθήσει ησυχός.

Ο ελληνικός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης μάταια περίμενε το αποτέλεσμα των διαβημάτων του. Αλλά όταν έγινε φανερό ότι έμεναν χωρίς αποτέλεσμα δεν παραιτήθηκε.

Μεγάλες προσπάθειες καταβλήθηκαν για να εξαφανιστεί, να κρυφτεί και να δραστηρεύει ο μεγαλύτερος δυνατόν αριθμός Εβραίων. Πέντε χιλιάδες Ισραηλίτες μπόρεσαν να σωθούν κατ' αυτό τον τρόπο εκ των οποίων οι τέσσερις χιλιάδες περίπου από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο. Είναι στην πλειοψηφία τους οι παλιοί μαχητές του αλβανικού μετώπου που μπόρεσαν να συναντήσουν, στον Όλυμπο τις ομάδες των ανταρτών. Άλλοι χίλιοι Εβραίοι, πολύ ηλικιωμένοι για να μπορέσουν να φθάσουν στο βουνό, στάλθηκαν παράνομα στην Αθήνα αφού προμηθεύτηκαν πλαστά δελτία ταυτότητας με χριστιανικά ονόματα.

Πολυάριθμοι Εβραίοι ακόμη βρέθηκαν να κρύβονται σε χριστιανικά σπίτια της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης ή επίσης μεταμφιεσμένοι σε χωρικούς, να ζουν στα γειτονικά χωριά. Αλλά είναι αδύνατον να δώσει κανείς ακριβή αριθμό.

Τέλος, μεγάλος αριθμός εβραιοπαίδων μπόρεσαν να σωθούν επειδή υιοθετήθηκαν από χριστιανικές οικογένειες.

Αυτό το θαυμάσιο κίνημα αλληλεγγύης δεν απέφυγε το να υπάρξουν θύματα. Δεκάδες Έλληνες συνεληφθήσαν επειδή παρείχαν βοήθεια σε Ισραηλίτες και βρίσκονται αυτή τη στιγμή σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Πολλοί εγγράφηκαν στους καταλόγους των ομήρων. Η ζωή τους από εδώ και πέρα κρέμεται σε μια κλωστή.

Οι Γερμανοί θέλησαν να δώσουν μια επίφαση νομιμότητας, αν όχι στην εκτόπιση των Εβραίων, τουλάχιστον στην αναίσχυτη σύλληψη της οποίας θύματα υπήρξαν οι Εβραίοι. Αφού λεηλάτησαν όλα τα καταστήματα και τα σπίτια των Ισραηλιτών και πήραν ό,τι μπορούσε να αποκτηθεί οι αρχές της κατοχής προκήρυξαν τους Έλληνες Εβραίους φανερούς εχθρούς και έθεσαν τις περιουσίες τους υπό μεσεγγύη-

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

ση. Την κινητή περιουσία την παρέδωσαν σε συνδικαίους επιλεγμένους χωρίς καμία εξαίρεση από τη μικρή ομάδα των «συνεργατών». Αυτό για τους Χιτλερικούς ήταν ένας κομψός τρόπος να ανταμείψουν με μικρό κόστος τους προδότες που είχαν στην υπηρεσία τους. Όσον αφορά στην ακίνητη περιουσία, παραδόθηκε στην ζηματική υπηρεσία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Τη γενική διαχείριση των εγκαταλειφθέντων από τους εκτοπισθέντες περιουσιών ανέλαβε ένα τμήμα που δημιουργήθηκε ειδικά στη Γενική Διοίκηση της Μακεδονίας και τέθηκε υπό τη διεύθυνση κάποιου ονόματι Μ. Πάνου.

VI. Οι Εβραίοι υπό τη βουλγαρική κατοχή

Τα βάσανα των Εβραίων των ελληνικών περιοχών οι οποίες πέρασαν στον έλεγχο των Βουλγάρων δεν υπολείπονταν, αλίμονο, σε τίποτα, από εκείνα των ομοθρήσκων τους της Γερμανικής ζώνης.

Απ' όλα τα Βαλκανικά κράτη η Βουλγαρία είναι αναμφισβήτητα η μόνη χώρα που συναίνεσε χωρίς επιφύλαξη, ούτε αποδοκιμασία στην πλήρη εφαρμογή της αντισημιτικής πολιτικής του Τρίτου Ράιχ.

Ενώ η Ουγγαρία, αντιστεκόμενη στις πολλαπλές πιέσεις, αρνιόταν να υιοθετήσει μια νομοθεσία πλήρους φυλετικής διακρίσεως, ενώ η Ρουμανία, που είχε τη γήμη της κλασικά αντισημιτικής χώρας, μετρίαζε, όσο λίγο κι αν ήταν, τις εντολές της επιτροπής Rosenberg, η Βουλγαρία υιοθετώντας όλα τα αντιεβραϊκά μέτρα που εμπνεόταν ο Χίτλερ, επιδιδόταν χωρίς τον παραμικρό δισταγμό στο καθήκον εξόντωσης του εβραϊσμού μ' ένα ζήλο που συχνά ξεπερνούσε κι εκείνον των δασκάλων του Βερολίνου.

Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την κατάσταση των Βουλγάρων Ισραηλιτών. Ξέρουμε ότι υποβλήθηκαν σε όλες τις καταπιέσεις, σε όλες τις παράνομες φορολογίες, σε όλες τις κακοποιήσεις. Ότι η αρεία παράγραφος εφαρμόστηκε σ' αυτούς στην πραγματικότητα πολύ πριν από την κήρυξη του πολέμου. Εν περιλήψει ότι εκδιώχθηκαν απ' όλες τις τέχνες και τα επαγγέλματα και καταδικάστηκαν στον διά πείνας θάνατο.

Δεν θα ασχοληθούμε παρά με τους Έλληνες πολίτες, εβραϊκού θρησκευματος, που έπεσαν, συνεπεία της κακής τύχης της ελληνικής πατρίδας τους, στην κυριαρχία ενός εχθρού σκληρού και ανε-

λείητου: στη βουλγαρική διοίκηση.

Ποιά ήταν η τύχη, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων ετών, που επιφυλάχθηκε στον εβραϊσμό, τον άλλοτε τόσο ανθηρό, της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης;

Συγκρίνοντας τις αναφορές που έφθασαν στο Κάιρο σχετικά με τους διωγμούς κατά των Εβραίων στην Ελλάδα, μια ιδιαιτερότητα χτυπά στο μάτι: ο τέλειος συγχρονισμός με τον οποίο οι διωγμοί αυτοί άρχισαν, εξελίχθηκαν και εξαπλώθηκαν σ' αυτές τις δύο ζώνες τη Γερμανία και τη Βουλγαρία.

Οι ναζί στην αρχή άφησαν τους Εβραίους ήσυχους. Οι Βούλγαροι επίσης. Προσπάθησαν μόνο να τους εξοντώσουν διά της πείνας και να τι σκέφθηκαν:

Οι συνθήκες τροφοδοσίας όντας, πολύ δύσκολες στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, οι αγορές των τροφίμων δεν λειτουργούσαν παρά μόνο το πρωί από τις 6.00 έως τις 9.00. Αλλά μια αστυνομική διαταγή των Βουλγαρικών αρχών απαγόρευε στο πολίτες εβραϊκής θρησκείας να εγκαταλείπουν τις κατοικίες τους πριν από τις 10.00 το πρωί. Εκ του γεγονότος αυτού οι Εβραίοι δεν μπορούσαν να προμηθευτούν καμία τροφή και έπρεπε, αναγκαστικά, να καταφύγουν στη μαύρη αγορά. Αλλά για την αγορά μιας οκάς ψωμί, εκτός της επίσημης αγοράς, οι Ισραηλίτες συλλαμβάνονταν και στέλνονταν στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Οι περιορίες τους δημεύονταν.

Άλλα μέτρα, ακόμη πιο βάνανσα, ακολούθησαν λίγο αργότερα. Απαγορεύτηκε στους Ισραηλίτες η άσκηση εμπορίου και συγχρόνως κάθε μισθωτή εργασία. Στην ουσία ήταν καταδίκη σε θάνατο του συνόλου του ισραηλιτικού στοιχείου.

Αλλά αυτό δεν ήταν τίποτα σε σύγκριση με αυτό που θα ακολουθούσε - δηλαδή την εκτόπιση όλου του εβραϊκού πληθυσμού.

Η άφιξη της επιτροπής Rosenberg στη Θεσσαλονίκη έμελλε να σημάνει για τους Εβραίους της Βουλγαρικής Ζώνης επίσης την έναρξη του μεγαλύτερου κινδύνου.

Είναι άλλωστε στην καρδιά της ζώνης και συγκεκριμένα στη λωρίδα της επικρατείας των συνόρων που αφεθήκε για λόγους ομορτυνισμού υπό τον έλεγχο των Γερμάνων που η επιτροπή Rosenberg ισε το έργο της.

Το Μάρτιο του 1943 απεσταλμένος της επιτροπής αυτής, φορώντας τη στολή των αξιωματικών S.S., έφτανε στο Demotica και έδινε εμπιστευτικές οδηγίες στις

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Αρχές κατοχής. Την επομένη της αφίξεώς του οι Ισραηλίτες της πόλης, άνδρες, γυναίκες και παιδιά κλήθηκαν στην Kommandatur. Τους στίβαξαν στο μικρό χώρο όπου βρίσκεται αυτή η στρατιωτική εγκατάσταση και με ένα σήμα του αξιωματικού των S.S. οι αστυνομικοί και οι στρατιώτες όρμησαν στο αώπλο και ανήμπορο πλήθος και επιδόθηκαν στις χειριστες κακοποιήσεις εναντίον του.

Στη συνέχεια έγινε απογραφή των Εβραίων για να επιβιβαστούν, μετά από μερικές ημέρες, και με αναλογία 80 ατόμων ανά βαγόνι εμπορευμάτων, σε τρένα που έφταναν για το Βορρά. Οι εκτοπισθέντες, που προηγουμένως είχαν αποστερηθεί όλων των υπάρχοντων τους, δεν είχαν δικαίωμα να παρουν μαζί τους παρά 30 κιλά αποσκευές.

Η ίδια σκηνή, με μερικές πνευματώδεις παραλλαγές, αναπαράγονταν, περιπου την ίδια ημερομηνία, στο Σουφλί και την Ορεστιάδα. Εδώ, μετά το τέλος του γιγνόμενου της σύγκλησης, οι Γερμανοί και Βούλγαροι βασανιστές, που αναμφίβολα χαιρόνταν, ξυρίσαν τα κεφάλια των γυναικών. Επειτα τις ανάγκασαν να γδυθούν και να μείνουν με το ποικάμισο. Τέλος, διέταξαν τους άνδρες να φορέσουν τα φορέματα που ήταν πεταμένα σε σωρό σε μια γωνία.

Μετά από αυτά τα καρφιαλιστικά προκαταρκτικά, που έδειχναν το μέτρο του πολιτιστικού επιπέδου του μεγάλου και του μικρού «herrenfolks», οι Εβραίοι στάλθηκαν με συνοδεία, με τα πόδια, στη βουλγαρική ζώνη και συγκεντρωμένα στην Αλεξανδρουπόλη. Εκεί ενώθηκαν με μία από τις αποστολές Εβραίων που είχαν σχηματίσει οι Βούλγαροι και απεστάλησαν στην Πολωνία.

Στην πραγματικότητα, τις ίδιες ημερομηνίες και ακριβώς κάτω από τις ίδιες συνθήκες, οι βουλγαρικές αρχές προχωρούσαν από την πλευρά τους στην εξόντωση του ελληνικού εβραϊσμού που έπεσε στη μερίδα τους.

Οι Ισραηλιτικές Κοινότητες της περιοχής του Έβρου, που είχαν γνωρίσει, υπό την ελληνική διοίκηση, μια πραγματική άνθηση, εξαφανίστηκαν έκτοτε. Συστηματικά, περιοχή προς περιοχή, οι Βούλγαροι συγκεντρώσαν τους Εβραίους και στη συνέχεια εκτόπισαν ένα μέρος τους στη Βουλγαρία κι ένα άλλο στην Πολωνία.

Από τις 5 έως τις 7 Απριλίου 1943,

8.000 Ισραηλίτες της Καβάλας, των Σερρών και της Κομοτηνής συνεληφθήσαν σ' ένα γελοιοκρατικό δικτυό και στάλθηκαν σε στρατοπέδα συγκεντρώσεως ιδρύθεντα γι' αυτούς στην Γκόμα-Γιομπάγα. Μετά από οκτώ διαλόγη 2.000 εκτοπισθέντες επιβιβάστηκαν την επομένη ημέρα με προορισμό την Πολωνία. Το ταξίδι διήρκεσε 10 ημέρες κατά τη διάρκεια των οποίων οι δυοτιζοι Εβραίοι δεν μπορούσαν να κλείσουν μάτι γιατί μέσα στα βαγόνια δεν υπήρχε αρκετός χώρος για να ξαπλώσουν.

Ακολούθησαν κι άλλες εξόδου. Συμφωνά με τις τελευταίες πληροφορίες αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει πλέον ούτε ένας Εβραίος στη Δυτική Θρακη και την Ανατολική Μακεδονία.

Αποψη της κατεστραμμένης Συναγωγής Διδυμοτείχου μετά τον αφανισμό της εβραϊκής κοινότητας από τους Ναζί το 1943. (Από το βιβλίο «The Jews of Greece» του Ν. Σταυρουλάκη)

VII. Ο Εβραϊσμός των Αθηνών σε αγωνία

Ένας φοβερός κίνδυνος πλανάται αυτή τη στιγμή πάνω από τους Εβραίους των Αθηνών. Και οι κύκλοι που είναι γνώστες της κατάστασης διερωτώνται με αγωνία αν οι Γερμανοί θα φθάσουν στο σημείο να ξεριζώσουν τους 15.000 Εβραίους που βρίσκονται τώρα στην Αθήνα ή αν, όπως ελπίζουμε, οι Αθηναίοι θα επιτύχουν να αποσπάσουν αυτή τη λεία από το στόμα του λύκου.

Γιατί αυτή τη στιγμή ένας παθητικός αγώνας εκτυλίσσεται μεταξύ του κατακτητή και του ελληνικού λαού. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών είναι η ζωντανή μπάνκα. Αν η Αθήνα βγει νικήτρια θα έχει γράψει μια καινούρια λαμπρή σελίδα στην ιστορία της ελληνικής αντίστασης στα εγκλήματα του Άξονα.

Παραθέτουμε, τις περιπέτειες αυτού του αγώνα τις οποίες περιγράφουμε χωρίς την παραμικρή φιλολογία.

Οι τελευταίες αυταπάτες των Ισραηλιτών της Αθήνας έσβησαν όταν μερικές εβδομάδες μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας έγινε γνωστό ότι τα μέλη της επιτροπής Rosenberg επρόκειτο να φτάσουν στην πρωτεύουσα. Το νέο, που διαδόθηκε σα σύννεφο, τρομοκράτησε τους κύκλους της ηγεσίας της Ισραηλιτικής Κοινότητας. Διότι η επιτροπή αυτή, δεν ήταν γνωστή παρά από τον απόηχο της ωμής βιαιότητας με την οποία πραγματοποιήσε, σε λιγότερο από τρεις μήνες, την εξόντωση της μεγάλου συνόλου του εβραϊσμού της μακεδονικής πρωτεύουσας.

Η παρουσία, μεταξύ της αντιπροσωπείας των τυράννων, αυτού του ποταπού Βιτάλ Χασσών που υπήρξε στη Θεσσαλονίκη το όργανό της με τον μεγαλύτερο ζήλο, δεν άφησε αμφιβολία πάνω στις προθέσεις της ολέθριας επιτροπής.

Οι διοικούντες την Κοινότητα μοιράστηκαν τις ανησυχίες τους με μερικές προσωπικότητες του πατριωτικού κινήματος. Βρήκαν σ' αυτούς κάτι περισσότερο από συμπάθεια ή οίκτο: την αποφασιστική θέληση να αντιταχθούν με όλα τα μέσα στα εγκληματικά σχέδια του κατακτητή.

Δήλωσαν στους Εβραίους ότι, υπό την προϋπόθεση ότι δε θα ακολουθήσουν την λανθασμένη πολιτική υποχώρησης και ευπειθείας που ακολούθησε ο αρχιραββίνος Θεσσαλονίκης, μπορούσαν να υπολογίζουν στην πλήρη και αποτελεσματική βοήθεια όλου του πληθυσμού της πρωτεύ-

ουσας.

Χάρη σ' αυτές τις ενθαρρύνσεις οι διοικούντες της Κοινότητας μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση με θάρρος και αποφασιστικότητα. Πρέπει να προσθέσουμε ότι είχαν την τύχη να έχουν επικεφαλής τους, αυτές τις δύσκολες στιγμές, έναν πνευματικό αρχηγό στο ύψος των περιστάσεων τον αρχιραββίνο Μπαρτζιλάι.

Όταν, με διαταγή της επιτροπής Rosenberg, ο θαρράλεος αυτός αρχιερέας είδε να του ζητούν τους καταλόγους του ποιμνίου του δεν τήθηξε, όπως ο συνάδελφός του της Θεσσαλονίκης, στη διάθεση των Γερμανών. Απαίτησε και κέρδισε έναν όρο. Χρησιμοποιώντας δόλο κατά τον εχθρό υποσχέθηκε να του φέρει τις λίστες μετά από τρεις ημέρες.

Αλλά το ίδιο βράδυ, κατά τη διάρκεια μιας μυστικής συνάντησης της ηγεσίας, προσφέρθηκε να καταστρέψει ο ίδιος τα κοινοτικά μητρώα και να εξαφανισθεί.

Έτσι κι έγινε. Μετά από τρεις ημέρες, η επιτροπή Rosenberg μάθαινε, αλλά λίγο αργά, ότι αφέθηκε να την εξαπατήσουν.

Λίγο αργά γιατί αυτές οι τρεις ημέρες αναβολής ήταν προς όφελος των πατριωτών, οι οποίοι παρακολούθουν από κοντά την κατάσταση. Ήδη η ελληνική κοινή γνώμη είχε αφυπνισθεί και χάρη στην κρυφή προπαγάνδα το εβραϊκό ζήτημα έγινε εθνικό πρόβλημα.

Με τη δύναμη της λαϊκής υποστήριξης οι πατριώτες μπόρεσαν να φτάσουν σε μία πραγματικά ηρωική απόφαση: να εξαφανίσουν, κάτω από τη μύτη της Γκεστάπο, τις 15.000 Εβραίους επί των οποίων επικρέματο η τρομερή απειλή.

Όσο απίστευτο κι αν φαινόταν αυτό η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε σε λιγότερο από μια εβδομάδα. Οι ισραηλιτικές οικογένειες διασκορπίστηκαν και έγιναν δεκτές - με αναλογία ενός ατόμου κατά διαμέρισμα και 10 ατόμων, το πολύ, κατά γειτονιά - από χριστιανικές οικογένειες των Αθηνών, του Πειραιά και των προαστίων.

Αλλά δεν ήταν δυνατόν να κρατηθεί επ' αόριστον υπό μεσεγγύηση ένας τόσο μεγάλος αριθμός ατόμων. Έπρεπε να οργανωθεί η έξοδός τους ή τουλάχιστον να τους εξασφαλίσουν μέσα να κυκλοφορούν χωρίς κίνδυνο μέσα στην πόλη. Μπόρεσαν να βρουν «γιατρικό» και γι' αυτό. Με την συνενοχή διοικητικών δημοσίων και εκκλησιαστικών υπαλλήλων και ακόμη υπηρετούντων στην ελληνική αστυνομία οι οποίοι ανήκαν στις αντιστασιακές οργα-

νώσεις, εκατοντάδες ή ίσως, όπως λέγεται, χιλιάδες Ισραηλίτες μπόρεσαν να αποκτήσουν πλαστά δελτία ταυτότητας με χριστιανικά ονόματα.

Όπως ήταν προβλεπόμενο η επιτροπή Rosenberg έλαβε άμεσα μέτρα που θεώρησε δραστηρικά για να συντρίψει αυτό το νέο είδος αντίστασης. Οι εφημερίδες δημοσίευαν αδιάκοπα δύο επιτακτικές διαταγές υπογεγραμμένες από το Γερμανικό Στρατιωτικό Διοικητήριο.

Η πρώτη καλούσε τους πολίτες εβραϊκού θρησκειώματος να επιστρέψουν αμέσως στις κατοικίες τους και να ειδοποιηθούν για την επιστροφή τους τον αξιωματικό υπηρεσίας του αστυνομικού τμήματος της περιοχής τους - η παράβαση αυτών των εντολών υπόκειται στην υψίστη των ποινών.

Η δεύτερη υποχρέωνε όλους τους αρχηγούς οικογενειών - οι συγγενείς τους ήταν αλληλέγγυα υπεύθυνοι για κάθε παράβαση - να δηλώσουν πάραυτα στην αστυνομία την παρουσία κάθε ξένου προσώπου στο σπίτι τους, έστω κι αν είναι επισκέπτης για εκείνη την ημέρα. Πολύ βαριές ποινές φυλάκισης και σε ορισμένες περιπτώσεις, η ποινή του θανάτου προβλέπονταν για τις παραβάσεις.

Οι δύο αυτές διαταγές δεν είχαν σχεδόν κανένα αποτέλεσμα: Μόνο 300 Ισραηλίτες ανταποκρίθηκαν στην κλήση των αρχών. Αυτό σημαίνει ότι παρά τις αυστηρές ποινές στις οποίες ήταν εκτεθειμένες οι ελληνικές οικογένειες επέμεναν να δίνουν άσυλο στους κατατρεγμένους Εβραίους.

Ωστόσο η ενεργητική αλληλεγγύη της μάζας του ελληνικού λαού εκδηλωνόταν και με άλλους τρόπους.

Ενώ εκατοντάδες χριστιανοί υιοθετούσαν εβραϊόπουλα, απωλάσσοντάς τα έτσι νόμιμα από τον κίνδυνο της εκτόπισης (οι σχετικές νομικές τυπικές διαδικασίες απλοποιήθηκαν στο έπακρο από τους Έλληνες δικαστές), άλλοι Αθηναίοι που είχαν συγγενείς στην ύπαιθρο συνόδευαν στα σπίτια τους τους καταδιωκόμενους από την Γκεστάπο Εβραίους, εκτιθέμενοι προσωπικά στους κινδύνους του λαθραίου ταξιδιού.

Η αναφορά αυτή θα ήταν ελλιπής αν δεν σημειώναμε την εξέχουσα και θαρραλέα συμπεριφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Όχι μόνο έθεσε στην υπηρεσία των κινδυνευόντων Ισραηλιτών όλη τη δύναμη του υψηλού της κύρους παρεμβαίνοντας στις Γερμανικές Αρχές αλλά επίσης, όταν τα διαβήματά της αποδείχτηκαν μάταια,

ενθάρρυνε με κάθε τρόπο την εκδήλωση της χριστιανικής αλληλεγγύης προς το καταδιωκόμενο στοιχείο.

Société Orientale de Publicité
Κάιρο

(1) Η Γερμανική Κυβέρνηση άσκησε πολύ ισχυρές πιέσεις στο δικτατορικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου για να την φέρει στο σημείο να υιοθετήσει ορισμένες νομοθετικές διατάξεις εναντίον των Εβραίων. Η Αθήνα αντιστάθηκε τολμηρά σ' αυτές τις πιέσεις, λόγω του ότι η κυβέρνηση Μεταξά αντέληψε την αντίθεση που θα εκδηλωνε η κοινή γνώμη εναντίον κάθε φυλετικής διάκρισης. Παρόλα αυτά για να δοθεί ένα πρόσχημα ικανοποίησης στον Χίτλερ, επειδή υπήρχαν τότε μεγάλες πιθανότητες να προβεί σε αντίποινα, ο υπουργός Εσωτερικών έθεσε σε ισχύ μία διαταγή που απαγόρευε την είσοδο στην Ελλάδα σε ξένους ταξιδιώτες, πιστούς του μωσαϊκού νόμου. Το μέτρο είχε στόχο προφανώς τους Εβραίους πρόσφυγες της Κεντρικής Ευρώπης εναντίον των οποίων είχαν εξαπολυθεί με μανία οι χιτλερικοί ιθύνοντες. Δεν εφαρμόστηκε ποτέ με αυστηρότητα. Με την σωτηρη άνοχη των ελληνικών αρχών ένας αρκετά μεγάλος αριθμός Εβραίων προσφύγων από τη Γερμανία, την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία, αποπεμφθέντες από την Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία, βρήκαν άσυλο στην Ελλάδα. Δεν έγιναν δεκτοί φυσικά παρά μόνο τράνζιτ, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, η παραμονή τους παρατάθηκε πολλές φορές μέχρις ότου το Εβραϊκό Πρακτορείο να μπορέσει να τους διοχετεύσει στην Παλαιστίνη. Πολλοί Εβραίοι πρόσφυγες απέκτησαν επίσης, επίσημα, οριστική άδεια παραμονής και επαγγέλματος σε οργανισμούς ιδιωτικούς ή ημικρατικούς.

Την παραμονή της εισόδου των Γερμανών στην Αθήνα, η Βρετανική Αποστολή διοχέτευσε στην Αίγυπτο και την Παλαιστίνη εκατοντάδες Εβραίους προσφύγων από την κεντρική Ευρώπη που είχαν γίνει δεκτοί στην Ελλάδα μεταξύ του 1938 και 1939.

(2) Οι Εβραίοι της Θεσσαλίας μπόρεσαν, μέσα σε λίγα χρόνια, να γίνουν μέρος της ελληνικής κοινωνίας. Όλες οι καριέρες ήταν διάπλατα ανοικτές γι' αυτούς και μπόρεσαν να διατρέψουν στα πιο εξέχοντα επαγγέλματα της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης. Ας αναφερθούμε στον δικαστή Σιακή, μέλος του Εφετείου και έναν από τους πρώτους και πιο σεβαστούς νομικούς συγγραφείς της χώρας, ο οποίος προτάθηκε, τις παραμονές του πολέμου, για την πλήρωση κενής έδρας στον Αρειο Πάγο στην Αθήνα.

Ας θυμηθούμε επίσης τα ονόματα των Πέπο Μαλλάχ, στον οποίον πρότειναν το 1920 το χαρτοφυλάκιο του Υπ. Οικονομικών (δεν μπόρεσε να το δεχτεί για λόγους προσωπικούς), Κωνσταντίνη, διευθυντή των Τ.Τ.Τ., Βελλέλη, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Γιοσέφ Ελιγιά, ένας από τους νέους πολλά υποσχόμενος στη δημοτική ποίηση, ο οποίος δυστυχώς απεβίωσε πρόωγα κ.λπ. κ.λπ.

ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Ο θρήνος της Ραχήλ στον 20^ο αιώνα

Της κας ΡΟΥΛΑΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Πήγαινα και συντρόφευα τη φίλη, που σαν από θαύμα γλίτωσε με τις δίδυμες θυγατέρες της από την κόλαση του Λουσβίτς και επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη. Όταν ήμασταν μόνες, ξεσπούσε τον καιμό της. Την άκουγα με συντριβή. Και ήταν σαν βαθύς ο αποήχος από αιώνες μακρινούς, να έφτανε κοντά μου. Ο θρήνος της Ραχήλ, που σπάρανε για τα παιδιά της...

Σαν να είχε ξεχειλίσει η οδύνη στην ψυχή της, έκρυβε το πρόσωπό στις παλάμες και έκλαιγε για ώρες. Ύστερα με ατένιζε και ψιθύριζε.

- Τώρα που δεν είναι σίτι οι κοπέλες, μπορώ σε σένα που νιώθεις τον πόνο του άλλου, να εξομολογηθώ το δράμα μου. Σου είπα στην αρχή πως δεν θα αναφέρουμε πια τίποτε για όσα περάσαμε, πως θα λησμονήσουμε... Πλάνη! Κλείστηκα στον εαυτό μου, καταχώνιασα τις θλίψεις μέσα μου, έδειξα ένα αδιάκοπα χαμογελαστό πρόσωπο. Μά ήταν πάνω από τη δύναμή μου... Έρχονται στιγμές που φτάνω στο χείλος της αυτοκτονίας. Αυτά που περάσαμε δεν είναι δυνατόν να ξεριζωθούν από τις ψυχές μας. Θυμάμαι... θυμάμαι αδιάκοπα, την κάθε στιγμή, την κάθε λεπτομέρεια. Είναι τυραννικό. Το παρελθόν με κρατά σκλαβωμένη και δεν θα ξεπεράσω ποτέ τις θλίψεις μου. Ίσως οι κοπέλες μπορέσουν, απαλλαγμένες από τις αναμνήσεις να προχωρήσουν στη ζωή. Έχουν όλο τον καιρό μπροστά τους. Για μένα δεν υπάρχουν περιθώρια. Εξείνες τώρα διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους. Εμείς όμως, όταν μας οδήγησαν στην αγγέλη της σφαγής ήμασταν ώριμοι. Είχαμε μια κατασταλαγμένη περηφάνη προσωπικότητα. Κι αυτή την προσωπικότητά μας την κορυβίασαν ως εκεί που ήταν αδύνατο να το πιστέψουμε ακόμη, όχι να το παραδεχτούμε. Τσαλατάτησαν την ανθρωπιά και την αξιοπρέπειά μας. Μας μεταχειρίστηκαν όχι απλά σαν σκλάβους, αλλά χειρότερα και από κτήνη. Μας μίσησαν, μας περιφρόνησαν, μας φέρεθηκαν βάνανσα, μας χλεύασαν, μας χώρισαν από τους αγαπημένους μας, μας έσυραν στα πιο φριχτά βασανιστήρια, μας μεταχειρίστηκαν σαν πειραματόζωα, μας θανάτωσαν κατά εκτοντάδες χιλιάδες. Και δεν είχαμε το ανθρώπινο δικαίωμα να υπερασπίσουμε τον εαυτό μας, να διαμαρτυρηθούμε, να αμυνθούμε, να προστατέψουμε τα ίδια μας τα παιδιά. Λες και δεν ήμασταν τίποτε. Λες και δεν είχαμε αισθήσεις και αισθήματα, οντότητα. Λες και δεν είχαμε ζήσει μια ζωή όλο αξιοπρέπεια και ανθρωπιά.

Σήκωσε με ιερή αγανάκτηση το μανίκι της και μου έδειξε το ανεξίτηλο νούμερο, χαραγμένο πάνω από τον καρπό του χειριού.

- Λες! Φέρνω και θα φέρνω για πάντα τη σφραγίδα του ανθρώπινου ξεπεσμού. Ένα νούμερο... Ένα σφάγιο. Ένα απλό νούμερο. Εγώ, τα παιδιά μου, χιλιάδες σαν μένα. Άνδρες, γυναίκες, με απόλυτη συναίσθηση της αξίας τους, με περηφάνεια, με αχοντιά, σταμπαρασμένοι σαν ζώα! Και για κείνα ωστόσο υπάρχει πολλές φορές λυτση, μια καλή μεταχείριση. Για μας καμία! Καμία! Εκεί όπου βρεθήκαμε στα χέρια των δημίων, δεν υπήρχε έλεος. Ο τρόμος του θανάτου, μπορώ να σου πω λόγιζε λιγότερο από το καταρράκωμα της αξιοπρέπειάς μας. Αυτό ήταν το χειρότερο. Αυτό, αυτό, αυτό... επανέλαβε με πείσμα. Το φαντάζεσαι τι εσημεινε για όλους, και για μένα; Για μένα που είχα τόσο ψηλά το νόημα της ανθρωπιάς; Πώς το υπέφερα; Ναι, υπέφερα και ταπεινώθηκα, όσο άνθρωπος μπορεί να ταπεινωθεί, για να σώσω τα παιδιά μου και μόνο. Άλλως, θα είχα αυτοκτονήσει. Και θα ήταν η μόνη αφερωχη λύση. Μα ήθελα να σώσω τα παιδιά μου, με την ελπίδα να τα οδηγήσω μια μέρα σε μια ζωή, όπως αξίζει σε άνθρωπο να τη ζει. Να τα βοηθήσω να ξεπεράσουν τις θλίψεις, τον τρόμο, τις καταφρόνιες. Γι' αυτό και μόνο άνθεξα. Γι' αυτό και μόνο κάνω ακόμη υπομονή. Για να γίνουν και εκείνες και εγώ πάλι, ελεύθεροι άνθρωποι. Ναι. Το μόνο που λαχταρώ είναι να αισθανομαι πάλι έτσι ελεύθερη, ανεξάρτητη, αυτοδύναμη. Να φροντίζω η ίδια τα βλαστάκια που με πόνο και αγάπη έφερα στη ζωή και τα ανέστησα και όχι να νιώθω ότι βέβηλα χέρια μπορούν την κάθε στιγμή να απλώσουν πάνω τους αυθαίρετα, με μίσος και αποτροπιασμό και να τα σύρουν στο μαρτύριο, την απώλεια, χωρίς να τα υπερασπιστώ. Να μην ορίζεις τα σπλάχνα σου! Αυτή είναι η πιο βαριά σκλαβιά. Να μην έχεις δικαίωμα να τα κρατήσεις κοντά σου, στη στοργή και την προστασία σου. Να νιώθεις ότι είναι στη διάθεση εκείνων που ζιτούν το χαιμό τους. Τα δικά σου παιδιά... Αυτό ήταν που έσερνε το νου στην τρέλα.

Μιλούσε λαχανιασμένη, με πάθος και με έξαψη. Βασανιζόταν.

Ενιώθα τον καιμό της και την πονούσα. Την πονούσα κατάβαθα.

Τέλος, σαν να 'χε αδειάσει την ψυχή της σιώπησε. Φαινόταν εξουθενωμένη. Μα γαληνεύοντας, ανασηκωσε το κεφάλι, με αντίκρυσε και είπε χαμηλώνοντας τη φωνή.

- Δοξάζω το Θεό που μας έσωσε και συνηθίζουμε στην ιδέα πως είμαστε ελεύθερες. Γιατί οι εφιάλτες έρχονται συχνά στα οράματα της νύχτας και της ημέρας και μας σέρνουν σε φριχτές δοκιμασίες. Είναι στιγμές που δεν μπορούμε να πιστέψουμε την καλοτυχία μας. Κι όμως είναι πραγματικότητα. Μα όσο το συνειδητοποιώ, τόσο

πικρότερα θρηνώ εκείνους που χάθηκαν και δεν θα έχουν τη δική μας καλή τύχη. Ανάμεσά τους είναι και ο καλός μου σύντροφος Ησαΐ. Με ποιο δικαίωμα μας χώρισαν; Με ποιο δικαίωμα διέλυναν οικογένειες; Γιατί να μην είμαι πλάι του να του παρασταθώ σε όποιο μαρ-

τύριο του έλαχε; Πώς και με ποιο τρόπο έφυγε από τη ζωή, που τόσο αγαπούσε; Εμείς γυρίσαμε. Βρήκαμε το ευλογημένο σπιτικό μας, τα αγαθά μας, ζούμε, κάνουμε όνειρα, τρέφουμε ελπίδες. Εκείνος όμως και εκατομμύρια ανθρώπινες υπάρξεις σαν εκείνον που χάθηκαν μέσα στην πίκρα, το μίσος, την καταφρόνια;

Την παρέσυρε πάλι ο καημός. Την άφηνα να μονολογεί για να ξεσπάσει. Ενωθα συντετριμμένη, μπροστά σε τόσο οδύνη.

- Πόσες κοπελίτσες σαν τις δικές μου, στο άνθος της ζωής, πήγαν χαμένες. Πόσα παιδάκια αθώα, που σε τίποτα δεν έφταιζαν χάθηκαν άδικα, ω Θεέ! Τόση απανθρωπιά πως να την αντέξεις; Πώς σπάραζαν τα θυμάτα! Πως υψώνονταν οι κραυγές της οδύνης! Πώς τίποτα δεν μαλάκωνε τη θρηνοδία των δημίων... ανθρώπινες ζωές και τις καταβρόχθιζαν με βουλιμία. Με απερίγραπτη εγκληματικότητα. Γιατί; Γιατί; Γιατί;

Σαν πόσες μάνες θρήνησαν, όπως η φίλη μου; Η Ραχήλ να απαράζει για τα τέκνα και τους αγαπημένους της, στα μέσα του 20ου αιώνα...

Πού χάθηκε η ανθρωπιά...

(Από την Πνευματική Ζωή, Δεκέμβριος 1994).

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΝΙΣΗΜ ΜΑΪΣ
Συνμελή 2 • 104 39 ΑΘΗΝΑ

Διανέμεται Δωρεάν

Ιδέες του Κων. Κούμα για τους Εβραίους

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί απόσπασμα από τον τόμο «Έλληνες» (από την 12τομη Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων) που συνέγραψε ο μεγάλος Λαρισαίος Διδάσκαλος του Γένους **Κωνσταντίνος Μιχαήλ Κούμας (1777 - 1836)**.

«Επειδή ο πρώτος παράγραφος του συντάγματος τούτου καθυποβάλλει αξιέπαινον βάσιν της κοινωνίας την ανεξιθρησκείαν προσμένουν οι φιλόανθρωποι της Ευρώπης να ιδώσι πώς θέλει μεταχειρισθύν η νέα Ελλάς τους Ιουδαίους, οι οποίοι κατεδιώχθησαν απανθρώπως και καταδιώκονται ακόμη εις μέρη τινά της Ευρώπης. Τι πταίουν οι δυστυχείς Ιουδαίοι, εάν οι προπάτορές των εσταύρωσαν τον κύριο της δόξης, όστις επί του σταυρού επαρακάλει τον ουράνιον πατέρα του να συγχωρήσει τους σταυρωτάς του; Αι θρησκευτικά κακοδοξίαι είναι αμαρτήματα του νοός, πολλάκις ακούσια και αφίνονται να τα κρίνει ο αιώνας κριτής. Ο άνθρωπος καθό κοινωνικόν ζών, πρέπει να αγαπά πάντα άνθρω-

πον, όποια και αν είναι η δόξα του, εάν μόνον δεν πολεμεί την κοινωνίαν. Αλλά! οι Ιουδαίοι είναι επίβουλοι των Χριστιανών! Παρατήρει τους με αυστηρότητα και τιμώρει με δικαιοσύνη τους επιβούλους. Πίνουνσι το αίμα των Χριστιανών! λέγουν άλλοι. Αλλά τούτο, διά το όποιον πολλάκις συγκοφαντηθέντες εξημιώθησαν σκληρώς από φιλάρπαγας εξουσιαστές οι Ιουδαίοι χωρίς απόδειξιν του εγκλήματός των, είναι τόσον απίθανον κατά την κρίσιν μου, όσον και άλλη παχυλώτερα διαβολή λεγομένη κατά των ετεροδόξων μας Αρμενίων. Η Ελλάς χωρίς να προσέχη εις παραμύθια, χρεωστεί να προσφερθή εις τους Ιουδαίους με φιλανθρωπίαν και Χριστιανικήν πραότητα, εάν θέλη να δοξασθί ως έθνος λαμπρόν απ' όλα τα σοφά και φιλόανθρωπα έθνη του κόσμου».

(Σχολιασμός του προσωρινού Συντάγματος της Ελλάδος, που υπογράφηκε την 9 Ιανουαρίου 1822 από τους Αντιπροσώπους και εδημοσιεύθη μετά έξι ημέρες).

Ανακοίνωση Εσδρά Δ. Μανση

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

LA FAMIGLIA ISRAELITICA

COLLEZIONE
DI
OPERE ED ARTICOLI RELIGIOSO-MORALI.

(Si pubblica a puntate mensili)

ושמרתם ועשיתם
כי הוא חסמתכם ובינתכם לעיני העמים :
Eseguiteli accuratamente; imperocchè, ciò vi mostrerà savì
ed assennati in faccia ai popoli. Deut. IV. 6.

PREZZO ANNUO.
Per l' interno, ... Dr. 9.
Per l' estero, ... Fr. 10.

ANNO VI. Puntata I.
Pubblicata il 20. Tisri 5635.

Si gradisce il cambio con altri periodici.

CONFU'
Tip. G. NACAMULLI EDITORE.
1874.

«Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»

Σύλλογή

ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΘΡΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΣ

(έκδοση μηνιαία)

«Φυλάττετε λοιπόν και κάμνετε αυτά· διότι αὕτη εἶναι
η σοφία σας και η σύνεσίς σας ενώπιον των εθνών», Δευτ. 4:6

Ετήσια Συνδρομή

Για το εξωτερικό, ... δρχ. 9

Για το εξωτερικό, ... Fr. 10

Ετος 60 τεύχος 10

Εκδοθέν τη 20η Τισρί 5635

Επιθυμητή η ανταλλαγή με άλλα περιοδικά

ΚΕΡΚΥΡΑ

Εκδότης: G. Nacamulli

1874

Εβραίοι στη Θεσσαλία

Ο κ. Δημήτριος Γιαν-
νακόπουλος - Αγ. Παρα-
σκευή Αττικής, απόγονος
τον Αγίου Γρηγορίου
Κιθωνίας, διηγείται:

«ΘΑ ΣΑΣ ΔΙΗΓΗΘΩ μια ιστορία που δείχνει πόσο ζεστοί είναι οι Εβραίοι. Ο παππούς μου καταγόταν από αρχοντική γενιά της περιοχής Σμύρνης, η οποία είχε λάβει το προσωνύμιο «κοτζάς» που έδιναν οι Τούρκοι στους πλούσιους Έλληνες, Αρμένιους και Εβραίους. Με την Καταστροφή ο παππούς Παναγιώτης έφθασε πρόσφυγας στη Θεσσαλία. Έστησε μια ανθηρή επιχείρηση με ανταλλακτικά αυτοκινήτων, πράγμα πρωτόγνωρο για την περιοχή Τρικάλων και συνεργάστηκε καλά με το μόνο εκεί επιχειρηματικό κόσμο που ήταν ολότελα εβραϊκός μια και οι ντόπιοι Καραγκούνηδες ήταν φτωχοί και ολίγοι που επιπλέον μισούσαν τους Μικρασιάτες. Ωσπου έφθασαν οι Γερμανοί. Ήθελαν τα ανταλλακτικά των αυτοκινήτων που είχε κρύψει ο παππούς. Ένα βράδυ κάποιο χέρι χτυπούσε την πόρτα της Κομαντατούρ. Ήταν ένας συγγενής του παππού. Είπε στους Ναζίδες για τα κρυμμένα ανταλλακτικά που βρίσκονταν σε κάτι σπηλιές στην Καλαμπάκα τις οποίες και επισκεφθήκαμε πριν χρόνια. Το χτύπημα για τον παππού ήταν μεγάλο. Κυνηγήθηκε, καταστράφηκε οικονομικά, οι φίλοι του Εβραίοι είχαν διασκορπισθεί στο Λονδίνο και το Νταχάου και το σπίτι του κάρηκε.

Μετά τον πόλεμο μην έχοντας την επιχείρησή έπιασε δουλειά σαν οδηγός

φορτηγού. Έπαθε ένα ατύχημα και έχασε τη μισή του ώραση. Τότε βρέθηκε ένας φίλος του Εβραίος, ο Κοέν (δεν γνωρίζω το μικρό όνομα) που πλήρωσε τους καλύτερους γιατρούς για να γιατρέψουν το τραυματισμένο μάτι του παππού.

Εμείς τα παιδιά μεγαλώσαμε με τέτοιες ιστορίες και επειδή θεωρούμε τους Ελληνομικρασιάτες και τους Εβραίους, πανάρχαιους, συγγενικούς και ιδιαίτερα ιδιοφυείς λαούς της Ανατολ. Μεσογείου αισθανόμαστε απέχθεια για τους ανεγκέφαλους που μισούν την πολιτιστική μας ταυτότητα.

* * *

Η σωτηρία των Εβραίων της Κατερίνης

Ο κ. Νίκος Ταχσιόδης
(Νίκος Πετράς) - Κατερίνη με επιστολή του μας γνωρίζει τα παρακάτω:

«ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ των 50 χρόνων από την απελευθέρωση του πιο απάνθρωπου στρατοπέδου που γνώρισε ποτέ η ανθρωπότητα, σας γράφω μια μικρή ιστορία για τους Εβραίους αδελφούς μας.

Το 1943 η οργάνωση του ΕΑΜ ανέθεσε στον **Τάκη Τερζόπουλο** (δήμαρχο Κατερίνης από της 6 Ιουλίου 1964 έως 21 Απριλίου 1967) και εμένα να παίρνουμε Εβραίοπουλα από την Θεσσαλονίκη και να τα πάμε στα Πέτριά. Σε μια συνάντηση με τον γραμματέα του ΕΑΜ Θεσσαλονίκης και αρχότερα της Μακεδονίας, **Νίκο Δηλαβέρη** - ήταν μηχανικός στο εργοστάσιο Αλατίνη - μας είπε: «Πρέπει να βιαστούμε να βγάλουμε όσο το δυνατόν περισσότερα εβραίοπουλα από την Θεσσαλονί-

κη γιατί υπό γχουν πληροφόρησης ότι ο νέος διοικητής της Γκεστάπο Μέρτεν, που ήρθε από την Ουγγαρία, είπε ότι, όπως εξόντωσε τους Εβραίους της Ουγγαρίας, που ήταν εκατοντάδες χιλιάδες, θα εξοντώσει και τους 70.000 Έλληνες Εβραίους».

Ο Τάκης είπε στο συναγωνιστή Δηλαβέρη: «Γιατί δεν τα λέτε αυτά στους ηγέτες των Εβραίων». Ο Δηλαβέρης μας είπε: Συναντηθήκαμε με τον ραβίνο και 2 άλλους και τους κατατοπίσαμε για όλα που ξέραμε και πως μπορούμε να τους βοηθήσουμε. Ο καημένος ο αρχιραβίνος, με δακρύα στα μάτια είπε: Μας κάλεσε ο Γερμανός διοικητής και μας είπε: «Αν μάθω ότι ένας Εβραίος έφερε από τη Θεσσαλονίκη, θα εκτελέσω 20, αν φύγουν 2 θα εκτελέσω 100 από εσάς». Γι' αυτό, παιδί μου Νίκο, δεν μπορώ να αναλάβω τέτοιες ευθύνες. Αν φύγουν ορισμένοι χωρίς να το ξέρω εγώ, είναι δικιά τους ευθύνη. Εγώ την τύχη μας την αφήνω στο Θεό.

Την άλλη μέρα, όπως είχαμε κανονίσει, πήραμε 7 νέους από 18 έως 24 ετών και αναχωρήσαμε. Πήγαμε σε ένα σπίτι εβραϊκό στο Ρεζί Βαρδάρ. Τα παιδιά είχαν φωτογραφίες, εμείς είχαμε σφραγίδες και έντυπα και εκεί, στο σπίτι χωρίς, φτιάξαμε ταυτότητες με ελληνικά ονόματα και τόπο κατοικίας την Κατερίνη ή το Λιτόχωρο. Φτάσαμε στον Γαλλικό ποταμό στο φυλάκιο όπου συναντήσαμε Έλληνες χωροφυλάκες και Γερμανούς. Ο Τάκης πήρανε μπροστά, ακολουθούσαν τα 7 παιδιά και τελευταίος εγώ. Κάποιο από τα παιδιά το σταμάτησε ο υπονοματάρχης και άρχισε να τον κάνει ερωτήσεις, να εξετάζει την ταυτότητά του και τέλος

του λέει «Εσύ είσαι Εβραίος». Μπαίνω εγώ στη μέση και του λέω αυτά που μου είπαν από την οργάνωση σωτηρίας Εβραίων Θεσσαλονίκης: «Κύριε Κώστα, στην οδό τάδε στην Τούμπα, έχεις την μάνα σου και την αδελφή σου. Αν κρατηθείς έναν από εμάς, το βράδυ δεν θα τους βρεις ζωντανούς!». Δεν μίλησε, έδωσε την ταυτότητα στο παιδί και φύγαμε. Το βράδυ, ο υπεύθυνος του ΕΑΜ Γιάδα (Αλέξανδρος) μας έδωσε φαρμάκο και αφού αναπαυθήκαμε, ξεκινησαμε χαράματα για τα Πέτριά. Αργά την νύχτα, αποφασίζοντας τα χωριά Κοκκός και Αρλάου (Σιβαστία), φτάσαμε στην Τροχία (Τρίλοφος). Αποφύγαμε τα παραπάνω χωριά, γιατί, πριν από δυο εβδομάδες, έπιασαν τον Τάκη Τερζόπουλο που περνούσε από εκεί με 5 εβραίοπουλα. Σώθηκε όμως, γιατί ο αρχηγός των ενόπλων Π. Α. Οτσίδων Κισαμπάτσας (Κυριάκος Παπαδοπούλος) γνώριζε τον θείο Μιλτιάδη και όταν έμαθε ότι ο Τάκης είναι παιδί του είπε στους άλλους: «Πράκουν πε πίστην Μιλτιάδη την σήλου» - αφήστε τον, είναι τον δακν' μας Μιλτιάδη το παιδί).

Μετά από λίγες μέρες, ήθελαν να πάρουν τις 6-7 εβραϊκές οικογένειες της Κατερίνης και να τους πάνε στη Θεσσαλονίκη. Ορισμένοι από τους Εβραίους της Κατερίνης ήταν τενεκετζήδες. Ένας από αυτούς είχε τραυματισθεί στο μέτωπο της Αλβανίας και στο νοσοκομείο που θεραπευόταν γνωρίστηκε με έναν Έλληνα, επίσης τραυματία ο οποίος το 1943 ήταν χωροφύλακας στην Κατερίνη. Ένα απόγευμα τον συνάντησε και του είπε: «Ήθελε εντολή από τη Θεσσαλονίκη, να πάρουν οι

δελφό του τενεκετζή **Αλέξη Καζαντζόγλου** και ζήτησε βοήθεια. Ο θείος μου με βοήθη και μου είπε αυτά που του είπε ο συνάδελγός του. Εγώ βοήθη τον **Σιδηρόπουλο Νίκο**, τον **Σιδηρόπουλο Θεόφιλο** και τον **Κώστα Νικολαΐδη** (Ταχτσόγλου) και το ίδιο βράδυ με τρία κάρα, τέσσερις οικογένειες Εβραίων μεταφέρθηκαν στα ορεινά χωριά της Πιερίας. Οι υπόλοιπες οικογένειες βοηθήθηκαν από άλλους Έλληνες φίλους τους και έτσι **κανένας Εβραίος της Κατερίνης δεν πήγε στην Θεσσαλονίκη και από εκεί στο Λουσβίτς**.

Μετά τον πόλεμο, ο τότε δήμαρχος **Βασιλειάδης**, διέδωσε ότι αυτός έσωσε τους Εβραίους της Κατερίνης. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Δεν μπορούσε ο δήμαρχος επί Γερμανών, να στείλει ανθρώπους στα ανταρτοκρατούμενα χωριά. Τον Μάιο, βγήκα και εγώ στον ΕΛΑΣ (γιατί δεν μπορούσα πλέον να δουλέψω στην πολιτική οργάνωση Κατερίνης). Στο πρώτο τάγμα του πεντηκοστού συντάγματος του ΕΛΑΣ είχα μαζί μου έξι Εβραιόπουλα, τρεις από αυτούς εκπαιδευσε ο αξιωματικός των σαμποτέρ **Ξάνθος (Λευτέρης Συνεφάκης)** και έγιναν εξαιρετικοί σαμποτέρ. Ο Κωστάκης (σε όλους δώσαμε ψευδώνυμα), έγινε ομαδόρχης σαμποτέρ και μάλιστα από τους καλύτερους. Όλα τα Εβραιόπουλα πολέμησαν ηρωϊκότατα κατά των Γερμανών.

Στο 50ό Σύνταγμα του ΕΛΑΣ είχαμε έναν Εβραίο που τον ονομάσαμε **Μιχαηλίδη**. Σπούδαζε στη Γαλλία και όταν οι Γερμανοί πήγαν στο Παρίσι, ο Μιχαηλίδης έφυγε και ήρθε στην Θεσσαλονίκη, στην οικογένειά του.

Εγώ, πριν από τον πόλεμο, κατοικούσα στην Δράμα και είχα έναν φίλο και συμμαθητή Εβραίο, τον **Ζακίνο Οββαδία**. Ήταν τερματοφύλακας της «Δόξας Δράμας». Οι Βούλγαροι φασίστες σκότωσαν τον πατέρα και τον αδελφό του στην μεγάλη σφαγή του πληθυσμού της Δράμας Δοξάτου το 1941. Ο Ζακίνος, ως Μπότσαρης, έγινε Λοχαγός του ΕΛΑΣ στο 16ο Βερμίου. Αργότερα, το 1950, τον συνάντησα στην Τσεχοσλοβακία όπου είχε πάει ως πολιτικός πρόσφυγας. Εκεί έκανε οικογένεια (είχε δύο παιδιά). Εγώ, από το 1950, είχα φύγει από την Τσεχοσλοβακία και αργότερα πληροφορήθηκα ότι πέθανε.

Παρακαλώ το Κεντρικό Συμβούλιο των Ισραηλιτών Ελλάδος, αν μπορεί να βρει την διεύθυνση των παιδιών που ήταν αντάρτες στο 1/50 τάγμα του ΕΛΑΣ βορείου Ολύμπου και να μου τις στείλει. Θα χαρώ πολύ.

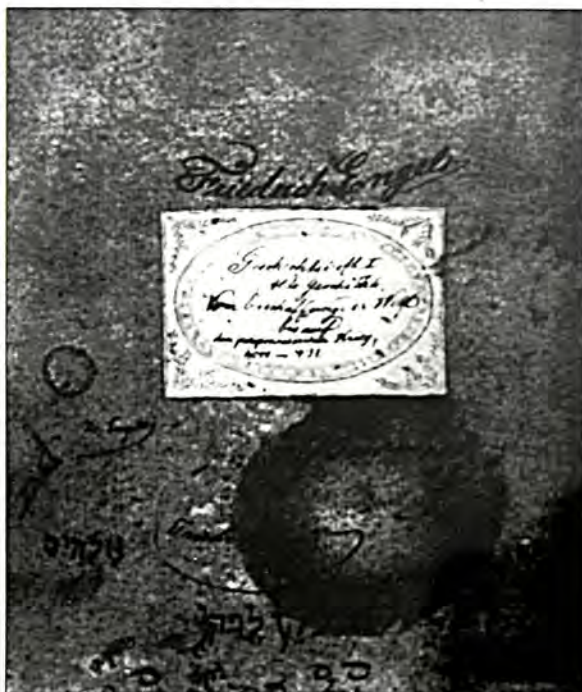
Με συγχωρείτε που σας απασχολώ τώρα. Έλειπα από την Ελλάδα 45 χρόνια».

* * *

Σοσιαλισμός και Ρατσισμός

Σχετικά με το άρθρο του κ. Γ. Σ. Αλεξιάδη, που δημοσιεύθηκε στο φύλλο 135 (Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου 1995) του περιοδικού μας, ο καθηγητής κ. **Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης** - Αθήνα, σε επιστολή του μας γράφει μεταξύ άλλων:

«ΔΕΝ ΕΧΩ καμία πρόθεση - φυσικά ούτε και αρμοδιότητα - να παρέμβω καθ' οιονδήποτε τρόπο στην επιλογή της ύλης του περιο-

Εξώφυλλο από το «Τετράδιο Ασκήσεων Ιστορίας» του νεαρού Ένγκελς στο Γυμνάσιο του Elberfeld το 1834 ως το 1837, στο οποίο διακρίνονται Εβραϊκές λέξεις γραμμένες από τον Ένγκελς.

περιοδικά που εκφράζουν όχι πολιτικούς χώρους αλλά μικρές και δυναμικές κοινωνίες που περιλαμβάνουν στους κόλπους τους όλο το πολιτικό φάσμα.

Εδώ όμως, πρόκειται για άρθρο που (ανεξάρτητα από τους διγύοντα καλοπροαίρετες προθέσεις του συντάκτη του) βασίζεται σε πηγή που θα μου επιτρέψετε να χαρακτηρίσω «υποπτη», και που εντάσσεται σε προσπάθειες διεθνών κύκλων νεοναζιστικού υποβάθρου, όπως αυτές που προσπαθούν να πείσουν - και μάλιστα μέσα από άριστα οργανωμένα «επιστημονικά» συνέδρια - ότι δεν συνέβησαν διωγμοί των Εβραίων επί Χίτλερ και το Ολοκαύτωμα είναι αποτέλεσμα προπαγάνδας κ.ά.

Στην περίπτωση της γαλ-

λισμός» και ας μην μας παραπλανά το ότι εμφανίζονται «αντιχιτλερικοί», είναι και αυτό μια μέθοδος προπαγάνδας μακροχρονίου προοπτικής, άλλωστε και ο Μουσσολίνι και ο Χίτλερ αρχικά έφεραν το προσωπείο του «αντιπλουτοκράτη, αντικαπιταλιστή, σοσιαλιστή», (π.χ. τα «25 σημεία» του 1920, ας θυμηθούμε ακόμη ότι ο πλήρης τίτλος του χιτλερικού κόμματος ήταν «Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα των Εργατών της Γερμανίας» (NSAPD).

Θα σταθώ σε ορισμένα κρίσιμα σημεία αυτού του άρθρου:

1. Ο Μαρξ, ονδέποτε επετέθη κατά του Ιουδαϊσμού, πολύ δε περισσότερο που ο ίδιος καταγόταν από Εβραίους γονείς (οικογενειακό

ονομα Mardechai). Σημειώνεται ότι οι φίλοι του εν οις και ο Ένγκελς, τον αποκαλούσαν «der Schwarz», (ο Μαύρος), επειδή ήταν πολύ μελαγχρινός για γερμανός και τα αναφερόμενα «ρατσιστικά σχόλια» του Μαρξ για τον τότε επίσης φίλο του Φ. Λασσάλ, είναι άμεση αυτοειρωνεία του ίδιου του Μαρξ.

Ο Μαρξ, στο έργο του «die Judenfrage» (το Εβραϊκό Ζήτημα) που δημοσιεύτηκε στο «Deutsch-franzoesische Jahrbuecher» το 1844, επιτίθεται στον Bruno Bauer, ο οποίος πίστευε στην δυνατότητα του χριστιανικού κράτους να χειραγέτησε τους Εβραίους, ο Μαρξ έλεγε ότι αυτό ισοδυναμεί πρακτικά με την εγκατάλειψη από τους Εβραίους της θρησκείας τους, με την πλήρη δηλαδή ενσωμάτωσή τους στο νφιστάμενο χριστιανικό κράτος, και από και πέρα αναπτύσσει την δική του θεωρία περί θρησκείας και κρατών, που δεν μας αφορά επί του προκειμένου.

Ακόμη στο έργο του Μαρξ και του Ένγκελς υπάρχουν πολυάριθμα σημεία που καυτηριάζουν ευθέως και απερίφραστα τον αντισημιτισμό, όπως για παράδειγμα: Μαρξ-Ένγκελς, «Η Αγία Οικογένεια», 1844 (σελ. 107, 117 και 132 στην ελλ. εκδ.), Ένγκελς, «Αντι-Ντύρινγκ», 1877-8 στην εφημερίδα του Σοσιαλιστικού Κόμματος «Vorwaerts» (σελ. 169 στην ελλ. εκδ.) και του ίδιου, «το Αγροτικό Ζήτημα στην Γαλλία και στην Γερμανία, στην Neue Zeit, 1894 (σελ. 507 κ.εφ. στην ελλ. εκδ.) κ.ά.

2. Από τους αναφερόμενους ως σοσιαλιστές του 18ου και 19ου αιώνα (Proudhon, Fourier, κ.ά.) είναι γνωστό ότι διακατέχονταν από ολοκληρωτικές τάσεις, όμως εκτός από ορισμένα σημεία των οικονομικών θεωριών τους, ο Μαρξ και οι επίγονοί του δεν τους ανεννόησαν τίποτα άλλο απολύτως.

3. Οι αναφερόμενοι ως «σοσιαλιστές» στο άρθρο, δεν εκφράζουν το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, μερικοί πέρασαν από αυτό, γρήγορα όμως το εγκατάλειψαν ή τους διέγραψαν και φυσικά οι ιδέες τους τις οποίες αποδίδει ο κ. Αλεξιάδης στον σοσιαλισμό δεν έχουν τίποτα να κάνουν μ' αυτόν.

Είναι βέβαια γνωστό ότι πολλός κόσμος περνά κάποτε από κάποιο κόμμα, αλλά αποτελεί πλαστογραφία της ιστορίας να αποδίδονται προσωπικές απόψεις διαγραφμένων μελών ενός πολιτικού σχηματισμού, στον πολιτικό αυτόν σχηματισμό, πολύ περισσότερο που αυτές οι απόψεις όχι μόνον δεν αποτέλεσαν «θέσεις του κόμματος» αλλά ήταν και η αιτία διαγραφής τους από αυτό.

Μην ξεχνάμε ακόμη, ότι εκμεταλλευόμενοι την γοητεία που ασκεί στον κόσμο η έννοια του σοσιαλισμού, πολλοί δημαγωγοί και τυχοδιώκτες αυτοτιτλοφορήθηκαν ως «σοσιαλιστές» ανάμεσα στους οποίους και ο Μουσσολίνι και ο Χίτλερ.

Στις παραπάνω περιπτώσεις εντάσσεται πλειάδα τέτοιων «πολιτικών», «κοινωνιολόγων», «φιλοσόφων» κ.ά. κυρίως τον τέλους του 19ου αιώνα στην Γαλλία και την Γερμανία, οι οποίοι οικοδόμησαν το ιδεολογικό υπόβαθρο του Ναζισμού και οι οποίοι προπαγανδίζουν ένα σύνολο από ρατσιστικές απόψεις, όπως της φυλετικής καθαρότητας, της υπεροχής της αρίας φυλής, της εγγονικής σε βάρος των κατωτέρων φυλών (Εβραίων, Τσιγγάνων και Σλάβων) κ.ά.

Σ' αυτούς ανήκει και ο πολύς Lapouge (1854-1936) που αναφέρεται στο επίμαχο άρθρο, ο οποίος μαζί με τον J.A. de Gobineau (1816-1882) ήταν από τους θεμελιωτές του ρατσισμού και τον φασισμού στην Γαλλία, με πλήθος ρατσιστικών συγγραμμάτων στο ενεργητικό του. Άλλωστε

η τελευταία παράγραφος του κ. Αλεξιάδη που αναδημοσιεύει τις θέσεις του Lapouge σχετικά με τον σοσιαλισμό και την δημοκρατία, είναι ηλίον φαινότερο ότι εκθειάζει αμείωτος εθνικοσοσιαλιστικά και ρατσιστικά και όχι δημοκρατικά η σοσιαλιστικά πρότυπα.

Ο Ιούλιος Γκεντ (Mathieu-Basile Jule Guesde, 1845-1922 και όχι Γκεσντ που αναγράφει ο κ. Αλεξιάδης) ήταν πράγματι από τα στελέχη του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (ΓΣΚ), πλην όμως αργότερα πέρασε σε δεξιές θέσεις και στην υπόθεση Ντρένφους το 1894 τάχθηκε εναντίον του, σ' αντίθεση με τα νηγιά στελέχη του ΓΣΚ όπως ο Εμίλ Ζολά που αγωνίστηκαν για την αθώωση του. Άλλωστε και ο Μαρξ και ο Ένγκελς έχουν υποβάλει σε σκληρή κριτική αυτές τις θέσεις του Γκεντ.

Ο Βενέδικτος Μαλόν (και όχι Μαλόν όπως γράφει ο κ. Αλεξιάδης) ήταν απ' αρχής ηγέτης της αντιμαρξιστικής τάσης στο ΓΣΚ μαζί με τον Παύλο Μπρους και γρήγορα ξεχώρισε. (Υποθέτω ότι δεν εννοεί τον D.F. Malan, 1874-1959, εθνικιστή και φιλοχίτλερικό πολιτικό της Νότιας Αφρικής, που επεδίωξε την συμμετοχή της χώρας του το 1939 στον πόλεμο στο πλευρό του Άξονα και θέσπισε το Απαρτχάιντ το 1948).

Όσο για τον Α.-Σ. Μιλλεράν (Alexandre-Etienne Millerand, 1859-1943) ξεκίνησε από σοσιαλιστής το 1890 αλλά διαγράφηκε το 1904, χρημάτισε υπουργός πολέμου στον Α. Παγκόσμιο Πόλεμο, και πρόεδρος της Δημοκρατίας το 1920, όπου όμως δεν υποχρέωσε σε παραιτήση ο αριστερός συνασπισμός (Cartel de Gauches) το 1924, τόσο για την αντισυνταγματική ανάμειξη του στην πολιτική, όσο και για την αντισοβιετική του εκστρατεία.

Για το ίδιο θέμα έστειλε

επιστολή και ο κ. **Αίων Χουλής** - Αθήνα.

* * *

**Γύρω από
τους Εβραίους
της Θεσσαλονίκης**

Ο κ. Αιμίλιος Δημητριάδης - Κρησία - παρατηρεί τα παρακάτω σχετικά με κριτική του κ. Σ. Χασσιό, που δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο φύλλο του περιοδικού μας:

«ΣΤΟ ΤΕΥΧΟΣ Ιανουαρίου - Φεβρουαρίου 1995, του έγκριτου περιοδικού σας, φιλοξενήσατε κριτική του κ. Σαμουήλ Χασσιό, καθηγητή της Πυρηνικής Φυσικής του Πανεπιστημίου της Χαϊφας, για το βιβλίο μου «Φοινιξ Ατηρός - η Θεσσαλονίκη του 1925 - '35». Και κυρίως, για το τμήμα του που αναφέρεται στα γεγονότα του εμπρησμού του Κάμπελ.

Όπως γράφω και στο βιβλίο μου, για ν' ασχοληθώ με το θέμα, με παρακίνησε το γεγονός ότι αν και είχα ακουστά για τον εμπρησμό του Κάμπελ, δεν είχα συναντήσει και κάποιον για να με διαφωτίσει τι ακριβώς έγινε. Παρότι τότε, το ενδιαφέρον μου παρουσιάσθηκε μόλις 6 - 7 χρόνια μετά τα γεγονότα.

Πενήντα πέντε χρόνια μετά, γράφοντας για τη Θεσσαλονίκη του 1925 - 30 και συλλέγοντας στοιχεία από τις εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής πρόσεξα, παρά τις κοινωνικές συγκρούσεις που συγκλόνιζαν την Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, ο εμπρησμός του Κάμπελ αποτέλεσε το μείζον θέμα της χρονιάς του 1930, που πήρε τεράστια έκταση δημοσιότητας και ενδιαφέροντος. Τέτοια ώστε ανάγκασε τον τύπο της Θεσσαλονίκης ν' ασχοληθεί με πολιτιστικά και πολιτεύματα δημοσιεύματα γι' αυτό.

Από μια προσεκτική ανάγνωση των δημοσιευμάτων αυτών, διαπίστωσα ότι το καθένα τους είχε και μια δια-

φορετική προσέγγιση του θέματος, ανάλογα με την πολιτική τοποθέτηση και τις κυκλοφοριακές ανάγκες, του εντύπου που τα δημοσίευα π.χ. η Βενιζελική «Μακεδονία» και ο Ν. Φαρδής δημοσίευαν εμπρηστικά άρθρα κατά των Εβραίων. Οι άλλες Βενιζελικές, «Μακεδονία Νέα» κ.λπ. ήταν συχνά ατιμημένες, αλλά λόγω κυκλοφοριακών αναγκών αναγκάζονταν να συμπορευθούν έστω και συρόμενες με τη Μακεδονία. Το «Φως» και οι υπολοίποι λαϊκές ήταν σφόδρα αντίθετες μ' όλες αυτές τις μεθοδεύσεις και κατηγορούσαν ανοικτά, το κόμμα Φιλελευθέρων και το Γ. Διοικητή Μακεδονίας, Σ. Γονατά, ως υποκινητή των επεισοδίων. Μαχητικότερες κατά των δροσμένων ήταν οι κομμουνιστικές εφημερίδες. Και οι εβραϊκές φυσικό ήταν να στρέφονται κατά της «Μακεδονίας» του Φαρδή, των Εθνικών Οργανώσεων και ειδικά των ΕΕΕ. Άλλες με ήπιο τρόπο και μερικές με πολύ σκληρό.

Στο βιβλίο μου εκθέτω μόνο τα γεγονότα όπως τα παρουσίασε ο ελληνικός τύπος, οι προκηρύξεις, οι δηλώσεις των Εθνικών Οργανώσεων, οι δηλώσεις του Γενικού Διοικητού και της Αστυνομίας, αλλά κυρίως οι τρεις συζητήσεις που έγιναν στη Βουλή με πρωταγωνιστές τους Βενιζέ ο - Παπαναστασίου (με αντίθετες απόψεις) και αφήνω στον αναγνώστη να βγάλει τα συμπεράσματά του.

Προσωπική μου άποψη - την οποία δεν θέλω να επιβάλω - είναι ότι από τις βασικότερες αιτίες που προξένησαν τα δυσάρεστα γεγονότα του Κάμπελ ήταν:

1. Ο εμπορικός ανταγωνισμός του προσφυγικού στοιχείου της Θεσσαλονίκης, το οποίο αγωνιζόταν ν' αμφισβητήσει την οικονομική ηγεμονία που είχε η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης από τον καιρό της τουρκοκρατίας.

2. Η Λέσχη Φιλελευθέρων Θεσσαλονίκης που είχε τη γνώμη ότι οι Ισραηλίτες ψήφιζαν μόνον Λαϊκούς και Κομμουνιστές - έφθασαν και στο

σημείο να κάνουν σε κάποιες εκλογές και ιδιαίτερα εκλογικά τμήματα - και ήθελαν να πάρουν μια μερίδα των ψήφων τους.

3. Οι «εθνικές οργανώσεις» που τις ενίσχυναν και επηρέαζαν οι φιλελεύθεροι (πολλοί κατηγορούσαν το Γονατά σαν αρχηγό τους).

4. Και από ατυχείς συμπτώσεις και κακές εκτιμήσεις για τη σοβαρότητα της επερχόμενης συγκρούσεως που έκανε παρά την μεγάλη της εμπειρία η θρησκευτική και πολιτική ηγεσία των Ισραηλινών.

Κατά τα άλλα ευχαριστώ τον κ. Σαμουήλ Χασσίδ - που είχα την ευχαρίστηση να τον συναντήσω και να τα συζητήσουμε κι από κοντά που ασχολήθηκε με το βιβλίο μου. Αναγνωρίζω ότι το ζείμενό μου ίσως παρουσιάζει κάποια αδυναμία επειδή στηρίζεται μόνο σε ελληνικές πηγές (αν και αντικρουόμενες). Αλλά και οι παρατηρήσεις του κ. Χασσίδ στηρίζονται μόνο στο βιβλίο - Zikharon Saloniki - του Άσσερ Μωϊσή, που από μια ματιά που τον έριξα όταν μου το έδωσε, αποκόμισα την εντύπωση ότι χρηματοδοτήθηκε η έκδοσή του από την οικογένεια του τότε αρχηγού των Σιωνιστών της Θεσσαλονίκης και η περιγραφή των γεγονότων γίνεται από μέλη της Κοινότητας που είχαν προσωπική ανάμιξη στα γεγονότα.

Τον ευχαριστώ ακόμη, για τον εννετικό τρόπο που παραθέτει και όσα δυσάρεστα γράφει για το βιβλίο μου - έχω τη γνώμη ότι το Ισραήλ κέρδισε στο πρόσωπό του έναν επιστήμονα αλλά και έχασε έναν ικανό διπλωμάτη - και το ότι δεν αμφισβητεί την «καλή μου πρόθεση». Το ίδιο και γω δεν αμφισβητώ τη δική του και νομίζω ότι ο πόλεμος, η κατοχή - τα κοινά βάσανα και οι κοινοί αγώνες, μας έδωσαν την ευκαιρία ν' αλληλογνωρισθούμε και να αλληλοεκτιμηθούμε. Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο κατανόησης νομίζω ότι δεν θα είναι δύσκολο να βρεθεί η αληθινή ερμηνεία του «εμπρησμού του Κάμπελ».

Βιβλία

ΙΩΣΗΦ ΧΑΣΣΙΔ:

«Προσαρμογές και ανταγωνιστικότητα στην ελληνική βιομηχανία»

(Έκδοση Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών)

✓ Στην προσπάθεια εντοπισμού των στοιχείων που συνθέτουν ένα αποτελεσματικό πλαίσιο διαμορφώσεως αναπτυξιακής πολιτικής για την ελληνική βιομηχανία συμβάλλει ασφαλώς και η νέα μελέτη του καθηγητή του Πανεπιστημίου Πειραιώς κ. Ιωσήφ Χασσίδ με τίτλο «Προσαρμογές και ανταγωνιστικότητα στην ελληνική βιομηχανία».

Η μελέτη εστιάζει το βάρος της στο μέσο - ή μικρο-οικονομικό επίπεδο του μεταποιητικού τομέα όπου όπως γενικά αναγνωρίζεται, γεννώνται και αναπτύσσονται τα όποια ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα.

Το αναλυτικό πλαίσιο της έρευνας βασίστηκε στη «μέθοδο Porter», η οποία - για την ελληνική περίπτωση - επαναδιατυπώθηκε και έτοιμο στο νέο «εργαλείο» που προέκυψε (στο «Πολύπλευρο Επιχειρηματικών Προσαρμογών») εκφράζονται όλες οι μορφές «προσαρμογών» - παραγωγικών και οργανωτικών. Σημαντικό στοι-

χείο πρωτοτυπίας της μελέτης είναι ότι για 50 περίπου τύπους προσαρμογών υπολογίζονται - κατά κλάδο και αναλόγως διαφόρων χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων - «συντελεστές βαρύτητας» για τη «σκοπιμότητα», την «εφικτότητα» και τον «βαθμό προόδου στην υλοποίησή» τους.

Η σχετική έρευνα διαπίστωσε ότι 43% των βιομηχανικών επιχειρήσεων θεωρούν σκόπιμη κάποια μορφή «παραγωγικής προσαρμογής», ενώ ποσοστό 53% έχουν ανάλογη τοποθέτηση για κάποια μορφή «οργανωτικής προσαρμογής». Ωστόσο, ανεξάρτητα από την πραγματική ανάγκη, απουσιάζει από τις ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις σε σχετικά υψηλό βαθμό η συνειδητοποίηση της σκοπιμότητας προσαρμογών. Επί πλέον, από τις επιχειρήσεις που είναι σε θέση να εκτιμήσουν τον βαθμό υλοποίησεως των προσαρμογών, οι μισές μόνο δηλώνουν ότι έχουν προχωρήσει σε υλοποίησή τους και από αυτές μόνο 1 στις 10 δηλώνει ότι οι προσαρμογές έχουν ολοκληρωθεί. Η πολιτική των επιχειρήσεων στρέφεται κυρίως προς την κατεύθυνση των προσαρμογών στους συντελεστές παραγωγής και ακολουθούν οι προσαρμογές στο προϊόν και τις αγορές. Ως προς τους συντελεστές παραγωγής, οι «αιχμές» εντοπίζονται στην εκπαίδευση τεχνικού προσωπικού και στον εκσυγχρονισμό τεχνολογίας. Αντίστοιχα, στις προσαρμογές προϊόντων και αγορών, η «αιχμή» αφορά στα νέα προϊόντα και στην έρευνα για προσαρμογή υπαρχόντων προϊόντων. Μεταξύ των «οργανωτικών» προσαρ-

μυών, «αιχμές» εντοπίζονται και πάλι στην εκπαίδευση διοικητικών στελεχών, στην εκμάθηση ξένων γλωσσών και στην έρευνα αγοράς.

Οι επιχειρήσεις πάντως αντιμετωπίζουν σοβαρά εμπόδια στην υλοποίηση των προγραμμάτων προσαρμογών που θα βελτιώναν την ανταγωνιστικότητά τους.

Η υπέρβαση των εμποδίων αυτών είναι απαραίτητη προϋπόθεση για ομαλή προώθηση των προσαρμογών των επιχειρήσεων, από τις οποίες προσδοκούνται σημαντικά άμεσα και έμμεσα οφέλη. Ειδικότερα, τα αποτελέσματα των προσαρμογών για το δείγμα των βιομηχανικών επιχειρήσεων που έλαβαν στη σχετική έρευνα (πρόκειται για 130 επιχειρήσεις που συγκεντρώνουν περίπου το 20% των συνολικών πωλήσεων και το 16% της απασχόλησης) εκτιμήθηκε ότι σε 3 περίπου χρόνια από την ολοκλήρωσή τους θα είναι, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

- Για την παραγωγή και τα κέρδη αναμένεται αύξηση της τάξεως του 9%. Για τις εξαγωγές, η προβλεπόμενη βελτίωση είναι 8% και ακόμη χαμηλότερη (6%) είναι η προσδοκώμενη αύξηση της απασχόλησης.

- Οι εντονότερες αυξήσεις παραγωγής αναμένονται στους κλάδους Μεταφορικών Μέσων, Πλαστικών, Κλωστοϋφαντουργίας και Τροφίμων, ενώ μεγαλύτερες βελτιώσεις κερδών στους κλάδους Καπνού, Δομικών Υλικών, Πλαστικών, Μεταλλουργίας και Τροφίμων.

- Τις υψηλότερες αυξήσεις εξαγωγών θα σημειώσουν οι κλάδοι Προϊόντων Μετάλλου, Μεταλλουργίας, Καπνού και Μεταφορικών Μέσων.

- Οι μεγαλύτερες αυξήσεις απασχόλησης τεχνικού προσωπικού θα εμφανισθούν στους κλάδους Μεταφορικών Μέσων και Μηχανών (όχι ηλεκτρικών).

- Βελτίωση στην αποδοτικότητα ανά μονάδα παραγωγής θα εμφανίσουν οι κλάδοι Τροφίμων, Καπνού, Ένδυσης-Υπόδησης, Δομικών Υλικών και Μηχανών (όχι ηλεκτρικών).

- Τόνωση της εξωστρέφειας αναμένεται για τους κλάδους Καπνού, Επίπλων και Προϊόντων Μετάλλου.

Με βάση τα πραγματικά μεγέθη των επιχειρήσεων, στις οποίες αντιστοιχούν οι παραπάνω εκτιμήσεις, υπολογίζεται ότι η προσδοκία αυξή-

σεως της απασχόλησης κατά περίπου 6% εκφράζει, στην ουσία, πρόβλεψη αύξησης των θέσεων εργασίας στις επιχειρήσεις αυτές κατά περίπου 2.500 θέσεις. Αν μέγεθος αυτό «προβληθεί» στο σύνολο της βιομηχανίας, αντιστοιχεί σε αύξηση τουλάχιστον 10.000 θέσεων εργασίας.

Ιδιαίτερη σημαντικότητα είναι το Γ μέρος της μελέτης, όπου παρουσιάζονται τα στοιχεία μιας Πολιτικής Προώθησης Προσαρμογών και Ανταγωνιστικότητας στην ελληνική βιομηχανία. Η βασική γενική αρχή της πολιτικής αυτής είναι ότι δεν ταυτίζεται με την πραγματοποίηση παγίων επενδύσεων από τις επιχειρήσεις. Η αποδοχή της γενικής αυτής αρχής σημαίνει ότι η βιομηχανική πολιτική, που η σημερινή κατάσταση της ελληνικής βιομηχανίας απαιτεί, δεν θα πρέπει να εστιάζεται (ούτε βέβαια και να εξαντλείται) σε παροχή χρηματοδοτικών/ορολογικών κινήτρων-ενισχύσεων. Αντίθετα, στο «κέντρο βάρους» μιας επιτυχημένης πολιτικής προσαρμογών τοποθετείται η εξασφάλιση της ικανότητας των επιχειρήσεων να «αναγνωρίζουν» τις εξειδικευμένες ανάγκες τους για συγκεκριμένους τύπους τέτοιων προσαρμογών και στη συνέχεια, να διεκινούν την «εφικτότητα» τους και να σχεδιάζουν την υλοποίησή τους.

Προς την κατεύθυνση αυτή, οι ειδικότερες ομάδες μέτρων, που η μελέτη προτείνει, αφορούν σε: Μέτρα για την επέκταση της αναγνωρίσεως-συνειδητοποίησης της σκοπιμότητας προσαρμογών από τις επιχειρήσεις - Μέτρα τόνωσης της εφικτότητας προσαρμογών - Μέτρα για τον περιορισμό των εξωτερικών εμποδίων στην προσαρμογή.

Η μελέτη εξετάζει επίσης το θέμα των «οριζόντιων» και «κάθετων» μέτρων βιομηχανικής πολιτικής. Υποστηρίζει ότι αντίθετα με τα επιχειρήματα που συχνά προβάλλονται, οι «οριζόντιου» χαρακτήρα πολιτικές δεν ανταγωνίζονται τις «κάθετες-κλαδικές» και ότι ορθότερο θα ήταν οι μεν να αντιμετωπίζονται ως συμπληρωματικές των δε.

Η «επιχειρηματοκεντρική», όπως ορίζεται, προσέγγιση στο πρόβλημα της βιομηχανικής πολιτικής υποστηρίζει ότι η επιλεκτική κατανομή των πόρων δεν καθορίζεται πλέον από κλαδικά κριτήρια, αλλά από την εξειδικευμένη αξιολόγηση της καταστάσεως των προ-

οπτικών της μεμονωμένης επιχ-
ως. Η μελέτη προτείνει τη διαμέ-
και εφαρμογή ενός προγράμματος
οποίου στόχος θα είναι η διευκ-
των απαραίτητων επενδύσεων
προσαρμογών βιομηχανικών επι-
σεων.

(Από τη Βιομηχανική Επιθε-
Δεκέμβριο

ΤΑΣΟΥ ΦΑΛΚΟΥ:

Το Χρονικό των Δικαίων

(Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1992)

✓ Τον προσωπικό αγώνα με
καθίζοντος προς την πατρί-
παρέα/οι ίδα, τους άλλους κ
προσωπική ανθρώπινη συνι-
περιγράφει ο Τάσος Φάλκος
βιβλίο του, η υπόθεση του οποί-
λίσσεται στη Θεσσαλονίκη στα
της γερμανικής Κατοχής. Στις
του περιγράφονται ιστορίες σ
των γεμάτων πίστη και ελπίδ
κατέληξαν ερεμία οβρημένα, μ
πες ανοιγμένες προς το χάος. Δ
αυτών υπάχουν σκληρές απε-
εξουτελιούμες στους οποίους υ
ωναν οι Ναζί τους Εβραίους
συμπρωτεύοντας πριν τους οδη-
στη εξόντωσή της «τελικής λύσ-

ΠΑΝΟΥ ΤΣΟΛΑΚΗ:

Η Εβραϊκή συνοικία της Καστοριάς

(Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Γ. Δελ-
1994)

✓ Εκδόθηκε πρόσφατα το βιβλ-
κ. Πάνου Τσολάκη, λέκτορος
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Ε-
λονίκης, «Η Εβραϊκή συνοικία
Καστοριάς - Ιστορία, πολεοδομ-
αρχιτεκτονική». Το βιβλίο, που
γραφείας αφιερώνει στους Εβρ-
της Καστοριάς θύματα του ναζι
επιχορηγήθηκε από το ΚΙΣ και τη
Θεσσαλονίκης. Είναι βασισμέν
αρχικό κείμενο της ανακοίνωσ-
κ. Τσολάκη στο συνέδριο του Ι
και του ΑΠΘ που έγινε το 199
Θεσσαλονίκη με θέμα «Οι Εβρ-
Κοινοίτητες της Ν.Α. Ευρώπης α-
15ο αιώνα έως το τέλος του Β' Π
σμίον Πολέμου». Η έκδοση
συμπληρωμένη με ιστορικά σκ-
και εμπλουτισμένη με σχετική
σχέδια του συγγραφέα και φωτ-
φίες από τα παλαιά εφκράδα κτιρ-
Καστοριάς και τη δραστηριότη-

Κοινότητας προπολεμικά.

Στην εισαγωγή ο συγγραφέας αναφέρει χαρακτηριστικά:

«... Η Εβραϊκή Κοινότητα της Καστοριάς, που εδώ κι αιώνες βρισκόταν εγκαταστημένη στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής πλατείας Ομονοίας, δεν αποτελούσε μια περιθωριακή μειονότητα στη ζωή της πόλης, όπως ξέρουμε ότι ήταν οι εβραϊκές κοινότητες άλλων ευρωπαϊκών πόλεων. Αντίθετα ήταν καλά οργανωμένη και ενσωματωμένη στην κοινωνία της πόλης, έτσι ώστε να μη διαφέρει ουσιαστικά από τους χριστιανούς...

Ομως σήμερα φαίνεται πως η μνήμη των Εβραίων αυτών Καστοριανών έχει απωλεσθεί. Οι νεότεροι μάλιστα κάτοικοι της πόλης δεν γνωρίζουν καν ότι στην Καστοριά ζούσε μέχρι πριν από πενήντα χρόνια μια ανθηρή Ισραηλιτική Κοινότητα...

Τη μελέτη αυτή αφιερώνουμε σαν ελάχιστο μνημόσυνο για τα πενήντα χρόνια στη μνήμη των αδικωμένων Καστοριανών Εβραίων και την ανάγκη να μείνουν άσβεστες σε όλους μας σελίδες από τη νεότερη ιστορία το τόπου μας».

Στο βιβλίο υπάρχουν σημαντικά ιστορικά στοιχεία που ξεκινούν από την βυζαντινή εποχή και φτάνουν ως την μεταπολεμική κοινοτική οργάνωση. Στη μελέτη αυτή εξετάζεται επίσης η πολεοδομική διάρθρωση της εβραϊκής συνοικίας της Καστοριάς και παρατίθενται στοιχεία για τα εβραϊκά σπίτια καθώς και για τα κοινωνοφελή κτίσματα της Εβραϊκής Κοινότητας.

Το βιβλίο αυτό είναι μια σημαντική μελέτη, της οποίας η οπουνδιότητα δεν έγκειται μόνο στην επιστημονική της τεκμηρίωση, αλλά και τη σημασία που έχει για την ιστορία μιας Κοινότητας που αφανίστηκε κατά το Ολοκαύτωμα, για την οποία με το πέρασμα του χρόνου τα στοιχεία εκλείπουν και αυτά.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΦΟΥΓΙΑ: Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός (Αθήνα: Νέα Σμύρνη, 1995)

«Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός είναι ο τίτλος του νέου βιβλίου του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Πισιδίας Μεθοδίου Φούγια.

Είναι γεγονός πως μια τέτοια μελέτη ήταν αναγκαία, γιατί παρουσιάζει τις βαθιές και επί αιώνες υφιστάμενες πνευματικές και πολιτιστικές σχέσεις των δύο λαών, της Ελλάδας και του Ισραήλ. Όπως επισημαίνεται στο εν λόγω βιβλίο, οι Έλληνες και οι Εβραίοι συνυπάρχουν επί αιώνες, προ της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Αλλά πέρα από τις πνευματικές σχέσεις των δύο λαών, ο συγγραφέας αναφέρεται και στους αγώνες των Ελλήνων, με επικεφαλής των μεγάλο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό, για να σώσουν τους Εβραίους της Ελλάδας από τους Ναζί.

Ο συγγραφέας στηριζόμενος και σε άλλους φημισμένους συγγραφείς, παλαιότερους και σύγχρονους, κατα-

λήγει σε νέα συμπεράσματα για τη συνεργασία ελληνιστών Ιουδαίων και Ελλήνων για την ίδρυση της αρχαίας χριστιανικής εκκλησίας.

(Από τον Τύπο της Κιρριάζης 6.4.1995)

Λάβαμε επίσης:

* Δημ. Σ. Μπαλλή: **Διεθνείς Σχέσεις και παραπληροφόρηση - Η περίπτωση της Σερβίας** (Αθήνα: Ελληνική Ευρωπαϊκή εκδοτική, 1995)

* Παναγιώτης Σ. Μαγιάκου: **Ο Λάμπρος Κατσώνης (1752-1804), Ανατύπωση της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Λεβαδείας (1993) της παλιάς έκδοσης του 1932 (Νικολάου Τυλπερόγλου - Μιλτιάδου 7 - Αθήνα).**

* Γιάννη Αδάμου: **Η ομηρεία από τους ληστές του Μητροπολίτη Ελασσόνας και Τσαρτισσάνης Κυρίλλου κατά το 1886** (Ελασσόνα, 1993) και **Μαρτυρολόγιο της Ελασσόνας** (Ελασσόνα, έκδοση εφημερίδας «Η Μικρά της Ελασσόνας», 1991).

ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Του κ. Ι. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Συνέχεια από την σελ. 2

άνευ η ενότητα και σύμπτωμα όλων των δυνάμεων του Έθνους, χωρίς καμία διάκριση και προπάντων χωρίς διάκριση δόγματος ή θρησκείας. Για το ελληνικό κράτος όλοι οι πολίτες του είναι εξίσου απαραίτητοι, Ορθόδοξοι και Καθολικοί, Εβραίοι και Μουσουλμάνοι.

Γη θρησκευτική ελευθερία καθιερώνει πράγματι και το ισχύον Σύνταγμα, τόσο ρητώς όσο και εμμέσως από τον συνδυασμό περισσότερων διατάξεών του.

Γούτο όμως δεν αρκεί. Η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Τη συνταγματική επιταγή φραγκιδεύουν οι ισχύοντες νόμοι. Το ελληνικό κράτος δεν μεταχειρίζεται πάντοτε ισότιμα τους πολίτες του ανεξάρτητα από το δόγμα που ασπάζονται ή και τη

θρησκεία, που πιστεύουν. Και τούτο, ατυχώς, καταδεικνύεται τόσο στο πεδίο της νομοθεσίας όσο και στο πεδίο της πρακτικής.

Με τον τρόπο αυτόν τελικώς βάλλει η Διοίκηση κατά της ίδιας της επικρατούσας θρησκείας, η οποία εμφανίζεται να καταδιυναστέιν τις θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα. Βάλλει όμως και κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο σύνολό της, διότι η στάση της αποτελεί κακό προηγούμενο για άλλα κράτη στα οποία ζουν μειονότητες Ορθοδόξων.

[Ο κ. Ι. Μ. Κονιδάρης είναι αναπληρωτής καθηγητής του Εκκλησιαστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το παραπάνω άρθρο δημοσιεύτηκε στο Βήμα στις 26.3.1995, με την επικαιρία της Εθνικής Επετείου].

ENGLISH SUMMARY

of the contents of Issue No 137

MAY - JUNE 1995

✓ Under the title **National Uprising and Religious Freedom**. Professor Ioannis Konidaris, on the basis of the successive Constitutions of Greece, points out that immediately Greece was liberated from the Turkish yoke in 1821, it safeguarded the religious freedom of its citizens.

✓ The well-known writer Mr Marios Ploritis contributes a study of **European, and more particularly German, anti-Semitism** and explains why it was unjust and had no foundation in history.

✓ A brief history of **two Jewish communities**, which no longer exist, that of **Kastoria** (Central Macedonia) and that of **Florina** (Eastern Macedonia), is presented by Messrs G. Alexiou and G. Tsobanos, with a wealth of detail on earlier history and the Holocaust.

✓ In 1943 the Greek Government, then in exile in Cairo (Egypt), drew up a report on **the sufferings of the Jews of Greece during that period of the German**

Occupation. This report, which was circulated in a special publication by the Société Orientale de Publicité of Cairo and contains valuable data on the life of the Jews of Greece through the ages, is now reprinted by our magazine, 52 years later.

✓ The ideas of the Instructor of the Nation Constantine Koumas (1777 - 1836) on the Jews, published in 1822, are proof of the **spirit of religious toleration which has always characterised the Greeks**.

✓ The writer Roula Papadimitriou narrates her memories of a friend who returned from Auschwitz. The title of her article is **The Weeping of Rachel in the 20th Century**.

✓ Included in this issue are readers' letters dealing with the **presence of the Jews in Thessaly** (Central Greece), the **relation between socialism and racism**, an facts about the **rescuing of the Jews of Katerini** (Western Macedonia).

The issue ends with book reviews.

